

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

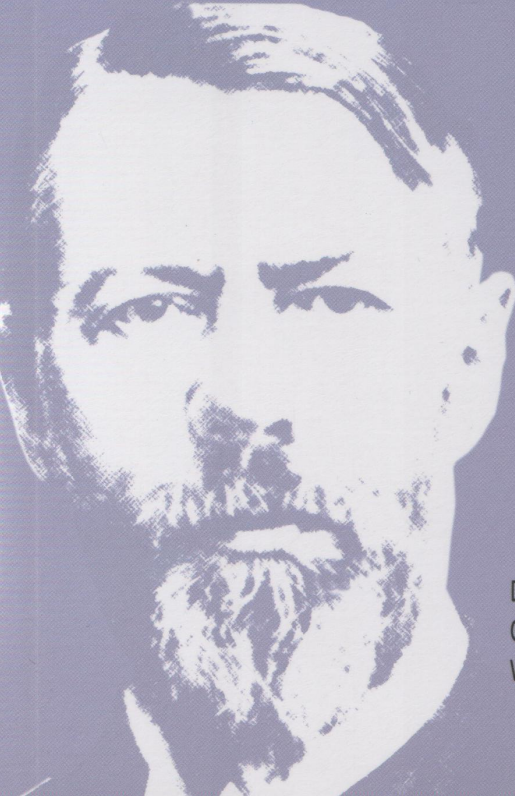
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

MAX WEBER

BİR KILAVUZ

RANDALL COLLINS

Dizi Editörleri:

Güney Çeğin

Vefa Saygın Öğütler

Çeviren:

Taylan Banguoğlu

Max Weber

Bir Kılavuz

RANDALL COLLINS

Bu kitabın yayın hakkı PHOENİX YAYINEVİ'ne aittir. Yayınevinin ve yayıncısının yazılı izni alınmaksızın kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopyalanamaz, çoğaltılamaz ve yayınlanamaz.

Max Weber

Bir Kılavuz

RANDALL COLLINS

Çeviren: Taylan Banguoğlu

Dizi Editörleri: Güney Çeğin & Vefa Saygın Öğütle

Yayınevi Editörü: Fatma Gedikoğlu Üstün

Kapak Tasarımı ve Sayfa Düzeni: Gamze Uçak

©Phoenix Yayınevi Tüm Hakları Saklıdır.

Mayıs 2017, Ankara

ISBN No: 978-605-9801-56-0

Phoenix Yayınevi-Ünal Sevindik

Yayıncı Sertifika No: 11003

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay/Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@phoenixkitap.com

<http://www.phoenixyayinevi.com>

Baskı:

Desen Ofset A. Ş.

Sertifika No: 11289

Birlik Mah. 448. Cad. 476. Sk. No: 2

Çankaya/Ankara Tel: 0 (312) 496 43 43

Dağıtım:

Siyasal Kitabevi

Şehit Adem Yavuz Sok. Hitit Apt. 14/1

Kızılay-Ankara

Tel: 0 (312) 419 97 81 pbx

Faks: 0 (312) 419 16 11

e-posta: info@siyasalkitap.com

<http://www.siyasalkitap.com>

Dizi Editörlerinin Takdimi

Max Weber'in sosyolojik düşüncesini birleştiren ve bütünleştiren merkezî bir temanın bulunduğu, Weber araştırmacılarının hemfikir oldukları bir husus gibi görünüyor. Fakat bu merkezî temanın ne olduğu hususunda rivayetler muhtelif. Bazı sosyal bilimci ve sosyologlara göre Weber'in çalışmalarındaki merkezî tema hukuk sosyolojisi iken, diğer bazıları için tahakküm sosyolojisi oldu. Yine aynı şekilde, bazı sosyologlar Weber'i evrensel bir genel sosyal eylem teorisinin kurucusu olarak takdim ederken diğer bazıları onun farklı toplumlardaki belirli tarihsel kurum ve yapıları anlamaya istekli bir tarihsel sosyolog olduğunu savundu. Sosyal bilimlerin felsefesinin epistemolojik düzleminde tartışılacak olan mevzu, 19. yüzyılın sonlarında başlayıp 20. yüzyıla da sarkan *Methodenstreit*'ta Weber'in aldığı özgün ve gerilimli pozisyon ve yanı sıra genel metodolojik tutumu idi. Onun yapısalcı olduğunu iddia edenler dahi oldu. 1980'lerle, yani liberal iktisattaki amaçlı-rasyonalite modelinin beklenmedik bir zindelik göstermesiyle birlikte, merkezî tema üzerindeki vurgu iktisat sosyolojisine doğru kaydı, hatta bu dönemde ilk kez Weber'in metodolojik bireyciliği keşfedildi. Fakat yine aynı dönemde, Weber'i Ni-

etzsche ve Marx üzerinden şeyleşme temasına bağlayan çalışmalar da eksik olmadı. Weber literatürü enine boyuna kazıldı, artık sosyal bilim literatüründe genel kabul görmüş Weber araştırmacıları vardı.

Uluslararası literatürdeki bu çeşitlenmeye karşılık, Weber Türkiye’de merkezî tema bakımından kültür sosyoloğu olarak, epistemolojik bakımdan ise bir kültür bilimcisi olarak kabul gördü. İstisnalar bir yana konursa, bu alımlanma biçiminin hiç kuşkusuz ülkenin sosyal bilimler alanına ilişkin sebepleri var. Türkçe literatürde 1960’lardan sonra görünürlük kazanmaya başlayan Weber fikriyatı, o dönemde sosyal bilimlerde ve bilhassa sosyolojide belli bir ağırlık kazanıyor görünen, kır ve göç, kentleşme ve gecekondulaşma temalarına ve nicel araştırmaya odaklı yapısal-işlevselci ve klasik Marksist ajandaya karşı, Türkiye modernleşmesi, merkez-çevre ilişkisi ve politik seçkinler temalarına ve nitel araştırmaya odaklı bir çerçeveye temel kılındı. Çok büyük ölçüde kültüralist bir nitelik taşıyan bu okuma biçimi, 1990’larla birlikte, Weber’i tin ve kültür bilimleri geleneğinin devamcısı olarak okuyan bir sosyal felsefe biçiminde epistemolojik karşılığını buldu.

Peki, Kıta Avrupası’ndaki kısıtlı bazı ortodoks akademi çevreleri dışında epey uzun zamandır kabul görmeyen bu okuma biçimi nasıl oldu da Türkiye’de bu denli yaygınlık kazandı? Müellifleri özgün bir yorumda bulundukları vehmiyle ömür tüketmişlerse de, bu sorunun cevabını, genel olarak Türkiye akademisinin heteronom karakterinde, özel olarak da Türkiye sosyal bilimler alanının sözcüğün dar anlamıyla politize karakterinde aramak gerek. Böylesi bir atmosfer içerisinde, Weber bir yandan, bizzat kendisinin *Ekonomi ve Toplum*’daki şiddetli itirazlarına rağmen (ki Türkiye’de katiyen

okunmadı), kültürel entitelerin, tözlerin imalatında, kültür savaşına cephane olarak işe koşuldu. *A la Turca* modernleşme projesiyle hesaplaşmaktı asıl olan. Diğer yandan ise, söz konusu modernleşme projesini (bütünüyle yahut eleştirerek) sahiplenilen çevrelerde “Webercilik”, aynen muarızlarının formüle ettikleri şekliyle kabul edilip sakınılması yahut ifşa edilmesi gereken bir kusur olarak görüldü. Batı’da 1970’lerin sonu ve 1980’lerde başlayan Marx-Weber diyalogunun Türkiye’de hiç gelişmemiş olması ve kültüralist olmayan bir tarihsel sosyoloji yapma biçimiyle daha yeni yeni tanışıyor olmamız, bu hususta başlı başına semptomatik. Epistemolojik düzlemde tartışmaların pozitivism-hermeneutik ikiliğine ve bu ikiliğin de söz konusu dar politik çerçeveye sıkışması zaten bu yüzden kaçınılmazdı. Böylelikle Türkiye sosyal bilimler alanı, yapısal anlamdaki kurumsal ve bilişsel özerklik yoksunluğuna ek olarak, araştırma ve teori ufuklarını ayrıca kendi elleriyle de daraltmış oldu.

Max Weber’i Yeniden Okumak dizisinin, bu kasvetli ve bir ölçüde yapısal sorunları çözmesi beklenemez elbette. Mevzu bahis olan tüm konumları kapsamak gibisinden bir dertten ziyade, mezkûr dizinin, Weber’le kuracağımız teorik ve empirik ilişki açısından yapabileceği bazı şeyleri öne çıkarabileceğini düşünüyoruz. Belki de en çok sosyolojinin kurucu babalarının derinlikli üretimlerinden bu yana, bizim toplumsal hayatı kavrayışımızı sosyolojik zaviyeden hareketle geliştirmeye çalışan öbür figürlere Weber’in sunduğu alternatiflere odaklanacağız. İlaveten, onun “makro-tarihsel” sosyoloji alanı açısından ortaya koyduğu çoklu ilgileri serimleyen bir profil sergileyeceğiz. Muradımız, Weber’i sosyolojik kanona dâhil eden öğelerin (rasyonaliteden bürokrasiye) farklı patikalardan

irdeleneceği, yaşamı boyunca titizlikle ördüğü metodolojik terki binin anlatılacağı, başyapıtı *Ekonomi ve Toplum*'da geliştirdiği toplum kuramının ne türden bir kavramsal aygıt tesis ettiğinin ele alınacağı ve Weberci bir sosyolojik paradigmanın asli parametrelerinin sunulacağı bu incelemeler dizisinin, Türkiye sosyal bilimler alanında çorak bırakılmış/tahrif edilmiş Weber suretini sağlıklı bir görünüme kavuşturmasıdır.

Güney Çeğin & Vefa Saygın Öğütle

Sage'in Önsözü

Bu kitap, Sage Yayınevinin hazırladığı Sosyal Teorinin Ustaları dizisinin üçüncü kitabıdır. Bu kitabın ele aldığı isim, tanııtma pek de ihtiyacı olmayan Max Weber'dir. Yine de, Randall Collins'in, sosyal düşüncenin bu ustasına yönelik yaklaşımının kıymeti hakkındaki ilk gözlemlerimi paylaşmak istiyorum.

Kitabın alt başlığı olan "Bir Kılavuz", her biri ilerleyen sayfaların mahiyetini yansıtan bir kaç farklı anlamı ifade etmektedir. Açılış bölümünde gösterildiğı gibi, Max Weber'in duygu dünyasında Freudyen bir sır saklıdır. Weber'i birkaç yıl boyunca hareketsiz kılan iç çatışmalar, onun en önemli sosyolojik çalışmalarının özünün ve profilinin açıklanmasına yardımcı olur. Çünkü bu çatışmalar ve bunların meydana getirdiğı entelektüel tıkanma olmasaydı; Weber, sıradan bir sosyolog olarak tarihte kolayca unutulabilirdi. O halde burada, Weber'in sosyolojisindeki önemli bir biyografik unsur yatmaktadır. "Kılavuz" kelimesinin en temel anlamı, yol gösterme kapasitesidir ve bu kitap, Collins'in kılavuzluğunu kullanarak, Weberci sosyolojideki tarihsel detay yığınının altında saklı "gizli hazineler"e ulaşma yolunu açmaktadır. Collins'in, Weber'in sadece iyi bilinen çalışmalarını değil, aynı zamanda sosyolojisinin birçok hususta teorik açıdan daha önemli olan

ve daha az bilinen çalışmalarını görmeleri için okuyuculara yol göstermiş olmasının, ustalıkla bir iş olduğunu düşünüyorum. Son olarak bu kitap, tüm kapsamlılığıyla birlikte Weber'in sosyolojisine dair genel bir çerçevedir. Bu kitaptaki tüm bölümler, Weber'in en önemli fikirlerinin kısa bir betimlemesini ve bilimsel bir analizini sunmaktadır.

İtiraf etmeliyim ki, çoğu sosyoloğun aksine, hiçbir zaman Weber'den çok hoşlanan biri olmadım. Weber'in güçlü yanları-zengin ve detaylı ampirik/tarihsel betimlemeleri-, bana boğucu ve çoğu zaman sıkıcı gelmişti. Gerçekten de Collins'in vurguladığı gibi, Weber kalben bir ampiristti; ancak Weber'in detaylı ampirik betimlemelerinde, Collins'in diğer teorik çalışmalarında da fazlasıyla göstermiş olduğu gibi, yoğun bir pozitivist teorileştirme mevcuttur. Sonuç olarak Weber'e dair daha önceki görüşlerimi gözden geçirdim; hiç kimse Weber'in çalışmasının bir teori olarak kabul edilmesi hususunda duyduğum kuşkuyu paylaşamaz; ancak Collins, Weber'in ampirik tanımlamalarının pozitivist bir şekilde yorumlanması gerektiğine dair güçlü bir gerekçe sunmaktadır. İyiden iyiye Weber'in ideal tip metodolojisinin (keskin analitik duyusu ve tarihsel detaylara olan tutkusuyla eşlik ettiğinde), hem insan toplumunun temel örgütlenme süreçlerine dair bir görüş, hem de küçük bir çabayla soyut sosyolojik yasalara çevrilebilen bir genelleştirici ifadeler seti sağladığına dair bir değerlendirmeye vardım. Dolayısıyla bu kitabın en kuvvetli yönlerinden biri; Collins'in, Weber'in antipozitivist ifadelerini ve birçok çağdaş "Weberci"nin, Weber'in insan örgütlenmesinin temel ve türüne özgü özelliklerini hissetme yeteneğini gösterme amacıyla kullandığı ifadeleri göz ardı etme konusundaki istekliliğidir.

Bu kitabın diğer büyük katkısı, Weber'in çalışmasını çok boyutlu ve çoğu zaman çelişkili olarak ele almasıdır. Weber'in

sosyolojisi uzlaşmaz boyutlarla doludur. Bunların en önemlisi, idealara yapılan vurgu ve maddi koşullara olan ilgidir. Collins'in analizi, okuduğum Weber analizlerin hepsinden daha çok, Weber'in sosyolojisindeki çok boyutluluğu vurgulamakta ve tarihsel süreçlerin idealist ve materyalist yorumları üzerine Weber'in yaşadığı entelektüel ve kişisel çatışmayı gözler önüne sermektedir. Çünkü Collins'in de açık bir şekilde gösterdiği gibi; siyasi, ekonomik, ekolojik ve ihtilaflı kuvvetler her zaman, dini, ideolojik ve kültürel süreçlerle eş zamanlı olarak işlemektedir.

Bitirirken, okuyucunun Collins'in ne kadar iyi bir şekilde yazdığını takdir edeceğine güveniyorum. İlerleyen sayfalar, okuması keyif veren sayfalardır. Sonuç olarak bu kısa kitap, Max Weber üzerine olan ikincil çalışmalar külliyyatına önemli bir katkı yapmaktadır.

Laguna Beach, California
Jonathan H. Turner

İçindekiler

Dizi Editörlerinin Takdimi	3
Sage'in Önsözü	7

1. Weber'in Hayatı ve Kişiliği

Melodramatik ve Psikolojik Gizemleri	13
WEBER'İN KARİYERİNİN İŞLEYİŞ DÜZENİ	17
WEBER'İN RUHSAL ÇÖKÜNTÜSÜ VE BUNUN NEDENLERİ	20
WEBER'İN ÇOKYÖNLÜ ENTELEKTÜEL KİŞİLİĞİ	41

2 . İdeaların Tarihteki Anlamı

Weber'in Metodolojik Makaleleri ve Eylem Teorisi	45
İDEALİST OLARAK WEBER	48
METHODENSTREİT: YÖNTEM SAVAŞLARI	55
WEBER'İN EYLEM TEORİSİ	61

3. İdeaların Tarihteki Anlamı

Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu	67
PROTESTAN AHLAKI	68
PROTESTAN AHLAKI TEZİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER	74
WEBER'İN SAVUNMASI	75

4. Rasyonelleşme	
Tarihin Ana Eğilimi?	87
RASYONALİTENİN ÇEŞİTLİ ANLAMLARI	89
BATI MÜZİĞİNDE RASYONELLEŞME	91
TOPLUMSAL GERİLİM ANLAMINDA RASYONELLEŞME	100
 5. Weber'in Sosyal Değişme Görüşü	115
RASYONEL KAPİTALİZMİN DOĞUŞU	117
WEBERCİ NEDENSEL ZİNCİR MODELİ	123
WEBER'İN GENEL TARİH TEORİSİ	135
WEBER'İN TARIMSAL SOSYOLOJİSİ:MADDİ KOŞULLAR VE TOPLUMSAL YAPI	139
ANTİK KAPİTALİZMİN DOĞASI	143
 6. Dünya Dinleri Üzerine Karşılaştırmalı Çalışmalar	151
ANTİK YAHUDİLİK	153
HİNDİSTAN DİNİ	160
ÇİN DİNİ	171
 7. Weber'in Sosyoloji Ansiklopedisi	181
EKONOMİ VE TOPLUM	181
SİSTEMATİK BİR TEORİ OLARAK WEBER'İN KARŞILAŞTIRMALI SOSYOLOJİSİ	188
WEBER'İN TABAKALAŞMA TEORİSİ	191
WEBER'İN SOSYOLOJİYE KATKISI	201
 Kaynakça	205

1

Weber'in Hayatı ve Kişiliği Melodramatik ve Psikolojik Gizemleri

Çoğu sosyolog için, Max Weber büyük ustadır. Disiplinin öncüleri arasında, entelektüel olarak en kapsamlı ve tarihsel olarak en bilgili kişidir. O, en derin soruları sormuş ve kendini, basit cevapları kabul etmeye karşı disipline etmiştir. Modern toplumun doğası nedir? Dünya tarihinin işleyiş düzeni nedir? Ekonominin, iktidarın ve örgütlenmenin acımasız gerçeklerinin kendini gösterdiği bir dünyada, bir insan kişisel ve siyasal olarak nasıl duyarlı ve ahlaklı bir şekilde davranabilir? Weber bu soruları derinliklerine kadar inceledi; bu sırada bulduğu kavramlar ve teoriler, sosyolojinin entelektüel donanımının önemli bir parçası haline gelmiştir.

Aynı zamanda Weber'in özelliği, tartışmalara yol açan bir isim olmasıdır. Bazıları için, güçsüz durumda olanı savunmak için zahmete giren ve onlar adına sayısız tartışma ve davaya giren bir kahraman olmuştur; hiç bir zaman kendine menfaat sağlamayacak veya diğerlerinin hakkı olduğunu düşündüğü şeyi ellerinden almayacak şekilde, titiz bir biçimde ahlaki sorumluluk alan onurlu bir adam olmuştur. Oysa diğerleri için Weber, bir aziz olmaktan epey uzaktır. Muhafazakar, hatta

militarist ve milliyetçi biri olarak ve otorite üzerine olan doktriniyle Nazi diktatörlüğünün yolunu açan kişi olarak tarif edilir. Entelektüel açıdan da Weber, bitmek bilmeyen tartışmalara neden olmuştur. Dini, ekonominin bir ideolojik yansıması olmaktan çıkarıp ekonomiden daha güçlü kılarak, durumu Marksistlerin aleyhine çevirmekte başarılı olmuş mudur? Yoksa Marksçı temaları, çatışmanın daha karmaşık bir şekilde çoklu boyutlarına doğru geliştiren bir kişi midir? Parsonsçı işlevselciliğin öncülü müdür, yoksa onun en kuvvetli panzehiri midir? Bilimsel bir sistemin kişiler üstü yasalarına karşı bireyin anlamlı bilişini savunan bir eylem teorisini midir? Modern Alman yorumcularının onun dünya tarihine dair görüşlerini yorumladığı gibi bir evrimci midir, yoksa tarihselci bir görüşün çoklu yollarını ve öngörülemez geçişlerini savunan bir anti-evrimci midir?

Gerçek şu ki, Weber bunların hepsi ve daha fazlasıymış gibi görünmektedir. Özellikle entelektüel tarafta, Weber neredeyse her yorumlama için bir şeyler sunar. Bu kadar etkili bir insan olmasının nedenlerinden biri de şüphesiz budur. Parsonsçı işlevcilerin, anti-Marksistlerin, idealistlerin ve evrimcilerin tümü, Weber'de üzerine dayandırabilecekleri malzeme bulabilir. Weber'i sembolik etkileşimciliğin ya da sosyal fenomenolojinin öznelciliğine uydurmayı arzulayan anti-işlevselciler için de bu durum geçerlidir. Aynı zamanda Weber, C. Wright Mills gibi radikal muhaliflere de araç sağlamıştır ve modern çatışma teorisinin atası olma unvanını hak etmektedir. Weber kimi zaman ideaların tarih üzerindeki etkisinin savunucusu olmuş, kimi zamansa kiliseyi salt maddi bir kurum olarak alan inandırıcı analizler önermiştir.

Bu belirgin çelişkileri çözmenin tek yolu, Weber'in mahiyetinin çok boyutlu olduğunu söylemektir. Hem tabakalaşma

hem de siyaset teorilerinde kullandığı en önemli formülasyonlarından biri; *sınıf, statü ve iktidar* arasında yaptığı üçlü ayrımdır: ya da dilerseniz, ekonomi, idealar ve inançlar ve siyaset arasında diyebilirsiniz. Bu üç alan da vardır, bağımsız etkilere sahiptir ve birbirini etkiler. İster kapitalizmin doğası ve kökenini, ister din sorunlarını, isterse siyaset meselelerini ele almış olsun; Weber'in hayatı boyunca gerçekleştirdiği tüm çalışmalar, her soruya uyguladığı bu çok boyutlu analiz anlayışını barındırır.

Hal böyleyken haklı bir şekilde; Weber'in kendisinin, gerçekten dünyanın, nihai olarak durduğu bir noktası olmayan ve hiçbir şeyin başka bir şeyden daha önemli sayılmadığı çok sayıda karşılıklı etkileşim halindeki boyutlardan ibaret olduğunu düşünüp düşünmediğini sorabiliriz. Weber'in yazılarında genelde, dünya tarihinin ana belirleyenleri olarak ideaların, insan zihninin, din ve rasyonalite gibi ideal faktörlerin rolünü savunmakta kararlı bir idealistmiş gibi görünmesini sağlayan pek çok örneğe rastlanır. Bazı bilim insanları Weber'i bu şekilde yorumlamışlardır ve şahsen ben, Weber'in yüreğinin ait olduğu yerin gerçekten de burası olabileceğini reddetme eğiliminde değilim. Diğer yandan fiilen bir sosyolog olarak, Weber'in entelektüel etkisinin en verimli olduğu kanıtlanan yönlerinin, bunun tam aksi bakış açısına vurgu yapanlar olduğunu söylemem gerekiyor: yani, bir çatışma teorisyeni olan Weber'in, saf iktidar politikalarını, askeri mücadeleyi, grupların ve resmi örgütlerin zorlu maddi kısıtlamalarını en iyi anlayan insan olan Weber'in. Weber'in yüzlerce sayfalık saf sosyolojik realizm ve hatta kinizm teşkil eden yazılarının bu yönü, yine aynı ölçüde gerçektir.

Jeffrey Alexander (1983), düzgün birçok boyutlu sosyoloji teorisine yönelik yakın tarihli araştırmasında, Weber'in çalış-

masını başarısız birçok boyutluluk girişimi olarak tanımlamıştır. Toplumun birden çok boyutunu ele aldığını, hatta doğrudan dünyanın çok boyutlu doğasını tartıştığını; fakat yine de nihai ürününün, gerçek bir sentez olmaktan ziyade, tutarsız görüldüğü söylemek istemektedir. Bu sonuca katılıyorum. Weber'in yazıları bir ölçüde şizofreniktir. Bunun sebebi, doğrudan kendisiyle çelişmesi ya da her soruyu layığıyla ele almakta başarısız olması değil, bir kişinin neredeyse aradığı her şeyi onun hacimli çalışmalarında bulabilecek olmasıdır. Weber'in çalışmalarında, değerlere yapılan vurguyla birlikte Parsons'ın işlevselciliği için de, Schluchter ya da Habermas'ın rasyonalist evrimciliği için de bolca malzeme vardır. Weber sembolik etkileşimcilerin meşru müttefiki olmasının yanı sıra, sırasıyla sosyal fenomenolojiye ve etnometodolojiye etki eden Alfred Schutz üzerinde de etkilidir. Öte yandan modern örgüt teorisi ve tabakalaşma teorisi, mantıken Weber'in çalışmalarından ortaya çıkmış olabilir ve Weber; C. Wright Mills ya da benim gibi çatışma sosyologlarını da etkileyebilmiştir, çünkü tüm bu unsurlar Weber'in çalışmalarında mevcuttur. Bunlar büyük boy bir sentez olduğu anlamına gelmez; çalışmalarının bütünüünün içerisinde hepsinin bir arada var olduğu, birkaç farklı Weber'in olduğunu söylemek daha doğru olur.

Weber'in çalışmalarının bu "şizofrenik" niteliğinden dolayı, onun hayatı ve kişiliğine belli bir miktar dikkat sarf etmenin faydalı olacağını düşünüyorum. Fakat burada yapılacak olan kesinlikle, onun çeşitli fikirlerinin nereden geldiğini ve bu fikirlerin hayatı boyunca nasıl geliştiğini gösteren tam ölçekli bir entelektüel biyografi değildir. Henüz hayata geçirilen bu tip bir biyografik çalışma yoktur ve buna girişilecek yer de bu kısa giriş olamaz. Weber'in eşi uzun bir dizi biyografik hatırat (Marianne Weber, 1926/ 1975) yazmıştır; fakat bunlar,

entelektüel gelişimini derinlemesine incelememiştir ve bir insan olarak Weber'e dair, bir miktar idealleştirilmiş ve hatta sansürlenmiş bir bakış sunar. Weber'in hayatıyla ilgili ilginç olan şey, entelektüel çalışmasındakine benzer bir nitelikte, yani iki uç arasında kalmış olmasıyla karşılaşılıyor oluşumuzdur. Weber'in, ortasında uzun bir ruhsal çöküntü dönemiyle kesintiye uğramış bir nevi ızdırap dolu bir kariyeri vardır. Yüksek siyasi ve akademik beklentilerle başlamış olmasına rağmen, tam da böyle bir başlangıç yapmış gibi görüldüğü sırada, kariyeri kesintiye uğramıştır. Başlangıçta onu beklediği düşünülen siyasi iktidar alanına ve yüksek entelektüel itibara ancak hayatının görece geç döneminde geri dönüş yapmıştır. Bu çöküntünün tam da çalışmalarındaki entelektüel gerilimi yaratan şeylere ışık tuttuğunu düşündüğüm için, Weber'in ruhsal çöküntüsünün doğasına bakmayı değerli buluyorum.

WEBER'İN KARIYERİNİN İŞLEYİŞ DÜZENİ

Weber'in hayatındaki belli başlı olgulara az önce değindik. Weber, keten üreticisi bir aileden gelen bir Alman avukat ve siyasetçinin en büyük oğlu olarak 21 Nisan 1864 yılında doğmuştur. Aile, Berlin'de yaşamıştır ve burada baba Weber, Alman Parlamentosunda [Reichstag] sanayicilerin çıkarlarını temsil eden orta yolcu bir partinin önemli bir üyesidir. Genç Max, babasının evinde çok sayıda önemli politikacı ve entelektüelle tanışmıştır ve oldukça erken bir yaşta devletin içindekilerin gelişmiş dünya görüşünü edinmiştir. Birbiriyle çekişen iki öğrenci birliğine mensup Heidelberg ve Berlin Üniversitelerinde hukuk eğitimi almış, askerliğini yapmış ve orduda yedek subay olmuştur. Hukuk diploması, Weber'e mahkemelerdeki kariyerini getirmiştir; aynı dönemde akademik pozisyon beklentilerine zemin hazırlayan hukuk ve iktisat tarihi

alanlarındaki ileri araştırmalarını sürdürmüştür. (O dönemin Almanya'sında yüksek yönetici sınıflar arasında bu tip hukuki, siyasi ve akademik pozisyonların birleşimleri, sıra dışı bir durum değildi.) Weber birkaç siyasi dernekte, özellikle de sosyal reformla ilgilenen akademik ekonomistlerin bir derneği olan *Verein für Sozialpolitik*te aktif hale gelmiştir. Almanya'nın doğu (Polonya) sınırında yabancı tarım işçilerinin Alman çiftçilerin yerine geçmesi problemi hakkındaki araştırmasıyla tanınır hale gelmiştir.

1893 yılında Weber, daha sonra Alman feminist hareketinin liderlerinden biri olmuş kuzeni Marianne Schnitger'le evlenmiştir. Bir yıl sonra güney Almanya'daki Freiburg Üniversitesinde ekonomi profesörü olmuştur. 1896 yılında Heidelberg Üniversitesinde siyaset bilimi profesörü olmuştur. Bir yıl sonra babası, oğluyla[Max] yaşadığı fırtınalı bir tartışma sonrasında ölmüştür. Aylar içerisinde Max, insanların içerisinde konuşmasını ya da işe gitmesini imkansız hale getiren ruhsal tükenme durumundan dolayı kendini hasta hissetmiştir. Üniversiteden aldığı bir dizi izin ve çeşitli sanatoryumlara yatma konusundaki başarısız deneyimlerinin ardından, sonunda üniversitedeki pozisyonunun yanı sıra siyasi faaliyetlerinden de ayrılmıştır.

Neredeyse 6 yıl süreyle onu felce uğratan hastalıktan sonra nihayet 1903 yılında yeniden çalışmaya başlamış olmasına rağmen, sinirsel rahatsızlığı hayatının büyük bir bölümü boyunca sıkıntı vermiştir. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruh-u*'nu ve çeşitli metodolojik makaleler yayınlamış ve çalışmalarının büyük bir bölümünü yayınladığı derginin editörlüğünü devralmıştır. Alman Sosyoloji Topluluğu'nun kuruluşunda ve araştırma projelerinin düzenlenmesinde aktif rol almıştır. İyice gezmiş, çok sayıda dava ve kamusal ihtilafa müdahil

olmuş ve sosyal ekonomi üzerine ansiklopedik bir el kitabının editörlüğünü yapmaya başlamıştır. Kalın bir cilt olan *Ekonomi ve Toplum*'u bu ansiklopedi için yazmıştır. Heidelberg'deki evi önemli Alman entelektüeller için bir merkez haline gelmiştir ve Freud'un bazı radikal takipçileriyle arkadaş olmuştur.

1914 yılında 1. Dünya Savaşı'nın patlak vermesiyle birlikte Weber'in askeri görevlendirmesi aktif hale gelmiş ve askeri hastanelere idareci olmuştur. Almanların savaş gayreti gücünü kaybettiğinde, Weber müzakere edilmiş bir barışı gerçekleştirmek için yapılan harekette siyasi olarak aktif bir rol oynamıştır. Dergisini doldurmak için Çin, Hint ve antik Yahudilik dinleri üzerine olan araştırmasının sonuçlarını yayınlamıştır. Savaş sonunda Kayzer Hükümeti düştüğünde oluşan siyasi çalkantı sırasında, Weber siyasi ün kazanmaya başlamıştır. Kısa süreliğine, savaş anlaşmasının müzakere edildiği Versay Barış Konferansı'na katılan Alman heyetinin bir parçası olan ve ortayolcu Alman Demokrat Parti'nin kuruluşunda aktif olan Heidelberg'deki devrimci işçiler ve askerler konseyine seçilmiştir. Yirmi yılı aşkın bir süre sonra ilk defa Viyana ve Münih üniversitelerinde yeniden ders vermeye başlamıştır. Sol görüşlü devrimciler ve sağ görüşlü milliyetçiler arasında bir orta yol tutturmak için "Bir Meslek Olarak Bilim" ve "Bir Meslek Olarak Siyaset" gibi konular hakkında güçlü söylevleri olmuştur ve hem genel ekonomi tarihi, hem de sosyalizm üzerine dersler vermiştir. Aynı zamanda derleme yazılarını da yayınlamıştır. Tüm bu çalışmalarının ortasındaiken aniden zatürreye yakalanmış ve 14 Temmuz 1920 yılında, 56 yaşındayken ölmüştür.

Dikkat ederseniz, Weber'in hayatının işleyiş düzeni, yaşadığı ruhsal çöküntünün etrafında dönmüş görünmektedir. Ruhsal çöküntüden önceki entelektüel çalışmaları, en azından

daha sonra onu meşhur eden sosyoloji çalışmalarıyla karşılaştırıldıklarında görece sönüktür. Birkaç uzun çalışma yazmıştır; ancak bunlar, hukuk ve ekonomi tarihinin meseleleri üzerine uzmanlaşmış akademik çalışmalar ve Polonya sınırında yaşayan tarım işçileri üzerine bir politika çalışmasını -günümüzde ABD'nin güneybatısında Meksikalı tarım işçileri üzerine yapılacak bir çalışmaya benzeyen- içeren daha geleneksel çalışmalar olmuşlardır. Weber, sosyolojik kavramlar hakkında daha genel bir biçimde yazdığı ölçüde, daha sonra ifade ettiği fikirlerin çoğunu halihazırda oluşturmuş görünmektedir; ancak bunlar, hiç de hakkında yazmaya değer gördüğü şeylerden değillerdir. Öte yandan, yaşadığı çöküntüden sonra Protestan Ahlakı'nı, entelektüel hayatının yeni aşamasındaki neredeyse ilk eseri olarak yayınlamıştır. Yaşadığı çöküntüden önce, daha çok sıradan siyasi ve ekonomik konular üzerine çalışmış; daha sonra dikkatini, ideal tipler, *verstehen* [anlama], siyasette ve bilimde değerler sorunu üzerine yazdığı makalelerinde ifade ettiği gibi dine ve ideaların rolüne kaydırmıştır. Erken Weber ortadan kaybolmamıştır, ancak onun bir başka yanı da ortaya çıkmıştır. Öyle görünüyor ki, eğer ruhsal çöküntü gerçekleşmeseydi, bildiğimiz ünlü Weberci sosyoloji ortaya çıkmamış olacaktı.

WEBER'İN RUHSAL ÇÖKÜNTÜSÜ VE BUNUN NEDENLERİ

O halde Weber'in yaşadığı çöküntü nasıl bir şeydir? Günümüzde bu çöküntüyü kesinlikle, psikolojik kökeni olan bir nevroz olarak görürdük. Weber Freud'un çağdaşıdır, fakat 1898 yılında görüldüğü hiçbir doktor psikoterapi bilgisine sahip değildir. Doktoralar tedavi yöntemi olarak Weber'e dinlenmesini, seyahat etmesini ve banyo, diyet ve fiziksel egzer-

sizlerden oluşan bir rejime sahip dağ sanatoryumunda kalmasını tavsiye etmişlerdir. Bunların hiçbirisi iyi gelmemiştir ve Weber, birkaç yıllığına, daha sonra durumu yavaş yavaş iyileşmeye başlayıncaya kadar, tüm aktif çalışmalarından elini çekmiş, yarı yatalak hale gelmiştir.

Weber'in sağlığı her zaman mükemmel olmuştu. Çok çalışkan biriydi ve sınıflarda veya toplantılarda heyecan verici konuşmalarıyla ve kendisine hayran olan meslektaşları ve takipçileriyle bira içip, bitmek bilmeyen konuşmalar yapmasıyla bilinen aktif bir sosyal ve siyasi katılımcıydı. Sorun, annesi ve babası arasında çoktandır devam eden savaşla başlamıştır. Hem siyasi ve ahlaki tutumları açısından, hem de annesinin evi nasıl çekip çevireceği konusunda birbirlerinden farklı olmuşlardır. Geleneksel ataerkil tipin kendine has önemli bir adamı olan baba; karısının kendini onun taleplerine adanmasının yanı sıra karısından ve çocuklarından aynı şekilde koşulsuz bir itaat beklemiştir. Çocuklarından birkaçının evlenip evden ayrılmasından sonra anne Helene Weber, çocuklarını hangi zamanlarda ziyaret edebileceği ve orada ne kadar kalabileceği üzerine kocasıyla tartışmalar yaşamıştır. Baba Max, ziyaretlerin kendine uygun olan zamanlarda olmasını talep etmiştir. 1897 yazında bu tip bir tartışma, Helene'in küçük Max ve Marianne'i Heidelberg'de planlanmış ziyareti üzerine patlak vermiştir. Sonunda Baba Max ortaya çıkmış ve oğlunun önünde patronluk taslamaya çalışmıştır. Max her zamanki gibi ezileni savunmanın erdemiyle, öfkeli bir şekilde annesinin tarafını tutmuş ve babasına; annesinin, babasının izni olmadan ziyaretler yapması üzerine bazı haklarını güvence altına alan bir anlaşma yapma konusunda mutabakata varmazsa babasıyla tüm bağlarını koparacağını belirten bir ultimatö vermiştir. Baba Max bunu öfkeyle reddetmiş ve

oğlu onu evden atmıştır (mecazen tabii ki). Barışma konusunda daha hiç kimse bir şey yapmadan baba Max, kızgın bir şekilde bir arkadaşıyla birlikte bir yolculuğa çıkıp gitmiştir. Ancak bir mide kanaması sonucu ölmüş ve çıktığı bu yolculuktan sadece bedeni geri dönmüştür.

Helene Weber, onu hüznolendiren şeye çok geçmeden kendini alıstırmış görünmüştür. Max da ilk başta çok rahatsız olmuş görünmemiştir. Fakat kış geldiğinde, kendini sürekli olarak bitkin hissetmeye başlamıştır. Kendini ateşli ve gergin hissetmiştir. Daha önce deliksiz uyku çeken biriyken o an uykusuzluk çeken birine dönüşmüştür. Uyku hapları bile az bir rahatlama vermiş, geçen günler onu rahatsız etmiş ve çalışmalarına odaklanamaz hale getirmiştir. Ders vermek ona bir eziyet haline gelmiştir ve dinleyici karşısına daha fazla çıkmamıştır. 1898 kışında hastalığı daha da kötüleşmiş ve fiziksel semptomlar göstermeye başlamıştır, Noel ağacını süslemeye çalışırken kolları ve sırtı felç olmuştur. Sadece seyahat, zihnini dağıtmasını sağlamıştır. İsviçre ve İtalya'da turistik yerleri seyrederek veya bir koltuğa uzanarak ve hiç bir şey düşünmemeye çalışarak çokça zaman geçirmiştir. Bu şekilde geçen birkaç yıldan sonra nihayet; "kendi alanındaki literatür hariç her kitabı" okumaya başlayabilecek kadar iyileşmiştir. Tamamen kuvvetten düştüğü dört yılın ardından, yavaş yavaş yeniden yazmaya başlamış ve nihayet toplantılara katılma ve konuşma yapma yeteneğini yeniden kazanmıştır. Fakat yıllar boyunca üniversitede ders verme düşüncesi, onun için dehşet verici bir şey olmuş ve genel olarak mecburi olan veya son teslim tarihi olan bir şeyler yazma konusundaki herhangi bir baskı, uykusuzluğunun ve yaşadığı çöküntünün gerginliğinin nüksetmesine neden olmuştur.

Ne olmuş olabilirdi? Modern açıklamaya göre gerginlik ve tükenmişlik, güçlü bir iç çatışmadan kaynaklanmıştır. Tüm enerjisi birbirini dengeleyen ve onu az çok felce uğratan iki karşıt güç tarafından kullanılmaktaydı. Aynı zamanda açıkça görülüyor ki güçlü bir bastırma vardı; yani Weber'in düşünmek istemediği ama yine de saplantılı bir şekilde onun dikkatini kendinde toplayan ve onun başka hiç bir şey düşünmesine izin vermeyen belli düşünceler vardı. Freud'un da belirteceği gibi; uyuyamaması, bu düşüncelerin rüya formu halinde ortaya çıkmalarına karşı Weber'i koruyordu; gündüzleri zihnini boş tutmak için koltuğa uzanması da Weber'in uyanık olduğu zamanlar için aynı etkiyi sağlıyordu.

Peki bastırmaya çalıştığı şey neydi? Bu soruya verilebilecek bariz cevap, babasının ölümüne neden olmasından dolayı duyduğu suçluluk hissi olurdu. Fakat bu açıklama, Weber herhangi bir ahlaki suçu serbestçe kabul etmeye inanan bir kişi olduğu için yeterli görünmemektedir. Üstelik, kendisinden daha da ahlakçı bir kişi olan ve tartışmaya Weber kadar dahil olan annesi, krizin çok geçmeden atlatılması açısından bir örnek oluşturunuyordu. Onu pençesinde tutan karşıt ve birbirini karşılıklı olarak nötralize eden güçlerin daha fazla analiz edilmesi gerekmektedir.

Babasına Karşı Annesinin Ahlaki ve Politik İdealleri: Weber'in annesi ve babası son derece farklı ahlaki ve politik konumlara sahipti ve ikisi arasındaki çatışma, Max'ın kişiliğine güçlü bir şekilde işledi. Babası oldukça nüfuzlu bir siyasetçiydi. Çok karizmatik bir kişiliği olmasa da, Reichstag'daki merkezi gidışata ve aynı şekilde Berlin Belediye Teşkilatının idaresine dahildi. Önde gelen siyasetçilerin yanı sıra elit akademik entelektüeller de babasının evinde toplanırlardı ve genç Max, hem ilkeli sohbetleri hem de günlük politik dedikodular ve hükü-

metteki karar vericilerin planlarını duyduğu bir ortamda yetiştii. Max gayet açık bir şekilde babasının kariyeriyle özdeşleşmişti ve genel olarak onun politik görüşlerini paylaşırdı. Babası, Şansölye Bismarck'ın Sosyalistlere ve Katolik Kilisesi'nin politik ayrıcalıklarına karşı yürüttüğü mücadelesini destekleyen burjuva partisine üye olan bir Ulusal Liberal'di. Weber, babasından genel olarak siyasetin pratik gerçeklerini ve taviz verme gereksinimini öğrendi. Baba Max daha çok yumuşak başlı, kendini beğenmiş ve hiç de ahlakçı olmayan biriydi.

Annesi çok farklı bir mizaca sahipti. Dindar fakat teolojik açıdan liberal bir Hristiyan ailede büyümüştü ve kilisenin kendini geleneksel dogma ve törenlerden kurtararak ve kendini yoksulların ıslah edilmesine adanarak modern dünyada kendine bir yol açması gerektiğine son derece inanırdı. Ancak bu şekilde dinsiz sosyalizmden kurtulabilirlerdi. Kişisel olarak günlük hayatın her detayını ahlak bakımından değerlendirirdi. Kocasını ev ekonomisini eski patriarkal biçimde yürütürken kendisi, bağış yapmak ve makbul bulduğu siyasi davasına vermek için ayak oyunları ve tutumlu bir şekilde davranarak para bulmaya çalışırdı. Kocasını açık bir şekilde orta yolcu, düzen yanlısı politikalara bağlı kalırken, Anne Weber, kiliselerin liberal kanadından türeyen sosyal yardımlaşmaya yönelik yeni Hristiyan-sosyal hareketlerin tarafını tutardı.

Her ne kadar siyaset eğitimi babasından devralsa da Genç Max, bu hareketlere annesinin baskısıyla sürüklenmiştir. 1890 yılında annesiyle birlikte, hem monarşiyi hem de sosyal refahı savunan yeni bir parti olan Protestan Sosyal Kongre'nin kuruluşuna katılmıştır. Bu parti, imparatorun geleneksel iktidarını kullanarak kapitalistlerin ve devrimcilerin bencil çıkarlarını atlatmayı ve sosyal refahı yukarıdan getirerek işçileri

Marksizm'den kurtarmayı hedeflemiştir. Max bu birliğin bir üyesi ve liderlerinden birinin yakın arkadaşı olmuştur. Bu kişi; karizmatik ve idealist bir vaiz olan, fakirlerin papazı olarak anılan Friedrich Naumann'dır. Weber ekonomi ve siyasetin pratik gerçeklikleri konusunda Naumann'a danışmanlık yapmıştır. Programlarına milliyetçi bir eğilim eklemeleri konusunda Weber, onu etkilemeyi başarmıştır: Bunu sağlayan şey Max'ın, Almanya'nın kitleler için düzgün bir yaşam yaratacak araçlara sahip olabilmesi için, dünyada büyük bir güç olmayı sürdürmesinin esas olduğunu savunmasıdır. Weber'in yaptığı uyarı, Kazaklar[Cossacks] geldiğinde sosyal refaha ne olacağıdır -bu uyarı, Almanların, Rusya'dan gelen bir tehdit olarak gördükleri barbar otokrasiye karşı savunma ihtiyacı duymalarına dayanan uzun süreli korkunun bir yansımasıdır-.

O halde burada Max Weber'in içinde gerçekleşen olası bir çatışma vardır. Annesinin dindar ahlakçılığı, onun üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Her ne kadar babası siyaset dünyasında işini kolaylaştırırsa da, siyasi bağlılığını annesi kapmıştır. Hayatı boyunca siyasi kanaatleri, özellikle dindar sosyal-refah yönelimli liberallerin tarafında olmuştur. Fakat Weber'in onlardan daha gerçekçi olduğu ve pratik başarılarının önündeki muazzam engelleri gördüğü de bir gerçektir. Weber aynı zamanda, geri kalan her şeyin ön koşulu olduğunu düşündüğü için, devletin iktidar-prestijini en üst düzeye çıkaran muhafazakar milliyetçiliğin bir tonunu onların politikalarına sokmuştur. Daha sonra, Almanya Hükümetinin I. Dünya Savaşı öncesinde sahip olduğu ve savaş süresince yürüttüğü politikayı eleştirirken Weber'in aşırı gerçekçi bakış açısıyla eleştirdiği şey; Kayzer'in ve onun seçtiği politikacıların ilişkileri berbat etmesi, Almanya'yı müttefiklerinden yalıtması ve hiç gerek yokken Amerika Birleşik Devletleri'nin

düşmanlarının tarafına katılmasına neden olmalarıdır. Weber, arkadaşları arasındaki pasifistleri; ahlaki bakış açılarını politika-ya sokan ve kendilerini savunma konusunda hiçbir şey sunmayan gerçekdışı hayalperestler olarak görmüştür. Weber bir bakıma annesinin idealizmi ve babasının pratik realizmi arasında bir uzlaşma sağlamıştır; annesinin ideallerini savunmayı istese de, politikada her daim idealist olmakta ısrar etmenin, yalnızca mağlubiyete davetiye çıkarmak anlamına geldiği noktasında babasıyla uzlaşmıştır. I. Dünya Savaşı sonrasında mülkiyetsiz ütöpik komünlerin toplumu yeniden inşa etmenin yolu olabileceğine inanan bir grup genç idealist sosyaliste söylediği gibi: “İnanç dağları yerinden oynatabilir, fakat çökmüş ekonominin ve sermaye açığının çaresi değildir” (Marianne Weber, 1926 / 1975: 631).

O halde Weber’in iç çatışmalarından biri muhtemelen annesi ve babası arasındaki farklılıkların etrafında dönmüştür. Bu farklılıklar kendini en çok siyasette göstermiştir ve bu durum, kendi politik kariyerinin peşinden gitmesi konusunda onun harekete geçmesine engel olmuştur. Fakat bu farklılıklar kendini daha da çok çatışan kişilik biçimleri şeklinde göstermiştir. Her ne kadar Max Weber dışarıdan babasına benzese de içinde annesi hüküm sürmüştür. Ona dışarıdan bakan biri daha çok; öğrencilerine emirler veren ve sonrasında onlara bir bira içme yarışması ısmarlayan, iri ve sert bir ataerkil genç; askeri üniformasıyla ve kardeşlik derneğindeyken aldığı düello yaralarıyla gurur duyan, kapitalizmin ve güçlü bir Alman Devleti’nin gerekliliğini savunan genç bir adam görmüştür. İçindeyse annesinin kesintisiz ahlaki değerlendirmeleri sağlam bir pozisyon almıştır ve olası en saf ve en hakkaniyetli duruşu sergilemesi üzerine bitmek tükenmek bilmeyen bir çekişme yaşamadan hiçbir şey yapamaz hale gelmiştir; bu

duruş, herkese karşı gösterilen bir çeşit saplantılı bir soyluluktur. Kişiliğinin iki tarafı, felç edici bir simbiyozun içine hapsedilmiş gibi görünmüştür.

Bastırılmış Cinsellik: Daha açık sözlü davranarak Freudyen bir açıklama da yapılabilir. Freud'un klasik Oedipus kompleksi teorisi, her erkek çocukta var olduğuna inandığı bilinçdışı arzularla ilgilenir ve bu arzular; cinsel anlamda annesine sahip olmak ve baş cinsel rakibi olan babasını öldürmektir. Max Weber bir bakıma babasını öldürmüştür ve yaşadığı nevroz, bundan kaynaklanan suçluluğa yorulabilir. Geleneksel Freudyen teoriye göre, hem cinsel engellemeyi hem de suçluluğu üreten; erkek çocuğun kendini babayla özdeşleştirmesi ve onu süperego olarak içselleştirmesidir. Fakat Max'ın durumunda görünen odur ki; açık ara daha püriten ve ahlaki figür olan kişi annesidir ve Max annesinin ahlaki tutumlarını içselleştirmiştir.

Görüldüğü gibi Helene Weber etkin toplumsal bilinçle dolu, çok dindar bir kişi olmuştur. Cinsellik konusunda da aşırı bir püritendir. Evlilik içi cinsel birlikteliği dahi bir günah ve yalnızca üreme adına gerçekleştirilen bir fedakarlık olarak görmüştür. Daha genç olduğu dönemlerde, bu yükümlülükten kurtulmak için yaşlılığını hasretle beklemiştir (Marianne Weber, 1926/ 1975: 30). O halde, zevki seven ve ahlakçı olmayan kocasıyla yaşadığı çatışma kaynaklarından birinin, cinsellik olduğu açıkça görünmektedir. Kocasını kontrol edemeyen Helene Weber, bu durumu oğullarını kontrol etme çabasını iki misline çıkararak telafi etmiştir: Görünüşe göre Max'ta oldukça başarılı olmuştur. Üniversite günlerinde ve askerlik hizmeti süresince hemşerileri akılları bir karış havada gününü gün ederken, Max'ın kararlılığını ve saflığını koruduğu görünmektedir. En azından eşinin yoğun hüsnütabir içeren biyografisi-

sindeki açıklamalarda durum böyledir: Helene Weber, "Herhangi bir söz söylemeden –o günlerde hayatın karanlık katmanları ve onların tehditkâr sorunları gizli tutulduğundan- ve sadece varlığının kutsal saflığıyla Max Weber'e sağlam bir şekilde dürtülerine teslim olmamayı öğretmişti (Marianne Weber, 1926/1975: 91).

Max'ın 1893 (Max 29, Marianne 23 yaşındayken) yılında evlendiği Marianne'in kendisi de, pek çok açıdan Max'ın annesiyle benzerlik göstermiştir. Kendisi de cinsellik açısından oldukça püritendir ve evlilik vazifesinin "ağır fedakarlık"ına katlanıp katlanamayacağı hakkında kaygılıdır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 189). Belli ki bu fedakarlığı gösterememiştir; hiç bir zaman çocuk sahibi olmamasının yanı sıra evlilikleri cinsel anlamda başarısızdır (Green, 1974; Mitzman, 1970). Fakat Max'ın ebeveynlerinin aksine, bu konu hakkında herhangi bir çatışma yaşanmamış görünmektedir, Marianne kendisine tamamen ket vurulmuş bir koca seçmiştir. Annesinin Max'a, Marianne'i seçmesinde yardım ettiği de söylenebilir. Çünkü Marianne, Berlin'e Weberlerde kalmaya gelen Weber soyağacının daha fakir bir dalından gelen uzak bir kuzendir. Benzer dini ve ahlaki tutumları paylaşması sebebiyle, Max'la olan ilişkisi gelişmeden daha önce Max'ın annesiyle yakın arkadaş olmuştur. Flörtlerinde hemen hiç tutku olmamıştır. Marianne, Max'ın kendisine müşfik bir amca gibi davrandığını belirtmiştir (Marianne Weber, 1926 / 1975: 175). Her ikisinin de kişisel özelliğinden bekleneceği gibi, Max'ın beş yıl önce üstü kapalı bir bağ geliştirmiş olduğu hasta bir kuzenine karşı yükümlülükleri konusunda bir takım ahlaki sorgulamalara sahip olmuşlardır. Sonunda Max, Marianne'e, şaşırtıcı derecede şatafatlı, buyurucu ve vaaz veren bir "aşk mektubu" yollayarak evlilik teklif etmiştir. Bu mektup onların kararlarından

"ruhların mücadelesi" olarak bahsetmiş, "berraklık" ve "ağır-başlılık" talep etmiş ve "ruhlarımızdaki belirsiz ve mistik ruh hallerine hayali bir şekilde teslim olmaya müsamaha göstermemeliyiz" gibi ifadeler içermiştir (Marianne Weber, 1926/1975: 179). Marianne'e yazdığı başka bir mektupta Max'ın "Kendine ne kadar da yaşlı bir bekâr alıyorsun, evladım" (Marianne Weber, 1926/1975: 181)demesi sebepsiz olmamıştır.

Freiburg'da bir profesörlük elde etmesi Berlin'deki ailesinin evinden taşınmasına -o güne kadarki tüm zamanını ailesinin evinde geçirmişti ve bu durum o dönemde olağandı- ve kendi evini kurmasına olanak sağlamış ve ardından evlenmişlerdir. Yoğun bir akademik ve siyasi çalışmaya girişmiştir. Marianne, Max'ın her gece 1'e kadar çalıştığını ve ardından hemen uyuduğunu belirtmiştir. Bu durum; her ikisinin de cinsellikten nasıl uzak durduklarını ve sonraki dönemin aksine Max'ın uyuma güçlüğü çekmediğini göstermektedir.

Babasıyla yaşadığı tartışma ve ardından ortaya çıkan çöküntü bu rutinden dört yıl sonra gerçekleşmiştir. Marianne, Max'ın yoğun çalışma temposu haricinde oldukça mutlu olduklarını belirtmiştir. Öte yandan Marianne, cinsel gerilime dair herhangi bir işareti açık edecek ya da itiraf edecek bir insan olmamıştır. (700 sayfalık biyografisinde aralarında çatışmanın yaşandığı tek bir hadisenin, hatta anlaşmazlığın olduğunu itiraf etmemiş, aralarındaki ilişkiyi mükemmelen huzurlu bir ilişki olarak tarif etmiştir.) Ancak çöküntünün altında yatan kuvvetin, cinsel gerilim olabileceğine dair bir varsayım akla yatkındır. Max, annesinin babasına karşı yürüttüğü uzun süreli gerilla savaşında her zaman annesinin tarafını tutmuştur. Elbette hiç bir şekilde dile getirilemeyecek bir şey olsa da, aralarında süren bastırılmış cinsellik üzerine olan

temel savaşın bilincinde olmuş olabilirdi. Babası cinsel özgürlüğü temsil etmiştir (büyük ihtimalle, ayrıca bir metresi vardı ya da hayat kadınlarıyla görüşürdü. Bu durum, bu dönemdeki birçok kadının, Helene Weber'in püritenliğini paylaştığı Viktorya Dönemi için iyi bilinen bir olguydu), fakat annesi özellikle cinsellikle ilgili tüm meselelerde şiddetli bir ahlakçı olmuştur. Dolayısıyla Max, aile bağlarının kopmasının şokuyula birlikte babasının ölümünün gerçekleşmesine katkıda bulunduğunda; annesinin tüm ahlakçı taleplerinden yana durarak babasının temsil ettiğı sağlıklı şeyleri, yani normal insanların sahip olduğı cinsel isteğı, kesip attığını fark etmeye başlamış olabilirdi. Max bununla da kalmayıp, babasını öldürmesine yardım eden ve hatta bununla ilgili hiç bir suçluluk duygusuna sahip olmayan püriten annesine karşı kolaylıkla bilinçaltında bir isyan ve hatta bir nefret geliştirmeye başlamış olabilirdi. Belki de düşünmeye katlanamadığı, geceleri onu uykusuz bırakan ve gün içerisinde hiç bir şey düşünmemeye çabalamasına neden olan şey, *bu* idrakti.

Diğer bir dolaylı kanıt bu yorumu desteklemektedir. Çünkü Max'ın aslında gayri meşru ilişkiler yaşamaya başladığını, bu ilişkiye dahil olan kadının onlarca yıl sonra bunu ifşa etmiş olması sayesinde biliyoruz. Buradaki baş karakter, avangard çevrelerin bir mensubu olan Else von Richthofen olmuştur; Else'nin kardeşi Frieda da, İngiliz erotik romancı D. H. Lawrence ile (1912 yılında) evlenmiştir. 1907 yılında başlayan ilişkileri birkaç yıl sürmüştür ve görünüşe göre bu dönem, Max'ın kendisinden daha genç isyankar entelektüellerle tanıştığı döneme denk gelmiştir. Bu yıllar, tam da Max'ın enerjisini geri topladığı, iddialı projeler formüle etmeye başladığı ve kamusal ihtilaflara dahil olduğı yıllar olmuştur: Sanki onu hayata geri döndüren cinselliğini yeniden keşfetmesi olmuş-

tur. Fakat aynı zamanda önemli olan diğer bir husus; Max'ın, Else von Richthofen ile ilk defa 1897 yılında tanışmış olmasıdır, bu yıl babasıyla kavga ettiği ve ruhsal çöküntüsünün başladığı yıl olmuştur.

Else, Max'ın üniversitede verdiği derslere katılan bir öğrenciydi. Günümüz bakış açısıyla bu durum kulağa gayet sıradan gelmektedir, ancak o dönemde bir kadının üniversitede öğrenim görmesi büyük bir olaydı. Feministler, Alman kadınlarının üniversitelere katılma ve kariyerlerini sürdürme hakkını talep etmeye daha yeni başlamışlardı; o zamana kadar sadece fakir kadınlar çalışırdı ve saygın sınıflara mensup her kadının hedefi evlenmek ve evlerini idare etmektir. Başlarda Weber, kadınlara karşı centilmence ama küçümseyici (mektuplarından yapılan yukarıdaki alıntılara bakınca görebileceğimiz gibi) bir tutuma sahipti; fakat eşi güçlü bir feminist haline gelince, o da eşinin izinden gitti ve feminizmin kararlı bir savunucusu haline geldi. Nitekim Marianne için üniversitedeki konumunu kullanarak kadın öğrencilere dair engelin aşılmasını sağladı ve Else von Richthofen ve Marianne onun derslerine birlikte katıldı (Marianne Weber, 1926 / 1975: 229). Burada ironik olan, bu dönemde Max'ın kadınlara karşı erotik anlamda ilgisinin ilk defa uyanmış olmasıdır. Else ise, Max'ın eşinin feminist bir arkadaşı olmasına rağmen, çok daha atılgan bir insandı ve arkadaşının püriten eğilimlerini paylaşmıyordu. Dolayısıyla Max'ın babasıyla restleştiği zaman, pekala Max'ın erotik hayatının uyandığı dönem olabilirdi. Bu dönemde herhangi bir şey gerçekleşmiş olsa da olmasa da (ben olmadığına inanma eğilimindeyim) bu kadın, daha sonra Max'ın bir ilişki yaşamış olduğu kadındı. Annesi adına yaşadığı patlamanın da gösterdiği gibi, kendi ahlakçı eğilimleri de kuşkusuz zirve-

deydi ve dolayısıyla hastalığının kaynağı olan karşıt güçler arasındaki felç edici çatışmayı kurdu.

Bu yorumla tutarlı bir şekilde, Weber'in hastalığı hayatının daha sonraki döneminde azalmıştır. Eşinin ve annesinin halihazırdaki baskıları geri plana düşmeye başladığında kendi başına uzun yolculuklara çıkmaya başlamıştır. (Muhtemelen bu durum cinsel ilişkilerini yaşama olanağı sağlamıştır.) Marianne Weber, kendi kitaplarını yayınlayan, konuşmalar yapmaya ve düzenlemeye girişen başarılı bir feminist lider haline gelmeye başlamıştır. Daha sonra, 1. Dünya Savaşı sonrası kadınlar oy kullanma hakkını kazandığında, Baden (Almanya'nın güneyi) Eyaleti yasama meclis temsilcisi seçilerek Almanya'da kamu hizmetine seçilen ilk kadın olmuştur. Dolayısıyla Marianne'in bağımsızlığının yükselişi, Max'ın psikolojik bağımsızlığına katkı sunmuş olabilir. Else von Richthofen de çok uzaklarda olmamıştır. 1902 yılında Weber'in bir arkadaşı ve aynı zamanda editörlüğünü yaptığı dergi olan *Archiv für Sozialwissenschaft (Sosyal Bilim Arşivi)*'nin çıkarılmasındaki iş ortağı Edgar Jaffe ile evlenmiştir. Max'ın karmaşık bir biçimde gelişmiş olan ahlaki sorumluluk duygusunun ve bir arkadaşının eşiyle dost hayatı yaşamış olmasının, ona büyük bir sıkıntı vermiş olduğu düşünülebilir; fakat işin aslı, sonuç bunun tam tersi şeklinde olmuş görünmektedir. Bu durum da, Weber'in nevrozunun, annesi ve eşi tarafından sürdürülen zorunlu bir aşırı bastırma modelinin ardından, cinsel özgürlüğünün uyanma mücadelesi olduğunu söyleyen yoruma uyaktadır.

İronik olan; ne Marianne'in muhtemelen ne de Max'ın hayatlarında ne olup bittiğini bilinçli bir şekilde fark etmeseler de, bu konulardan bazılarının hayatlarında görünür bir şekilde kendini göstermiş olmasıdır. Max'ın aktif olarak sosyal ve

entelektüel hayata yeniden dahil olmaya başladığı 1906 yılı civarında ve sonrasında, kendi çevreleri cinsel özgürleşme konusuna ciddi bir biçimde ilgi duymaya başlamış, hatta bu konuyu takıntı haline getirmiştir. Buna bir ölçüde Freud'un etkisi neden olmuştur. 1900 yılında *Düşlerin Yorumu* kitabının yayınlanması Freud'u meşhur etmiştir ve yirminci yüzyılın ilk yılları, cinsellik üzerine ilk büyük teorik çalışmasının yayınlandığı dönem olmuştur. Viktorya çağı parçalanıyordu ve İngiltere ile Almanya, cinsel özgürleşmenin gerçekleştiği esas yerlerdi (Amerikan yazar F. Scott Fitzgerald, 1. Dünya Savaşı sırasında Amerika'da yaşanan benzer parçalanmanın tasvirini yaptıktan birkaç yıl sonra meşhur olmuştur.). Feminist hareket de bu özgürleşmeyle bağlantılı olmuştur. Marianne Weber gibi pek çok eski feminist, uç püritenler olsalar da, hareketin gelenek dışı yapısı ve kadınların kamu işlerine girişi, saygınlığa dair eski fikirlerin bir yeniden düşünüm sürecine uğradıkları anlamına gelmiştir. Dolayısıyla gerek Marianne'in feminist arkadaşları gerekse Max'ın entelektüel bağlantıları, erotik özgürleşme meselesini kendi evlerinde tartışmaya açmışlardır.

Marianne'in tarif ettiği gibi o ve Max bu konuda hemfikir olmuşlardır. Daha genç arkadaşlarını dinlemeyi ve tartışmalarda yer almayı isteseler de onların tutumu, geleneksel evliliğin kutsallığını ve cinselliğe yönelik geleneksel kısıtlayıcı tutumu savunmaktan yana olmuştur. Bilindiği gibi evliliklerinde cinselliğin olmayışı ve biraz ironik de olsa belki kendi pratiklerinin aşırı doğasının bir miktar farkında olmaları, "onlardan daha zayıf" ve cinselliğe dair kusurlara sahip insanları bağışlamaya razı olacak kadar tutumlarını yumuşatmalarına neden olmuştur (Marianne Weber, 1926 / 1975: 371-389). Max'ın bu konuda kendini nasıl hissettiğinden emin olamayız. Radikal genç bir Freudyen olan Dr. Otto Gross, Weber'in der-

gisine bir makale gönderdiğinde, Weber bu makaleyi yayınlamayı reddetmiş ve doktriniyle ilgili şiddetli bir kınama yazmıştır. Weber şöyle bir tartışma yapmıştır: Diyelim ki Freud'un yöntemleriyle cinsel "suistimal"e dair uzun süredir bastırılan bazı anıların geri getirilmesi başarılı; bir kişi, yaptığı *ahlaki* sorumluluğunu almadığı sürece bu durum bir insana nasıl yardımcı olabilir? (Marianne Weber, 1926 / 1975: 379) Diğer bir deyişle Weber, Freud'un asıl fikrini tamamen ıskalamıştır: Tam da bu ahlaki sorumluluk; her şeyden önce bastırmaya ve nevroza neden olan, süperegounun suçluluk duygusu yaratan baskısıydı.

Ancak, her ne kadar Weber, entelektüel ve kişisel olarak açıkça kendisinin de muzdarip olduğu bastırmanın dinamiklerini kavrayamamış olsa da, kendi erotik hayatı için pratik bir *modus vivendi* [yaşama biçimi] geliştirmiştir. Marianne "normsuz erotizm" in yeni ideallerine karşı daha anlayışlı bir tutum geliştirmeye başladıklarını fark etmiştir; bu sadece sevilen bir konuşma konusu olmamıştır, aynı zamanda tekeşliliğin en iyiyi temsil ettiğini düşünmelerine rağmen bunun herkese dayatılamayacağına da mutabık olmuşlardır. Max tatilinin çokça zamanını İtalyan Alpleri'nde yaşayan radikal entelektüel topluluk arasında geçirmiştir. Marianne'in gözünde Max, sadece onlara koruyuculuk yapıyor ve polisle aralarındaki hukuki işleri yoluna koyuyordu. Örneğin Max, devlet bir anarşistle birlikte yaşadığı gerekçesiyle çocuklarını elinden almak istediğinde, Freudyen makalesini reddettiği Otto Gross'un eşine, çocuklarının velayetini alması için yardım etmiştir (Marianne Weber, 1926/ 1975: 486-487). Max muhafazakarlığına rağmen siyasetteki radikal bağlantılarını sürdürmüştür. Almanya 1. Dünya Savaşı'nın sonunda devrimi yaşadığında, genç devrimci pasifist arkadaşlarının hapisten çıkma-

sına yardım etmiş ve birçok davada onların lehine şahitlik yapmıştır. Max'ın, bu çevrelerin cinsel özgürlüğünde geliştiğini söylemek daha akla yatkın olsa da, Marianne tüm bunları onun özünde olan mertliğine vermiştir.

Marianne, Max'ın "günah işleyen" kişilere karşı üstünlük taslayan bir ahlaki tutum sergilemeyi reddetmesinden etkilenmiştir. Marianne, Max kendi günahlarından bahsettiğinde, kendisiyle evlenmek için hasta sevgilisini terk etmesinden kaynaklanan eski bir suçluluktan ya da babasının ölümünden duyduğu suçluluktan bahsettiğini düşünmüştür (Marianne Weber, 1926/ 1975: 389). Ancak bu körlük ya da rasyonelleştirme her neyse, Max'ın normale benzer bir hale gelmesini sağlayan bir yaşam biçimi geliştirmişlerdir. Bu durumun entelektüel sonuçları da olmuştur; iş, aile sosyolojisi üzerine yazmaya geldiğinde, içinde büyüdüğü duygusal Viktorya Dönemi ideolojisinden düşünülebilecek ölçüde uzakta bir konuma gelmiştir. Onun aile sosyolojisi, evliliğin acımasız bir cinsellik ve ekonomi ilişkisi olduğu ve duygusallığın bu durumu ancak nadiren gizlediği; çatışmanın, erkek tahakkümünün silahlarının ve cinsiyetler arası savaşın realist bir analizidir.

Politik Kariyerine Karşı Entelektüel Kariyeri: Weber'in yaşadığı çöküntüye dahil edilmesi gereken üçüncü bir faktör vardır. Gençlik dönemi, siyasi ve akademik olmak üzere, iki alternatif kariyer arasında geçen bir mücadele olmuştur. Yaşadığı çöküntü sonucu ikisinden birden elini çekmiştir ve bu durum, daha önce önemsiz bir uğraş olarak gördüğü entelektüel çalışmalar yapmasıyla sonuçlanmıştır.

Weber, erken yetişkinlik döneminde tamamen kamu işlerinde aktif bir kariyer sahibi olmayı beklemiştir. Sadece hukuk eğitiminde babasının ayak izlerini takip etmekle kalmamış, aynı zamanda enerjisini ağırlıklı olarak aktivist siyasal birlik-

ler için yazdığı ve politik reform meseleleri (göçmen emeği sorunu, borsa)üzerine olan ayrıntılı raporlara vermiştir. Üyesi olduğu Protestan Sosyal Grup, ona geleceğin politikacısı gözüyle bakmıştır ve Max'ın kendisi de üniversitede hukuk ve ekonomi eğitimi alırken ürettiği akademik çalışmalarını, sadece uygun bir siyasi pozisyonun açılmasını beklerken boş zamanlarını değerlendirmenin bir yolu olarak görmüştür (Marianne Weber, 1926 / 1975: 162-164). Fakat sorun tam da bu olmuştur. Weber'in aktif olduğu Hristiyan-refah grubunun, o dönemde Alman parti politikalarındaki gelgitler arasında düşük bir başarı şansına sahip olmuştur ve Max bunu iyi bilecek kadar gerçekçi biridir. Kendi annesi, gamsız bir şekilde siyasi gerçekleri önemsememiştir. Daha önce birçok kez Alman Parlamentosunda [Reichstag] koltuk elde etme denemesinde başarısız olmasına rağmen, kocasının ölümünden sonra aile parasını Naumann("fakirlerin papazı")'ın seçim kampanyalarını desteklemek için kullanmıştır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 223). Alman politikası, Marksist sosyalistler ve sağcı partiler arasında keskin bir şekilde ayrıldıkça, babasının daha muhafazakar olan Ulusal Liberal Partisi de gerilemiştir.

Böylece Weber, istediği için değil, siyasetin kendisini bir yere götürmeyeceği sırada ona pozisyon açıldığı için öyle ya da böyle akademik bir kariyere sürüklenmiştir. Onu, ahlaki açıdan makbul bulduklarının tarafında olmaya sürükleyen annesiyle, daha az esinlense de, tutumları her zaman Max'a daha rasyonel gelen, soğukkanlı bir siyasetçi olan babası arasında bir baskı hissetmiş de olabilir. Yaşadığı çöküntüde önce, 1897 baharında, Parlamentoda bir koltuğa(fakat babasının partisinden bir Liberal olarak) adaylığını koymasına için bir teklif almıştır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 224). Max bunu reddetmiştir. Siyaset yolu; gerek nesnel koşullar gerekse onun

gerçekçi olmayan ütöpk konumlara bağlı kalmasını sağlayan annesinin baskısı tarafından kapanmış görünmüştür.

İşin gerçeği, Weber muhtemelen çok iyi bir siyasetçi olmazdı. Siyasetin esasını son derecede iyi kavramış ve siyasi yazılarında taviz vermez ahlakçılığın genellikle felakete bir davet olduğunu her zaman kabul etmiş olsa da, yine de kişisel davranışlarında her zaman en aşırı ahlakçı duruşu sergilemiştir. 1908 yılında halka dönük etkinliklere geri döndükten sonra, gazetelerde ve mahkemelerde yer alan bir takım ihtilafa müdahil olmuştur. Her seferinde, iyi bir nedenle başlamış ve sonrasında bunlar itham ve karşılıklı suçlamalar silsilesine dönüşmüştür (Marianne Weber, 1926 / 1975: 408-449). Bir gazete, eşinin feminist hareketi hakkında aşağılayıcı bir yazı yazdığında, eşine bir cevap hazırlamasında yardımcı olmuş, sonrasında, neticede referans verildiği iddia edilen isimsiz bir profesörün kimliğine dayanan bir iftira davasına müdahil olmuştur. Weber tipik bir şekilde, tam bu iftira davasını kazanacağı sırada; düzenbazlık yapmaktan dolayı yakalanmış olan diğer taraftaki profesörün mahkeme kararıyla ezilmesini istemediği için fikrini değiştirmiştir. Başka bir vakada, bir pasifistin sorgulanan düşünceleri uğruna Weber bir üniversite görevlisini sert bir şekilde eleştirmiş ve kendini bir davanın içinde bulmuştur -ki üstelik Weber pasifizme karşıydı!-. Weber'in editörlüğünü yapacağı bir siyasal ekonomi el kitabının yeni baskısının yayınlanması üzerine çirkin bir hukuki çekişme dahi patlak vermiştir. Görünüşe göre editörlük konusunda pas geçilmiş olan başka bir profesör; uzun süre önce ölmüş olan eski baskının editörünün yaşlı varislerini devam eden telif hakkından mahrum bırakacağı gerekçesiyle dava açmıştır. Dava absürttür, fakat en nihayetinde Weber onu kılıçla yapılacak bir düelloya davet etmiştir (bu gerçekleşmemiştir).

Weber'in çağdaşlarının, onu modern dünyaya sıkışmış bir ortaçağ şövalyesi olarak görmesi boşuna değildir.

Kısaca Weber siyaset konusunda her ne kadar entelektüel açıdan daha iyisini bilse de, pratikte annesinin savunduğu aşırı ahlakçı yoldan gitmiştir. Akademik dünya onun için şüphesiz daha iyi bir yer olmuştur, fakat onun istediği bu değildir. Karizmatik bir öğretim görevlisi olsa da ders vermeyi her zaman bir yük olarak görmüştür. Benzer çatışmalardan bazıları burada da ortaya çıkmıştır. Değerden arınıklık (value-freedom) doktrinine sıkı biçimde bağlı olmuştur: Buna göre akademik çalışma siyasetten üstün olmalıdır ve bir profesör öğrencilerine fikir aşılama çalışmaktan kaçınmalıdır. Ancak pek de kendi öğüdüne uygun bir biçimde yaşamamıştır. İlk üniversite görevini yaptığı Freiburg'daki açılış konuşması, siyasi öncelikler üzerine son derece milliyetçi bir açıklama idi. 1. Dünya Savaşı sonunda, yıllar sonra Münih Üniversitesinde ders vermeye geri döndüğünde, güncel siyasal durum hakkında sert eleştiri yazıları kaleme almak için derslerine birkaç sefer ara vermiştir. Bir profesörün değerden bağımsız olması gerektiğine dair ahlaki inancı ve eşit derecede güçlü olan siyasi olarak doğru bulduklarını ahlaki bakımdan değerlendirme eğilimi, onun için her zaman bir gerilim oluşturmıştır. 1897 yılında yaşadığı çöküntüden sonraki yıllarda, bu gerilim onu kelimenin tam anlamıyla konuşmaktan tamamen alıkoymuştur.

Nevrozu, hem politikayı hem de akademiye bırakmasını sağlayacak mazereti vermiştir. Aslında eğer Freud'un, bir nevrozun bir kişiyi baş etmek istemediği bir durumdan çıkarak pratik bir problemi çözdüğüne dair doktrini doğruysa, Weber'in yaşadığı çöküntü, kariyer çatışmasındaki her iki taraftan da kaçınması için ideal bir yol olmuştur. İyileşmekte olduğu yıllarda dahi katlanamadığı tek şey, son teslim tarihle-

ri veya baskı altında çalışmak olmuştur. Zihinsel boşluk yıllarının ardından yeniden okumaya başladığında, okudukları “kendi alanındaki çalışmalar hariç her şey” olmuştur. Okudukları; Antik Dönem tarihi, Doğu ve Ortaçağ dinleri ve daha sonra sanat, felsefe ve müzik ve kültür tarihine ait olmuştur. Elbette bu konular, sosyolojisinde incelediği ve onu meşhur eden konulardır. Fakat Weber’in kendisi, bu çalışmalara hiçbir zaman çok ciddi çalışmalar gözüyle bakmış gibi görünmemiştir. Her ne kadar biz bunları saf akademik konular olarak görssek de, Weber’e göre kendisinin akademik uzmanlığı, ekonomi ve hukuka dair sorunların dünyevi, pratik analizi olmuştur. Daha sonra, Alman Sosyoloji Derneği’nde aktif hale gelecek kadar iyileştiğinde, önerdiği ve belli bir ölçüde yürüttüğü araştırmalar, onu meşhur eden tarihi alanlardan bir hayli uzaktır. Bunun yerine fabrikada çalışmanın işçilerin hayatı üzerindeki etkilerine, popüler basının ve sosyal kulüplerin kitlelerin siyasi bilinçleri üzerindeki etkilerine ilişkin -hepsi makbul, gündemde olan, reforma yönelik meselelere ilişkin-pratik bilginin elde edilmesi gerektiğine inanmıştır. Weber’in baskın “sağlıklı” zihinsel durumu yalnızca annesinin ilgilediği türden pratik toplumsal meseleleri ciddiye almış gibi görünmektedir.

Sosyolojinin şansına, yaşadığı çöküntü Weber’i, onun daha “gelgeç” entelektüel ilgilerine, özellikle de din ve uzaklardaki egzotik toplumlara yönelik ilgilerine yönelmesini sağlamıştır. Sorumluluk duygusu da bu konuda katkıda bulunmuştur. 1903 yılında *Archiv*’in editörlüğünü yapmak konusunda arkadaşlarına katılmayı kabul etmesinden sonra, dergiye materyal sağlaması gerektiğini düşünmüştür. *Protestan Ahlakı* ve metodolojik makalelerinin yanı sıra dünya dinlerine dair diğer çalışmalarını da bu dergi için yazmıştır. Bunun üzerine, aynı

zamanda bir arkadaşı olan derginin yayıncısı, onu siyasal bilimler ansiklopedisini derlemeye ikna etmiştir. Yazı verecek birkaç kişi yükümlülüklerini yerine getirmediğinde, Weber eksik yerleri doldurması gerektiğini düşünmüştür. Bunun sonucu olarak onun katkıları, sosyoloji üzerine çok ciltli bir esere, *Ekonomi ve Toplum*'a dönüşmüştür. Kendisinden sonra gelen sosyoloji için bu çalışma, onun başyapıtı olsa da, Weber için bu çalışma, yalnızca bir görev ve asıl ilgisinin küçük bir performansı olmuştur. Hint dini ve antik Yahudilik üzerine olan ünlü çalışmaları da, I. Dünya Savaşı sırasında müzakere edilmiş bir barışı getirmek için verdiği beyhude siyasi çabalarına, bir süre ara vermek için yazdığı raporlar olmuşlardır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 570, 593). (Yahudilik üzerine olan kitabı diğer kitaplarına göre dine dair daha fazla siyasi yoruma yer veriyorsa, bunun nedeni kısmen, böylesine bir siyasi atmosferin ortasında bu kitap üzerine çalışmış olmasıdır.)

O halde entelektüel açıdan Weber, çok yönlü bir figür olarak ortaya çıkmıştır. Kişiliğinin bir tarafı, yalnızca mevcut uygulamanın dünyevi ekonomik meseleleri üzerine çalışmanın daha uygun olduğuna inanmıştır. Diğer tarafıysa, tarihi ve dini karşılaştırmaların en uzak alanları üzerine çalışmayı sevmiştir. Her ne kadar asıl dehası burada yatsa da, hayatındaki rastlantılar bunu mümkün kılmadığı (ya da tarihi bir ders ya da bir el kitabı hazırlamak için bir talebi karşılaması gerekmediği)sürece bunu hiçbir zaman yapamamıştır. Nevrozunun iyileştiği, genç bohem entelektüeller arasında yaşadığı ve onlarla ilişki içine girdiği yıllarda, kişiliğinin sanatsal tarafını ara sıra şımartmıştır. 1911 yılı civarında modern sanata, müzik performanslarına merak salmış ve tüm sanat dallarını kucaklayan bir sosyoloji yazmayı planlamıştır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 496-500). Aynı zamanda Rus roman yazarı Tolstoy

üzerine bir kitap yazmayı planlamıştır. Weber bu kitabın, yaşadığı en özel deneyimlerin sonuçlarını içereceğini beyan etmiştir (Marianne Weber, 1926 / 1975: 466). Muhtemelen, Tolstoy'un tanınmış bir önderi olduğu ve entelektüel arkadaşlarını cinsellikle birlikte, heyecanlandıran pasifizmin ahlaki meselesini ele alacağından bahsetmiştir. Tolstoy'un en ünlü kitaplarından birinin aldatmayı anlatan bir roman olan *Anna Karenina* olduğu düşünülürse, bu kitapla birlikte belki de bize cinsel ahlak hakkında Weber'in kendi ifşaatı sunulacaktı. Fakat Weber'in bu hayali hiç bir zaman gerçekleşmemiştir. Bu sanatsal ilgi, sadece müzik sosyolojisi üzerine yazdığı kısa bir ciltte karşımıza çıkmıştır. Fakat yine de, sanatsal kaygısı onun genel sosyolojik görüşüne bir şeyler katmıştır. Görüleceği üzere Weber'in üzerinde durduğu ana konulardan biri, dünya tarihinin ve özellikle modern dünya tarihinin kültürel anlamına dair bir ilgi altında toplanabilir.

WEBER'İN ÇOKYÖNLÜ ENTELEKTÜEL KİŞİLİĞİ

Weber'in kişiliğinin sırrını çözmemiş olabiliriz. Fakat meselelerin, yaşadığı ruhsal çöküntüyü, onun en güçlü entelektüel karakteristiği olan çokyönlülüğünün bir anahtarı ya da en azından bir sembolü olarak görmek olduğunu gösterdiğimi umuyorum. Nevroz, özellikle de onun yaşadığı felç edici tipteki nevroz, güçlü karşıt kuvvetler arasındaki bir çatışmadır. Gördüğümüz gibi Weber, bunun gibi sayısız çatışmaya maruz kalmıştır. Bu çatışmalar onu kişisel olarak güçten düşürse de bunlar, önemsiz çatışmalar değil, dünyasındaki ana kuvvetlerin bazılarının yansımaları olmuştur. Karşıt siyasi ve ahlaki tutumlarıyla birlikte annesi ve babası, modern uygarlığın bir takım ana karakteristiklerini temsil etmişlerdir. Weber'in çalışmalarının kendine özgü bir karakteri vardır, çünkü hem

babasının burjuva siyasal gerçekçiliğini hem de annesinin Protestan savaşımını barındırır. Weber'in annesinin yanı sıra ailesinin geri kalanının geçmişi (çalışkan iş insanları), onun için püriten ahlakçılık ve çalışkan kapitalizmin doğası arasındaki bağlantıyı bizzat ortaya çıkarmış olmalıdır.

Benzer şekilde cinsel özgürlük ve cinsel bastırma arasındaki mücadelenin yanı sıra feminizm ve modernizmin yükselişi de Weber için soyut entelektüel meseleler olmamıştır. Weber bunların ortasında olmuş ve kişisel bir bedel ödemiştir. Sadece modern aile ve modern kültüre karşı değil aynı zamanda buna bağlı olarak tarih boyunca toplumlara karşı bakışı da, hayatının önemli kişisel boyutlarını idrak etmesinden ortaya çıkmıştır. Siyasi kariyer ve akademik hayat, eylem ve düşünce arasındaki çatışma Weber'e, her iki tarafın hem sırlarını hem de zayıflıklarını açığa vuran bir bakış açısı ve her iki tarafa karşı bir mesafe kazandırmıştır. Weber hakikaten birbiriyle çarpışan kuvvetler arasındaki bir pota olmuştur ve çokyönlü entelektüel çalışmaları bunun ürünü olmuştur.

Weber'in entelektüel açıdan başarılı olmasına katkıda bulunan muazzam sosyal avantajlara sahip olduğu da söylenebilir. Daha çocukluğundan beri zamanının büyük entelektüellerini tanımıştır. En saygın Alman tarihçi ve felsefeciler babasının evinde buluşmuştur. Üniversitede eğitim görürken, kendi alanına uzak olan alanlarda bile, en ünlü profesörlerin tümünden ders almayı adet haline getirmiştir. Bu durum elbette, dünya tarihi hakkındaki geniş bilgisinin ve başarı seviyesinde nasıl yazı yazılacağına dair sağlam bir hisse sahip olmasının kaynaklarından biri olmuştur. Büyük tarihçi Theodor Mommsen, Max'ın doktora tez savunması sırasında onu varisi ilan etmek adına orada olmuştur. Mommsen aynı zamanda bir aile dostuydu ve onun oğlu, Max'ın kız kardeşiyle evliydi.

Dolayısıyla, bizim řu anda onun ana çalıřmaları olduėunu dűřündűėümüz eserleri yayınlamasından önce dahi, seçkin bir akademik pozisyon elde etmesi adına Weber'in nűnűn açık olması řařırtıcı bir durum olmamıřtır.

Weber aynı zamanda bilgili meslektařlarla birlikte olmasından dolayı da řanslı olmuřtur. Her ne kadar kendisi, bir muhteřem zgűnlűk dűřűnrű olsa da bazı fikirleri diėerlerinden alınmıřtır. "İdeal tip" doktrinini Weber meřhur etmiřtir, ancak bu kavram ilk defa, Weber'in Heidelberg'den bir arkadařı ve meslektařı olan hukuk alanındaki bir bilim insanı olan Georg Jellinek tarafından kullanılmıřtır (Marianne Weber, 1926 / 1975: 496-500). Metodolojik yazılarında Weber, Freiburg niversitesi'nden bir arkadařı ve meslektařı olan filozof Heinrich Rickert'ten (laf arasında, Weber'in babasının arkadařı olan diėer bir Berlinli politikacının oėlu) fazlasıyla etkilenmiřtir. Weber'in meřhur dini *karizma* incelemesinin orijinal kavramı da, bir Heidelberg teoloėu olan ve bir dönem Weber'le aynı evde farklı daireleri paylařan Ernst Troeltsch'den alınmıřtır. Weber entelektűel çevresinde her zaman aėdař dűřűnrűlerle karřı karřıya gelmiřtir ve bu durum, kendini modern dűřűncenin merkezinde tutmanın kesinlikle en iyi yolu olmuřtur.

Entelektűel üretkenliėin fiziki řartları dahi Weber'den yana olmuřtur. *Archiv fűr Sozialwissenschaft* dergisinin editrlűėűnű, bir çeřit görev ve bir yűk olarak grmű olmasına raėmen, burası ona kendi materyallerini herhangi bir deėerlendirmeden geçmeden hızlıca yayınlayabileceėi bir yer saėlamıřtır. Yazarların bazen dostane olmayan hakemlerle yıllarca műcadele etmesinin gerektiėi gűnűműz dergilerinin aksine, Weber'in zamanındaki akademik dergilerde deėerlendirme, yalnızca dergi editrűnűn kararına baėlıydı ve Weber kendi

yazılarının editörüydü. Bu konuda hiçbir çekinceye sahip olmamış ve hatta bunu, derginin materyal ihtiyacının karşılanmasının sürdürülmesi adına kendi görevi olarak görmüştür. Benzer bir şekilde ünlü eseri *Ekonomi ve Toplum*, editörlüğü altındaki bir diziyi doldurmak için yazılmıştır ve kimsenin değerlendirmesine tabi olmamıştır. Bu özgürlük durumu ve yayın kolaylığı, her dönem entelektüelinin imreneceği bir durum olmuştur. Üstelik Weber, zamana da sahip olmuştur. 15 yıldan fazla bir süre boyunca - hastalığının derinliklerinden çıkmaya ve yazmaya başladığı 1903 yılından, üniversitede ders vermeye başladığı 1918 yılına kadar- Weber'in neredeyse hiç bir iş yükümlülüğü yoktur(1. Dünya Savaşı başındaki bir buçuk yıllık askeri hastane idareciliği dışında). Ayrıca üniversitede herhangi bir pozisyona sahip olmamış ve kendi kendine üstlendiği editörlük işleri haricinde herhangi bir görevi yerine getirme yükümlülüğü de olmamıştır. Dolayısıyla bu dönemde eğer 4000 sayfa yazmışsa bu, yıllık 250 sayfaya tekabül etmektedir ve bu oran yazmak dışında hiçbir şey yapmasına gerek olmayan bir yazar için yeterince rahat bir üretim oranıdır.

Genel olarak düşünersek, Weber'in nevrozu, entelektüel açıdan neredeyse ideal bir durum ortaya çıkarmıştır. Bu boş vakit ve özgürlük için ödediği insani bedel ne olursa olsun, buna değer bir şekilde sonuçlandığına dair bir karara varmak zordur. Kendini nihayet daha özgür bırakılmış bir hale doğru götürme yolu göz önüne alındığında, Weber'in kendisinin de bunu böyle görmüş olabileceğine inanmak isteriz.

2

İdeaların Tarihteki Anlamı Weber'in Metodolojik Makaleleri ve Eylem Teorisi

Şimdiye kadar Weber'in entelektüel anlamda bölünmüş kişiliğiyle tanışmış olduk. Bir tarafta post-Marksist ekonominin kapsamlılığına sahip, ödün vermez politikacı olmuştur. Diğer taraftaysa idealara tarihte başat bir yer veren düşünür, idealist Weber olmuştur. Çoğu sosyoloğun beğendiği bir Weber tarafı vardır, fakat bu ikiliden hangisinin daha meşhur olduğu hususunda pek bir şüphe yoktur. Weber itibarını, Marx'ı baş aşağı çeviren kitabı, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* üzerinden kazanmıştır. Dini fikirleri, sadece ideoloji olarak, kapitalizmin maddi temelini yansıtan "kitlelerin afyonu" olarak ele almak yerine Weber, dini inanışların bizzat kendilerinin, kapitalizmin ortaya çıkışının temeli olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak Weber'in, *Protestan Ahlakı*'yla aynı zamanda yazmış olduğu metodolojik makaleleri vardır. Bu makaleler onun ünlü kavramları olan; doğru sosyoloji yöntemi olarak *verstehen* (anlama), *ideal tiplerin* kullanımı ve onun *anlamlı insan eyleminin* ürünü olarak ele aldığı toplum anlayışını barındırmaktadır. Tüm bunlar da, en azından sosyologlar arasında,

oldukça ünlüdür ve Weber'in, insanların öznel bilinçlerine ve onların taşıdığı idealara başvurmada maddi dünyayı açıklayamayacağımızı ve hatta onun hakkında konuşamayacağımızı gösteren bir çeşit idealist kahraman olduğu izlenimini vermektedir.

Weber'in sosyolojisinde bu çalışmaların hangisinin gerçek ölçüde kendini geliştirdiğini daha sonra göreceğiz. Her ne kadar genelde bu "idealist" programa bağlı kalma niyetine sahip olsa da; çoğunlukla ekonomik, politik ve askeri koşulları doğrudan materyalist ve çatışma-odaklı bir şekilde analiz etme yoluna girmiştir, hatta ideaların bu koşullar tarafından belirlendiği izlenimini vermiştir. Fakat bu daha sonraki bir bölümün konusudur. Weber, fiilen sosyoloji çalışması yaptığı zaman genellikle kendi yöntemini göz ardı etmiş görünmektedir. Buna dair bir istisna *Protestan Ahlakı*'dır. Çalışma hayatının işleyiş düzenine baktığımızda bu durum anlamlı görünür. Daha önce gördüğümüz gibi Weber, 1897-1898 yıllarında yaşadığı ruhsal çöküntünün ardından, beş yıldan fazla bir süre boyunca neredeyse hiç bir entelektüel çalışma ortaya koymamıştır. Nihayet 1902 yılında iyileşmeye başladığında ortaya koyduğu ilk çalışma, *Roscher ve Knies ve Tarihsel Ekonominin Mantıksal Problemi* adlı uzun bir metodolojik makale olmuştur. Bu çalışma onun en önemli metodolojik çalışmasıdır ve bu konu hakkında daha sonra yazdığı her şey, bu kitapta söylediklerinin ayrıntılandırılmasıdır. Bu kitap 1903 ve 1906 yılları arasında üç parça halinde yayınlanmıştır. Weber 1904 yılında, *Archiv für Sozialwissenschaft* adlı akademik derginin yönetimine geçmiş ve ideal tipler doktrinini savunduğu "Sosyal Bilimlerde Nesnellik" adlı makalesi, ilk baş makalesi olarak yayınlanmıştır. Bu süre zarfında halihazırda (fikirlerinin Amerika'da çok çarpıcı bir şekilde doğrulandığını fark etme-

den bile önce başladığı) *Protestan Ahlakı* üzerine çalışmalarını sürdürmekteydi ve bunu *Archiv*'in 1904 ve 1905 yıllarında çıkan sonraki iki sayısında yayınlamıştır. Sonunda *Protestan Ahlakı*'nı ayağa dikecek son dokunuşların yapıldığı sıralarda; tarihsel açıklamaları neyin anlamlı kıldığı hakkındaki diğer meşhur metodolojik eseri olan, "Kültür Bilimlerinin Mantığında Eleştirel Çalışmalar"ı, derginin bir sonraki sayısında (yine 1905 yılında) yayınlamıştır. (bu metodolojik eserler *Sosyal Bilimlerin Metodolojisi*; Weber, 1949 adlı kitabın İngilizce baskısında meşhur olmuştur).

Diğer bir deyişle, tam da yaşadığı ruhsal çöküntünün iyileşmeye başladığı dönemde, Weber'in bu idealist meseleleri geliştirmek için bazı kişisel gereksinimleri varmış gibi görünmektedir. Annesinin dine, idealizme ve değerlere hakkını verme konusundaki bakış açısını kabullenmek ve aynı zamanda bunları babasının tarihin acımasız ekonomik ve politik gerçeklerine dayanan dünyasına entegre etmek zorunda kaldığı söylenebilir. Marianne Weber, onun *Roscher ve Knies*'i yazarken korkunç bir mücadele verdiğini söylemiştir. Sadece entelektüel donanımını işler hale geri getirmek için değil, aynı zamanda geçmişine ait birbiriyle savaşıyor iki prensip arasında bir ateşkes ayarlamak için de mücadele ettiği düşünüldüğünde bu durum anlamlıdır. En azından bu dönem için annesinin tesirinin kazandığı söylenebilir: Weber'in en meşhur hali, annesinin oğlu olan Weber'dir. Fakat yine de bu aynı zamanda bir uzlaşma olmuştur: Weber, babasının ekonomik dünyasında ve onun üzerinde ideaların nasıl işlediğiyle de ilgilenmiştir. Bu, bir şekilde kafasının rahatlamasını sağlamıştır ve bu kriz sonrası döneminden uzaklaştıkça, Weber'in gitgide tamamen saf materyalizm ve reelpolitika [*realpolitik*] parıltıları (bazıları yüzlerce sayfaya ulaşan) gösterdiğini görürüz. 1903-1906 yılları

rı arasında açıkça belirttiği idealist prensiplerini, hayatının sonuna kadar hiçbir zaman unutmamıştır; fakat onlara, kendine sürekli olarak hatırlatması gereken şeylermişçesine, sadece aralıklı bir şekilde atıfta bulunmuştur.

Şu anda bu biyografik bakış, bir bakıma konunun dışındadır. İster idealist ister materyalist taraf üzerine olsun, Weber'in fikirlerinin geçerliliği, onları hangi şartlar altında formüle ettiğine bağlı değildir. Bu bölümde ve belli bir ölçüde bir sonraki bölümde Weber'i esasen "idealist" olarak addedeceğim. Şimdi bakalım bu fikirler kendi içinde ne değere sahipler.

İDEALİST OLARAK WEBER

Weber hangi anlamda bir "idealist"ti? Kant, Fichte, Schelling ve Hegel'in öncülüğünde 1780-1820 yılları arasında idealist felsefelerin patlak vermesinden bu yana idealizmin, Alman entelektüel hayatı üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Fakat, idealizmin farklı türleri vardır ki Weber bunlardan bazılarını kullanır ve savunur, bazılarına ise saldırır.

(1) *Epistemolojik idealizm* olarak adlandırılabilen idealizm türü, Immanuel Kant'ın doktrininden gelmektedir. Kant dış dünyanın var olduğunu inkar etmez. Fakat onu "kendinde şey" olarak adlandırır ve onun tam anlamıyla ne olduğunu asla bilemeyeceğimizi güçlü bir şekilde savunur. Çünkü dünyayı her zaman, öznel kategorilerimizin bir eleği aracılığıyla, yani görebileceğimiz ve hatta hakkında düşünebileceğimiz her şey üzerine yerleştirdiğimiz ussal formlar aracılığıyla algılarız. Şeylerin, onlar aracılığıyla algıladığımız formlar dışında nasıl göründüklerini görmeye çalışmak, ona bakmadığımızda dünyanın neye benzediğini görmeye çalışmak gibidir. Bu girişim kendiyi çelişkilidir. "Kendinde şey"in arkamızda gerçekten neye benzediğini görebilmek için hızlıca kendi eksenimiz etra-

fında dönsek dahi kategorilerimiz bizimle birlikte gelir. Bu bir kişinin kendi kafasının arkasını görmeye çalışmasına benzer - bir kişinin ayna kullanarak kafanın arkasının aynadaki yansımasına görmesi anlamında değil, herhangi bir aracı olmadan, bizzat kendi gözleriyle kafasının arkasını görmesi anlamında-. Bu yapılamaz.

Weber bu anlamda tam olarak bir Kantçı, daha doğrusu bir neo-Kantçıdır. Bir kişinin, bir şeye uyguladığı kategorilerin dışında hiçbir şey bilemeyeceğine inanır. Bu, tarih, ekonomi, güncel sosyal hayat ve bireysel insan fail için de geçerlidir. Bilinebilecek her şey, idealar aracılığıyla görülür. Weber, sosyal bilimciler için bunları *ideal tipler* (Weber bu terimi arkadaşı ve meslektaşı filozof Rickert'ten almıştır, fakat bu kavramı meşhur eden Weber'dir) olarak adlandırmıştır. Şuna dikkat etmek gerekir: Weber için (ve Kant için) mesele, maddi dünyanın gerçekte var olmadığı ya da tarihin gerçekte vuku bulmadığını söylemek değildir. Sadece, tarihin kendinde[in itself] ne olduğunu asla bilemeyiz. Tarih, milyonlarca insan boyunca ve zaman ve mekanın uçsuz bucaksız enginliğine yayılmış muazzam bir tikel olaylar akışıdır. Sosyal bilimci her zaman üzerinde yoğunlaşacağı tikel örüntüler seçer ve bu örüntüler gözlemcinin kendi analizinin kategorileri tarafından çerçevelenir.

Bu durumda bunun gibi kavramlar nasıl "realist" olabilir? Weber bunların; dünyanın yaklaşılabildiği tek taraflı resimler, "saf tipler" in modelleri olarak her zaman idealleştirildiklerini belirtir. Fakat dünyanın kendisi çok çeşitli şeylerin bir karışımıdır; bu yüzden ideal tipler birleşimler halinde kullanılacak şekilde biçimlendirilmelidir. İdeal tipler, çeşitli eğilimler arasında bir yerde tarihsel gerçekliği kavrayabilecek cımbız benzeri şeylerdir. Dolayısıyla "bürokrasi"; her şeyin kurallar uyarınca yapıldığı, herkesin kesin bir konuma sahip

olduğu, açık bir komuta zincirinin bulunduğu (vesaire) bir örgütlenme formu, bir ideal tiptir. Elbette çoğu örgütlenme hiç bir zaman gerçek anlamda bu modele uymaz ve Weber bu durumun gayet farkındadır. Bu yüzden kişisel ağlar ve klikler çevresinde dönen ve belirgin bir biçimde *bürokratik olmayan* bir örgütlenme formu olan diğer bir ideal tip olan "patrimonyalizm" ile bürokrasiden bir çift oluşturur. Bunun üzerine, çeşitli devletlerin tarihini, patrimonyalizm ve bürokrasi (ve elbette bunlar arasındaki alt türler) arasında dalgalanan bir şekilde nitelendirebilmiş ve tarihi, sürekliliklerden birinin ya da diğerinin sonuna doğru ilerleten koşulları gösterebilmiştir. Kısaca tarih, kendi bütünlükleri içerisinde asla kavrayamayacağımız bir tikeller akışıdır. Fakat ideal tipler aracını kullanarak belli referans noktaları arasına oturtabilir ve nasıl işlediği üzerine kesin bir teoriyi fiilen ileri sürebiliriz.

(2) *Tarihselci İdealizm*, geç 1800'lerde yazan filozoflar Wilhelm Dilthey ve Wilhelm Windelband'la ilişkilendirilen bir konumdur. Dilthey bilim dünyasını iki alana bölmüştür: bir yanda fizik, jeoloji ve kimya gibi eylemsizliğin biliminden ya da en azından insanlık dışı konulardan oluşan *Naturwissenschaft* ya da doğa bilimleri ve diğer yanda kültürel ya da beşeri bilimleri alanı olan *Geisteswissenschaft*. Bölümün bu tarafında sadece edebiyat değil aynı zamanda tarih ve sosyal bilimler de yatar. Bunlar yaşayan, yaratıcı olan ve her şeyden önce bilinçli olan insanlığın faaliyetleriyle ilgilenirler. *Naturwissenschaft* genel yasalara sahip olabilir ve nedensel açıklamalara tabi olabilir. Öte yandan *Geisteswissenschaft* sadece tikellerin tarihsel akışındaki biricik olayları ele alır. Bu bilimlerin amacı, genel yasalar ortaya koymak değil, insanlık tarihi ve kültürünü oluşturan anlamlı olayları anlamak ve yorumlamaktır. Windelband; *nomotetik* ve *idiografik* olmak üzere iki bilgi biçimi adlandırmış-

tır. Yunanca yasa veya genel prensip için çalışma anlamına gelen “Nomos”, doğa bilimlerinin meşru amacıdır. Fakat “İdeo” (Yunanca “kendi” anlamına gelir ve “ideosyncratic [kendine özgü]” kelimesinde olduğu gibi tikele işaret eder) bize insan aleminin genel yasalara değil her bir tikel durumun anlaşılmasına ve yorumlanmasına mahsus olduğunu anlatır.

Weber genel olarak bu dünya görüşünü paylaşmıştır. Ona göre ekonomi, tarih ve sosyoloji esas olarak “ideografik” disiplinlerdir. Amaç, genel yasalar ortaya koymak değil, tikel olayların manasını anlamaktır. Tarihsel sosyologların görevi genel bir devrimler tarihi ortaya koymak değil; sözgelimi, 1789 Fransız İhtilali’nin neden tam olarak o şekilde gerçekleştiğini anlamaktır. Ancak Weber; Dilthey ve Windelband kadar uçta değildir. Onun için tarih ve toplum sadece; alim bir sanat eleştirmeniymişçesine ve onlar birer sanat eseriymiş gibi sezgisel olarak anlaşılabilir, sonsuz bir tikeller seti değildir. Weber, ideal tipler aracını, en azından bazı genellikleri, sürece geri koymak için kullanır. Weber tarihi sadece yorumlamak değil, ona neyin *neden olduğu* hakkında bir şeyler söylemek istemektedir. Şüphesiz açıkladıklarımız, her zaman tikel şeylerdir: Fransız İhtilali neden gerçekleşti? Batı Kapitalizmi neden ortaya çıktı? Dolayısıyla ideal tipler, bize sadece hangi kategoriler, ne çeşit “şeyler” hakkında konuştuğumuzu söylemez; aynı zamanda bize şeyleri meydana getiren nedensel ilişkilerin resimlerini, idealleştirilmiş modellerini verir.

O halde Weber, idealizmin tarihselci kampından, beşeri bilimlerin, yani *Geisteswissenschaft*’ın genel yasalarla değil her zaman tikellerle ilgilendiği anlayışını almıştır. Fakat ideal tiplerimizi bu sonsuz akış üzerinde uygulayabileceğimizi düşünür. Tarih, bir kişinin içinde ikinci bir defa yıkanamayabileceği bir nehir olabilir, fakat ideal tiplerimiz aracılığıyla yıkan-

dığımız yere bazı benzerlikler yükleyebiliriz. Daha kesin olarak Weber, beşeri bilimler için uygun olan yöntemin *verstehen*, yani anlama olduğunu iddia etmiştir. Tarih insanlık tarafından yaratıldığından; tarihi açıklamak için, tarihi onların gözünden görmek adına kendimizi her zaman onu yaratan insanların konumunda canlandırmak zorundayız. Ne de olsa Geist, “tin” anlamına gelir ve *Geisteswissenschaft*’ın doğasına nüfuz edebilmek için kendimizi onun tininin içine sokmalıyız.

(3) *İrrasyonalist ya da natüralist idealizm* terimleri, bazen Arthur Schopenhauer tarafından başlatılan felsefe geleneğine gönderme yapmak için kullanılmıştır. Kant’ın bir takipçisi olan Schopenhauer, kendinde şeyin ne olduğunu bildiğini iddia etmiştir: irade. Bizim sadece dünyayı onlar aracılığıyla gördüğümüz kategorilerimiz olan idealarımız yoktur, aynı zamanda belli amaçlara, belli arzuların yerine getirilmesine doğru iten kör (kategorisiz) bir kuvvet olan irade gücümüz vardır. O halde tüm dünya çift varlıktan oluşmaktadır: irade ve idealar. Schopenhauer’ın, iradenin esas itibarıyla biyolojik bir güç olarak daha materyalist versiyonunu geliştiren Nietzsche ve Freud gibi kendinden sonraki düşünürler üzerinde güçlü bir etkisi vardır. Bu tam olarak Weber’in kavrayışına uygun değildir, fakat pek çok açıdan Nietzsche’ninkine benzer; ki Weber, Nietzsche’den, iki büyük düşünür olduklarının kabul edilmesi gerekenlerden biri (diğeri Marx’tır) olarak bahsetmiştir. Weber’e göre mesele, toplumun, insan iradelerinin bir ürünü olarak görülmesi gerektiğidir. Bireyler sadece, ideaları (ya da ideal tipleri) olan düşünürler, filozoflar değildir: Onlar aynı zamanda aktördür. Weber ayrıca, iradenin hiç bir zaman sadece idealara indirgenemeyeceğini vurgulamıştır. Bu nedenle, insan eylemi daima (Weber’in çoğu kez değerler ve hatta “idealler” olarak bahsettiği) amaçlara yönlendirilir, an-

cak amaçların tercihi hiç bir zaman bir çeşit mantık tarafından dikte edilemez. Bu, Weber'in "olgular" ve "değerler" arasındaki ayrım ilkesinin ve ne yapılacağına karar verildiğinde her zaman yapılan kaçınılmaz tercih ilkesinin kaynağıdır. Sosyal bilimciler de hangi amaçların peşinden gidecekleri konusunda bir tercih yaparlar ve bu durum, sosyal bilimlerin "sadece olgular" tarafından dikte edilen bir şeye indirgenememesinin diğer bir sebebidir. Olgular, sadece bir değer bakış açısının ilgi alanına girerler ve dolayısıyla kendi adlarına konuşmazlar. Ancak Weber, sosyal bilimlerin sadece bir siyasi tartışma geliştirmek için kullanıldığını savunmaz. Aslında doğrudan, bir kişinin sosyal bilimler alanında çalışmayı tercih etmesi konusunda, siyasi amaçların sadece değerlerden *biri* olduğunu söyler ve *bilimsel* açıklamadaki bir ilginin, aynı zamanda bir kendinde amaç olduğunu ve bilim insanlarının bunun peşinde olması gerektiğini şiddetle savunur.

Weber böylece, irade anlayışını idealardan ayrı olarak, amaçlara karşı araçlar ve amaçların serbest tercihi ilkelerine ulaşmak için kullanır. Bu durum onu, sadece sosyal bilimlerde değerlerin rolüne yönelik metodolojik bir bakışa değil aynı zamanda (aşağıda gösterilecek olan) toplumsal eylem teorisine götürür.

Weber'in desteklediği idealizm türleri vardır. Aynı zamanda şiddetle karşı çıktığı idealizm çeşitleri de vardır. Örneğin dünya tarihini, ideaların mantıksal bir şekilde ortaya çıkarılması olarak gören (4) *Hegelci veya diyalektik idealizm* vardır. Weber bu bakışa oldukça düşmanca yaklaşmaktadır ve bu bakışı, tarihin fiili karmaşıklığının toptancı bir şekilde basitleştirilmesi olarak görmüştür. Aynı zamanda Hegel'in (ve Marx gibi takipçilerinin), tarihteki uzun vadeli düzen olarak gördüğü, gelişme varsayımına da son derece kuşkuyla yaklaşmıştır.

Weber için tarih, daha çok bir trajedi ya da kendi kendine yapmakta olduğu sürekli bir hayatta kalma kapasitesi testidir. Weber'in karşı durduğu diğer bir idealizm tipi, (5) *estetik idealizm*'dir. Bu pozisyon Goethe ve Schelling tarafından meşhur edilmiştir ve bu pozisyonun özü; dünyanın, akıl tarafından değil sezgi tarafından yakalanabileceğidir. Her zaman onlar aracılığıyla gördüğümüz kategoriler tarafından gizlendiği için, Kant'ın kendinde şeyi asla yakalayamayacağımızı gösterdiğini hatırlayın. Oysa Schelling, bu uçurumun sıradan rasyonel ve bilimsel kavramlarımızla değil, sanat aracılığıyla aşılabileceğini ileri sürmüştür. Çünkü sanat, rasyonalitenin problemlerini atlayıp dünyanın gerçekte neye benzediğine dair bize anlık bir sezgi sağlar.

Bu estetik idealizm türü, on dokuzuncu yüzyıl düşünürleri, özellikle de "romantikler" olarak adlandırılacak düşünürler üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. Transandantalizm olarak adlandırılan Amerikan dini felsefi hareketinin yanı sıra Coleridge, Keats ve Shelley'in şiirleri de bu anlayıştan fazlasıyla etkilenmiştir. Toplumsal düşünce anlamında bu romantik idealizm, tarihin her halka ait belirli bir tinin, yani *Volksgeist*'in [halkın tini] tezahürü olarak anlaşılabileceği inancıyla birlikte özellikle Almanya'da ortaya çıkmıştır. Tıpkı Alman veya İngiliz tarihinin kendi *Volksgeist*lerinin bir tezahürü olarak yorumlandığı gibi Roma tarihi de, Roma halkının "tini" ya da "düşünce yapısı"nın ifadesi olarak yorumlanmıştır. Fakat Weber bu tip bir "açıklamaya" oldukça karşı olmuştur. Weber, bu şekilde hiç bir şeyin açıklanmadığını ve aynı zamanda açıklanacak şeyin üzerine gizemli bir etiket yapıştırıldığını savunmuştur. Estetik idealizm, bir toplum ve ekonomi tarihçisi olarak onun realist duygularını incitmiştir. Ayrıca

çoğunlukla “ulus” ve onun “ulusal ruh”u kavramlarına yapı-
şan muhafazakar siyasi çağrışımlardan hazzetmemiştir.

Weber’in metodolojik makaleleri, onun çeşitli idealizm türlerine yönelik pozisyonunu açıklamıştır. Dahası Weber, Kantçı epistemolojik idealizm ve tarihselci idealizmi kullanarak, sosyal bilimleri sadece olguları toplamaya ve bu olguları genel yasalar olarak formüle etmeye indirgeyen pozisyon olan “pozitivizm”i eleştirmiştir. Daha önce gördüğümüz gibi Weber, doğa bilimlerinin dar görüşlü bir kopyasına karşı sadece ideaların rolünü savunmamıştır. Aslında bir orta yol tutturmuştur, tarihi basit şemalara ve öznel önyargılara çok kolay bir biçimde teslim ettiğini düşündüğü idealizmin daha uç biçimlerinden, Hegelci diyalektikten ve estetik sezgicilikten de aynı şekilde kaçınmaya çalışmıştır. Weber topluma dair bir bilim istemiştir. Ancak bu bilim, tarihsel değişimin bir bilimi olmalıydı ve tarihi, ne mutlak yasalara ne de şiirsel sezgilere indirgememeli, onun sürekli bir akış halinde olan karmaşık doğasına saygı duymalıydı. Aksine, Weber ideal tip silahlarını kuşanmış olan araştırmacının, tarihe gerçekte olduğu gibi dalmasını ve fiili olarak uygulanabilecek genellemeleri bir araya getirmesini istemiştir.

METHODENSTREIT: YÖNTEM SAVAŞLARI

Weber metodolojik yazılarında bu meseleleri tartıştığında, aslında yirmi yıldır süregelen bir tartışmanın ileri aşamalarına girmiş bulunuyordu. Bu, *Methodenstreit* olarak adlandırılan yöntem savaşlarıydı. Bu tartışma, o dönem Weber’in kendi akademik disiplini olan ekonomi alanında başladı. Bu tartışma, 1883 yılında, tarihsel ekonomi “Alman Okulu”nun öncüsü konumunda olan Gustav Schmoller ile o dönemin en önemli Avusturyalı ekonomisti olan Karl Menger arasında patlak

vermişti. Menger, Fransa'da Leon Walras ve İngiltere'de Stanley Jevons ile birlikte ekonomi tarihi alanında önemli bir figürdü ve ekonomi alanında modern çağı açan marjinalist devrimin öncülüğünü yapmıştı. Şu anda "klasik ekonomi" olarak adlandırılan eski ekonomi, temel analiz birimini emek-değer etrafında inşa etmiş Adam Smith, David Ricardo ve (Karl Marx dahil) diğerlerinin teorileri tarafından temsil edilir. Menger ve çağdaşları tarafından icat edilmiş olan "neoklasik" ya da "marjinalist" ekonomi, bunun yerine değerın "marjinal fayda" kavrayışını koydu ve bu yaklaşıma göre bir ekonomik piyasadaki herhangi bir şeyin değeri, yalnızca alıcıların halihazırda sahip olduğu o şeyin miktarına ilişkindir. Bu yaklaşım bazen, emek gücü tarafından temsil edilen daha objektif bir değere karşı olarak, değerin psikolojik bir kavrayışı olarak adlandırılır. Marjinal fayda teorisi, ekonominin matematik denklemlerine dökölmesini sağladı; matematiksel teoremlerin, kanıtların ve grafiklerin o günden beri ekonomi tartışmaları üzerinde egemen olmasına sebep oldu.

Schmoller, Menger'in ekonomik marjinal fayda teorisine ve modern ekonomiyi yaratan tüm "marjinalist devrim"e son derece karşıydı. Bu tutum Schmoller'ı, eski fikirlere tutunan ve zamana göre hareket etmeyi reddeden muhafazakâr bir akademisyen gibi göstermektedir. Fakat durum o kadar basit değildir. Schmoller'ın görüşüne göre Menger'in ekonomisi yalnızca, ekonomi disiplininde "klasik" versiyonu bile her zaman yanlış olan bir modelin uç bir versiyonuydu. Alman ekonomistler, genellikle Smith'in, Ricardo'nun ve diğer İngiliz ve Fransız okullarının ekonomi teorilerine karşıydılar. Almanlara göre bu teoriler; arz talep yasası gibi sanki ebediyen geçerli olan bilimsel ilkelermiş gibi genel yasalar kurmaya çalıştıkları için yanlıştı. Ancak Almanların dikkat çektiğı üzere; arz

ve talep sadece bir piyasa olduğunda var olabildiğinden ve aslında piyasalar yalnızca belirli ve görece yakın tarihli toplum tiplerinde var oldukları için, bu tip ilkeler çok genel olamazlardı. Diğer bir deyişle Alman ekonomistler tarihsel ekonomistlerdi. Onlar için ekonominin ana meselesi, dünya tarihi içerisinde var olmuş olan farklı ekonomi tiplerini ve bunların bir tipten diğerine nasıl dönüştüklerini göstermekti.

Weber gayet Alman tarihsel ekonomi okulunun bir üyesiydi. Modern kapitalizmin köklerinin toplumsal temelleri üzerine olan ve onu en meşhur eden çalışması, özgünlüğü ve karşılaştırmalarının kapsamı konusunda onların çok ötesine geçmiş olsa da tipik bir tarihsel okul konusuydu. Schmoller, Alman ekonomi biliminin başındaki kişiydi ve Weber, yaşadığı çöküntüden sonraki ilk eserini 1903-1906 yılları arasında Schmoller'ın kendi dergisinde (*Schmoller'ın Yıllığı*) yayınladı. Eserin başlığının "*Roscher ve Knies ve Tarihsel Ekonominin Mantıksal Problemi*" olması bile Weber'in çalıştığı geleneği ortaya koymaktadır; ekonomilerin üzerlerinden geliştiği belli aşamaları tesis etmeye çalışmış olan Roscher ve Knies, Alman ekonomi biliminin başlıca tarihsel teorisyenlerinden ikisidir. Ayrıca bunlar "kurumsal ekonomist" olarak adlandırılabilirler; çünkü piyasanın yasalarıyla değil, çevredeki sosyal kurumların bir piyasanın var olmasını tam olarak belirleyip belirlemediklerini ve hangi açıdan belirlediklerini tanımlamakla ilgilenmişlerdi. Bu da Weber'in meslek hayatını adadığı şeydir; Weber'in tüm sosyolojisi bir bakıma, serbest ekonominin kurumsal bölümünü kendi ayakları üzerinde duran bir alan haline getirmekten başka bir şey değildir.

Fakat her ne kadar Weber, esas olarak tarihsel bakışa bağlı olsa da, buna rağmen Schmoller ve tarihsel okulla bütünüyle aynı görüşü paylaşmamıştır. Bu duruma yönelik bazı örneklerle

ri şimdiye kadar gördük: Belirli bir tarihsel dönemde açığa çıkmış olan belirli bir tinin, yani *Volksgeist*'in olduğu varsayımında bulunan sezgici idealizme yönelik saldırısı bunun bir örneğidir. *Roscher ve Knies*'de Weber, çeşitli toplumları ve onların ekonomilerini oluşturan maddi koşullar ve formların gerçek karmaşıklığının derinliğine inmek yerine, açıklamalarını bu tip bir *Volksgeist* açıklamasına çok kolayca dayandırdıkları için kendi tarihsel geleneğinin iki temsilcisine saldırmıştır. Weber ekonomi biliminin, en azından tarihsel gerçekliği açıklayabilecek bazı nedensel mekanizmalar seti üzerindeki kontrolünü kaybetmeden, tarihsel gerçekliğin karmaşıklığıyla baş edebilmesi için ideal tip yöntemini orta yolu bulmak adına kullanmıştır.

Diğer bir açıdan Weber, Schmoller ve Alman okuluna nazaran Menger'in marjinal fayda teorisine ve aslında klasik İngiliz piyasa ekonomisine çok daha fazla bir yakınlık duymuştur. Weber, her ne kadar piyasadaki arz ve talep yasalarının tarihsellikle sınırlı olduğunu ve evrensel olmadığını kabul etmiş olsa da; tarihsel ekonominin görevinin, tam olarak nasıl ve hangi kurumsal koşullar altında bu tip bir piyasanın fiili olarak ortaya çıkmış olduğunu göstermesi gerektiğini düşünmüştür. Çünkü Weber, modern zamanların ana olayının, bu tür bir piyasa kapitalizminin meydana çıkışı olduğuna inanmıştır. Meydana çıktığındaysa, Menger ve diğerlerinin onun için oluşturduğu yasaları takip etmiştir. Weber bu nedenle neoklasik piyasa kavrayışını, tarihsel ve kurumsal bir temele dayandırmak istemiştir. (Weber, piyasa ekonomisinin yasalarından bahsettiğinde, genellikle Menger'in varisi olarak Avusturya okulunun önderi olan, Avusturyalı ekonomist Eugen von Böhm-Bawerk'e atıfta bulunmuştur.) Weber'e göre neoklasik piyasa bir ideal tip olmuştur; dolayısıyla Alman

tarihsel okulunun suçladığı gibi, belli bir anlamda gerçek dışı olmuş ve evrensel olmamıştır. Ancak Weber, tarihin, en azından yaklaşık olarak, ideal tip merceği aracılığıyla anlaşılabilirliğine inandığı için, hem neoklasik ekonomi teorisinin hem de tarihin karmaşıklığının aynı bilimsel evrende bir arada var olmalarına izin veren bir uzlaşma meydana getirmiştir.

Weber'in birbiriyle çatışan iki ekonomi okulu olan, Alman tarihsel okulu ve Avusturyalı/İngiliz neoklasik okulunu uzlaştırmak istemesinin son bir nedeni daha vardır. Bu, Weber'in kişisel politikasından kalma bir meseledir. Çünkü İngiliz (ve onlardan sonra Avusturya) okulları; piyasanın özgürlüğüne, bırakınız yapsınlar [laissez faire] ve minimum hükümet müdahalesine inanan tipik on dokuzuncu yüzyıl liberallerinden oluşmuştur. Onlar için kapitalizm iyi bir şeydi ve engelsiz bir şekilde gelişmeye bırakılmalıydı. Bu da büyük ölçüde Weber'in kendi siyasi pozisyonu ve aynı şekilde babasının partisinin doktriniydi. Weber gerçekçi ve kapitalizmin eksiklerinin ve toplumsal maliyetlerinin farkında olmuştur; fakat kapitalizm, uzun vadede daha üretken olduğu için diğer ekonomik sistemlerden daha üstün olduğuna içtenlikle inanmıştır. Bu nedenle neoklasik bakış açısına yakınlaşmıştır. Diğer yandan Schmoller ve Alman Okulu da onun yakın siyasi bağlantılarının bir bölümünü oluşturmuştur. Schmoller ve 1870'lerdeki diğer Alman ekonomistler *Verein für Sozialpolitik*, Sosyal Politika Birliği isimli bir birlik kurmuşlardır. Bu birlik, akademik araştırmayı tartışmak ve daha önemlisi sosyal reformla dair ekonomik bilgilerini halka duyurmak ve bunların uygulamaya konması yönünde lobi yapmak için toplantılar düzenlemişlerdir. Weber Verein'in bir mensubu olmuş ve aslında kariyerine bu birlik için politika çalışmaları (Polonyalı tarım işçileri sorunu ve diğer meseleler üzerine) yürüterek

başlamıştır. Fakat Verein'in politikaları kişisel olarak Weber için siyasi bir gerginlik yaratmıştır. Verein profesörleri, çoğu sosyal ve ekonomik soruna çözüm olarak hükümet düzenlemelerini savunan bugün "reform liberalleri" (yukarıda bahsedilen bırakınız yapsınlar liberallerinin aksine) olarak adlandırılan kişilerden olmuştur. Esasen popüler lakapları; "Kathedersozialisten" yani "koltuk sosyalistleri" ya da akademik sosyalistler olmuştur. Marksistler sosyalizmin, işçiler ve potansiyel devrim aracılığıyla aşağıdan gelmesi için bastırırken, Verein profesörleri yukarıdan paternalist bir sosyalizm için bastırmıştır. Fakat bu, tam olarak Weber'in karşı çıktığı şeydi; o, ekonominin bürokratik kontrolüne karşı her zaman polemik geliştirmiştir, çünkü bunun altın yumurtlayan kazı boğmak anlamına geldiğine inanmıştır.

Bu bize Weber'in metodolojik argümanlarındaki son bir duyguyu vermektedir. Her zamanki gibi karşıt pozisyonlar arasında orta yolu tutturmuş ve ekonomi alanında Alman tarihsel kamp içinde çalışma girişiminde bulunmuştur. Ancak ideal tip doktrini aracılığıyla neoklasik piyasa ekonomisine yer açmış ve ona zemin hazırlayan ve onu mümkün kılan koşulları bulmaya çalışmıştır. Weber'in saf bilim adına ortaya attığı tartışmalar ve ekonominin salt siyasi uygulamalarından uzak durması; Verein'in reform politikalarının, hükümet düzenlemeleriyle kapitalist toplum teorisinin kendisini değil, piyasa ekonomisinin gelişimini engelleyeceğine dair kaygısının bir bölümünü oluşturmuştur. Weber böylece kendi kişisel arka planındaki iki siyasi kutup arasında bir yol seçmeyi başarmıştır. Verein'in ahlaki yönelimli hükümet müdahalesine yönelik baskısını reddederek, annesinin daimi ahlaki görev yükünü üstünden atmıştır. İdeal tip doktrini, bir entelektüel olarak gerçekleştirdiği faaliyet ve incelediği dünyanın sorun-

ları arasına bir ölçüde tarafsızlık ve bilimsel nesnellik koyarak ona özgürlüğünü veren silahı olmuştur. Denebilir ki; Weber kendini uzun yıllar boyunca çalışmaktan alıkoyan karşıt güçlerin felcinden kurtarmak için bu entelektüel atılımı gerçekleştirmek zorunda kalmıştır.

WEBER'İN EYLEM TEORİSİ

Teorik düzeyde, Weber ideal tip ve *verstehen* kavramlarını insanoğlunun ne şekilde eylediğini açıklayan bir model kurmak için kullanmıştır. Weber metodolojik argümanlarından yola çıkarak, inceleme yapan bir kişi için bir şeyi nedensel olarak açıklamanın; kendini incelediği aktörün yerine koyması, o aktörün dünya görüşünü empatik olarak paylaşması ve o aktörün o şekilde eylemeyi tercih etmesi öznel olarak anlamlı kılan sebepleri anlaması olduğu görüşüne varmıştır. Weber (1922/ 1968: 24-26) böylece, eylemin yönlendirilebileceği çeşitli yollara dair bir tipoloji (ideal tipler seti) tesis etmiştir. Bunlar aşağıda tanımlanmıştır:

(1) Araçsal rasyonalite ya da amaç/araç rasyonalitesi (*Zweckrationalität*), aktörün belli bir amaca nasıl ulaşacağını hesaplayarak dünya üzerindeki bir şeyi başarmaya çalıştığı eylem tipidir. Bu eylem, dünyanın nasıl organize edildiği ve kişinin arzuladığı amaçlara ulaşmak için hangi araçları seçeceğine yönelik bir bakışa dayanan rasyonel bir eylemdir. A noktasından B noktasına giden (veya belki de B noktası üzerinden A noktasından C noktasına, vb.) rasyonel bir eylemdir. Weber için bu önemli bir eylem biçimidir, çünkü en üst seviyesinde yani ideal tip düzeyinde ekonomik eylemi oluşturur. Rasyonel, modern kapitalizm, ne şekilde alım ve satım yapacaklarının ve verimli biçimde nasıl mal üreteceklerinin seçimi konusunda hesap yapan ve her şeyi nihai olarak kar elde etme

amacıyla yapan iş insanlarından oluşur. Amaç-rasyonalitesi aynı zamanda, örgütlenmenin modern biçiminin ilk örneği olan bürokraside de hakimdir. Bir bakıma Weber'in tüm tarihsel sosyolojisi, hangi koşullar altında bu tür sosyal eylemin ortaya çıktığını göstermek için kurulmuştur.

(2) Değersel-rasyonalite veya *Wertrationalität* kendinde bir amacı olan eylem tipidir. Eylem, bir amaca yönelik bir araç değildir; eylemin kendisi, kendi değerini bünyesinde barındırır. Weber'in zihninde, siyasi ve dini örnekler vardı. Örneğin bir siyasi gösterici grubu, doğası gereği kötü olduğuna inandıkları bir eylemi protesto etmek için kendilerini bir hükümetin polis kordonlarına karşı atıyorlarsa bu, değersel-rasyonalitedir: Göstericiler ödeyecekleri bedel ne olursa olsun (örneğin dövülmek ya da hapse gönderilmek) protestolarının yapmaya değer olduğu konusunda bir tercihte bulunmuşlardır. O hükümetten kurtulmanın en etkili yolunun ne olduğuna yönelik hesap yapmazlar, eğer böyle olsaydı bu amaç-arac-rasyonalitesine bir örnek olurdu. Bu arada Weber, her ne kadar kendi değerlerini bir protestoda doğrudan ifade etmek yerine, bir kişinin kendi amaçlarını siyasi stratejiler aracılığıyla daha hesapçı bir şekilde yol olarak gerçekleştirmesi gerektiğine inansa da, bu tip siyasi hareketlerin yaptıklarına karşı belli bir ölçüde olumlu bir anlayışa sahipti. Anlayışla karşılaşmasının sebebi, sadece genç arkadaşlarının bu tip bir siyasete inanmış olmaları değil, aynı zamanda Weber'in amaç-arac yolunun siyasette her zaman sonuçlarına ulaşmadığını iyi biliyor olmasıydı. Siyasette A noktası ve B noktası arasında uzun bir neden ve etki zinciri (daha çok A noktasından Z noktasına) olabiliyor ve bunun sonucu olarak eylem, kolayca rayından çıkarılabiliyor ve hiç bir sonuç elde edemeyebiliyor. Eylemi fiili durumu değiştirmekten ziyade protesto etmekle

sınırlı olsa da, en azından siyasi göstericiler değerlerini doğrudan ifade edebilirler.

Weber, kendi kapitalizm sosyolojisinde, değersel-rasyonalite kategorisinin daha geniş bir kullanımını gerçekleştirmiştir. Genel olarak eğer modern kapitalizm amaç-araç rasyonalitesiyle temsil edilmişse, değersel-rasyonalite onun meydana gelişinin önündeki başlıca engellerden biri olmuştur. Özelde, çeşitli dünya dinleri değersel-rasyonaliteye yönelmiştir. Bir keşiş için kendini meditasyona adanmak, aşkınlık ya da kurtuluş hedefine ulaşmak için tasarlanmış kasıtlı bir tercihtir. Fakat meditasyon ya da dua eylemi, kendinde bir değere sahiptir ve (genellikle) dünyayı değiştirecek herhangi bir diğer eyleme yol açmaz. Dolayısıyla bu, kapitalizmin önünde bir engel teşkil eder. Yine de genellikle diyorum çünkü Weber, bazı dinlerin değersel-rasyonalitesinin kapitalizmin amaç-araç rasyonalitesine yol açtığı, tarihin gizli kalmış bazı garip rastlantılarını bulmuştur. Bu konuyla ilgili daha fazlasını *Protestan Ahlakı*’nda göreceğiz.

(3) Duygusal eylem ve (4) geleneksel eylem, dünyaya karşı gerçekleştirilen insani yönelimin diğer iki biçimidir. Weber bu ikisini, herhangi bir bilinçli düşünmeye dayanmadıkları ve dünyayı değiştirmeye yönelik işlemedikleri için diğer iki rasyonalite tipine göre, deyim yerindeyse, “daha aşağı” bir seviyede konumlandırmıştır. Duygusal eylem, hislerin doğrudan bir ifadesidir ve bir siyasi gösteri ya da dini bir dua sırasında gördüğümüz kadar bir tercih seviyesine dahi sahip değildir; bu eylem biçimindeki tercih seviyesi, canımız yandığında ağlamamızdaki kadardır. Weber’e göre buna verilebilecek bir diğer örnek cinsel istektir. Duygusal eylemin bu türü, Weber’in sosyolojik analizine esas olarak, dinin, erotizme karşı olma ya da onu düzenleme şekillerinde olduğu gibi,

kontrol altına almaya çalıştığı daha yüksek eylem biçimleri olarak girer. Geleneksel eylem de benzer şekilde, toplumsal dünyanın rasyonel gelişimi önünde bir engeldir. Şeylerin, yalnızca daha önce birçok defa o şekilde yapılmış oldukları için alışkanlıkla yapılmasından oluşur. Weber duygusal eylemle birlikte geleneksel eylemi, anlamsıza yakın bir eylem biçimi olarak ve bu nedenle sosyolojik anlamda zar zor bir “eylem” olarak ele alır: Yani bu eylem, empatik *verstehen* metoduyla anlaşılabilir. Weber bu eylem biçimlerini, dünya görüşü ve tercihleri olmayan eylem biçimleri olarak görür. Bununla birlikte, rasyonel eylem dahi alışkanlığa bağlı hale gelebilir ya da rutinleşebilir—ki bu, Weber’in teorisinin ironik yanlarından biridir-. Weber’e göre en önemli insan eylemi tipleri, yüksek ölçüde anlamlı olan, idealar ve idealler tarafından harekete geçirilenlerdir. Bu durumda bunlar, kalıplaşmış çizgiyi takip ederek kolayca alışkanlığa bağlı ya da duygusal eylem seviyesine düşebilirler. Rasyonalite dahi bozularak geleneğe dönüşebilir.

4. bölümde yer alan Weber’in rasyonalite teorisine gelene kadar bu ironileri bir kenara bırakacağız. Bireysel aktörlerin eylemleri, nasıl bir arada ilerleyerek bir toplumu oluşturur? Esas itibariyle Weber’in zihninde, içinde birbirinden farklı tüm aktörlerin bulunduğu ve çeşitli amaç ve araçları arasında karşılıklı bağlantı kurdukları, bir çeşit yapı vardır; örneğin bir ekonomik piyasa. Bu, gerçekte sadece onun amaç-arac rasyonalitesi kavramı için ve belki daha düşük bir derecede değer-sel-rasyonalite kavramı için geçerlidir, fakat diğer tipler olan duygusal ve geleneksel eyleme nasıl uyacağını hayal etmek bile zordur. Ancak bu örtük sınırlama göz önüne alındığında Weber, eylemin diğer insanları hesaba kattığında toplumsal olduğunu ileri sürer: Yani aktörün üzerine hesap yaptığı dün-

ya görüşü, bu dünya içindeki diğer insanları da içerir ve bu görüş, diğer insanların nasıl davranacağına dair beklenti biçimleri içerisinde. Piyasada bir mal satan satıcı, belli bir fiyat talep eder, çünkü alıcının bu fiyatı ödemeye hazır olduğu beklentisine sahiptir.

Weber'in eylem teorisi çok akışkan bir öge içerdiği için, belli sosyolojik çevrelerde meşhur olmuştur. Aktörlerin birbirlerine dair sahip oldukları beklentiler belirli bir anda var olurlar; Weber (1922/1968: 27), bu beklentilerin düşünüldükleri gibi normatif bir biçimde "doğru" veya gerçekçi bir biçimde "kesin" olmak zorunda olmadıklarını söylemiştir. Aynı işlemin farklı taraflarında yer alan aktörler, ne yaptıkları hakkında aynı fikirleri kullansalar da, ne olup bittiği hakkında birbirinden oldukça farklı öznel yorumlamalara sahip olabilirler. "Arkadaşlık", "aşk", "vatanseverlik", "bir sözleşmeye sadık kalmak"; bir kadın ve erkek arasında, bir subay ve bir piyade arasında veya bir alacaklı ve bir verecekli arasında oldukça farklı şeyler anlamına gelebilirler. Diğer bir ifadeyle Weber, her aktörün kendi kişisel çıkarını takip edebileceğini ve etkileşime kendine uygun olan açıdan baktığını belirtir.

Üstelik etkileşimin kendisi de oldukça kısa süreli olabilir. Toplumsal kurumlar, sadece birbiriyle etkileşim kuran ve birbirlerinin davranışları üzerine bazı yorumlar getiren insanlardan ibarettir. Devleti meydana getiren şey; insanların boyun eğmek zorunda olduğu bir çeşit aşkın ve ebediyen mevcut olan bir varlık değildir. Devleti etkileşim halindeki insanlar yaratır ve Weber (1922/1968: 27), insanların ona yönelmeyi bıraktıkları andan itibaren devletin artık var olmayacağını açık bir şekilde söyler. Devletin bile varoluşunun toplumsal yenden tanımlanmaya karşı savunmasız olduğunu düşünürsek, bu yaklaşım Weber'e bir parça devrimci bir ton vermektedir.

Eğer toplumsal kurumları insanların ideaları yaratıyorsa, o halde idealar değiştiğinde kurumlar da değişir. Fakat çoğu zaman böyle bir şey gerçekleşmez. İdeaların belli bir istikrarı varmış gibi görünmektedir. (Ya da bunun sebebi, Weber'in de itiraf etmek zorunda kaldığı gibi rasyonel eylemin tamamen bir alışkanlık olmaya doğru kayabileceğinden midir? Fakat Weber bu noktayı, bir devrim-istikrar karşıtlığı teorisine götürmez.)

O halde toplumsal kurumlar; (Weber'in izahatına göre) insanlar, birbirlerinden bekledikleri davranışa ilişkin aynı yönetime sahip oldukları sürece var olurlar. Bu beklentiler, herkesin dünya görüşünün bir parçası haline gelen ve her birinin diğerlerinin ne şekilde eyleyeceğini beklemesine dair kurallar ve ilkeler şeklinde formüle edilebilir. Kurumlar istikrarlı olduğu sürece, beklentilerin bu istikrarının var olması gerekir. Bu noktada Weber'in teorisinin, belli bir ölçüde müphemlik taşıdığını inkar etmeyeceğim. Sosyolojide bu teori üzerine iki farklı bakış açısı vardır. Bunlardan ilki, kurumların bireylere dayandığını ve gerçekliğin çoklu tanımlarına ve hatta ani devrimsel değişmelere açık olduğunu vurgular. Bu Weber'in çatışma ya da gerçekliğin-inşası yaklaşımıdır. Diğer taraftaysa, beklentilerin istikrarını vurgulayan ve özellikle Talcott Parsons tarafından benimsenen yaklaşım vardır. Parsons'ın formülasyonuna göre eylem, her zaman (ya da neredeyse her zaman) her iki paydaşın yöneldiği bir kural, bir norm çerçevesinde meydana gelir. Yazılarında her iki tarafı da dikkate aldığı düşünüldüğünde, Weber'in hangi pozisyonu gerçekten desteklediğine yönelik tartışmayı çözmek imkansızdır. Hangisine inanmanın, kendi sosyolojik teori görüşünüz için daha verimli olduğuna siz karar vermelisiniz.

3

İdeaların Tarihteki Anlamı Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu

Nihayet sıra, Weber'in en ünlü kitabına geldi. Aslında *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*'nun ünü o kadar fazladır ki Weber'in sosyolojisinin geri kalanını, özellikle de çalışmalarının idealist olmayan yönünü gölgede bırakmıştır. Çoğu kişi için "Weber'in tezi" Marx'ı baş aşağı çeviren argümanıdır: dinin oluşumuna neden olanın kapitalizm olduğu argümanının aksine, aslında dinin kapitalizmin oluşumuna neden olduğu argümanı. Bunun içine yerleştirmek zorunda olduğumuz pek çok vasıf vardır. Öncelikle Weber'in kendisi de, modern kapitalizmin doğuşuna yol açan daha bilindik maddi faktörlere, diğerlerinin gözünden kaçırdığı bir faktör ekleyerek sürecin sadece bir yönünü açıkladığını söylemiştir. Dini fikirlerin etkisini, diğer faktörlerden ayrı olarak açık bir şekilde görebilmemiz için, bu fikirleri ayrı tutarak gayet bilinçli bir şekilde bir tür "ideal tip" analizi yapmaya giriştiği için Weber'i tek yönlülükle suçlamak saçmalaktır. Weber'in amacı; dini fikirlerin diğer tüm faktörlere kıyasla tam olarak ne

kadarlık bir katkıda bulunduğunu görebildiğimizde, devamında tüm bu faktörleri bir araya getirmek olmuştur.

Ayrıca *Protestan Ahlakı*'nın, Weber'in kapitalizmin kökenleri konusundaki ilk büyük yazısı olduğunu da unutmamamız gerekir. Daha sonra kariyeri boyunca bu konuya birçok kez dönmüştür: "orta döneminde" dünya dinleri (Çin, Hindistan, Antik Yahudilik) çalışmalarında, *Tarım Sosyolojisi ve Antik Uygarlıklar* çalışmasında ve tekrar *Genel Ekonomi Tarihi* çalışmasında ve daha ansiklopedik çalışmalarında. Her defasında kavrayışını daha da genişletmiştir, hatta bu genişletmeyi hangi dini fikir çeşitlerinin önemli olduğu konusuna kadar vardırmıştır. Örneğin orta döneminde önem verdiği şey, artık özel olarak Protestanlık değil, genel olarak Hristiyanlık'tır. Diğer yazıları, din ve kapitalizmle etkileşime girdikleri ölçüde maddi ve siyasi koşulların modelini tamamlamıştır. Bu konu, 5. bölümde ele alınacaktır.

PROTESTAN AHLAKI

Şimdilik tartışma, Weber'in en idealist dönemine ve bununla birlikte tarihte ideaların rolüne hakkını verme kaygısının bir parçası olarak *Protestan Ahlakı*'na odaklanacaktır. Bu çalışma, bu döneme ait felsefi yazılarında ortaya koyduğu yönteme bir örnek teşkil etmektedir. Kapitalizmi anlamak için, dünyayı bir kapitalistin bakış açısından görebilmek adına kendimizi onun yerine koymalıyız (burada eril zamir kullanıyorum, çünkü Weber sadece o dönemin erkekleriyle ilgileniyordu).¹

¹ Ç.N. Dilimizdeki zamirlerde, İngilizcede olduğu gibi eril-dişil farkı bulunmadığından çeviriye bu vurgu yansımıyor olsa da, yazarın belirtmek istediği noktanın atlanmaması adına parantez içerisindeki bu cümle metinden çıkartılmamıştır.

Weber, Protestan Reformu dönemindeki Avrupa dünyasıyla ilgilenmiştir. Martin Luther 1517 yılında Katolik Kilisesi'nden ayrılmıştır. Manastırları feshetmiş, rahiplerin evlenebileceği yönünde bir karar çıkartmış ve cemaattekilerin kendi kendilerine okuyabilmeleri için İncil'i Latineden Almancaya tercüme etmiştir. Luther'in önem verdiği şey, rahiplerin sıradan insanla Tanrı arasındaki tek bağlantı olmalarından kaynaklanan iktidarlarını yıkmak olmuştur. Bundan böyle rahipler, mümkün olduğu ölçüde sıradan insanlara benzer bir hale geleceklerdi ve insanlar tanrıya kendileri ulaşacaklardı. Dolayısıyla Protestanlar, Katolik ibadet ayinlerini ortadan kaldırmış ve bunun yerine herkesin katılımıyla gerçekleşen ilahi söylemeyi getirmiştir. Weber, tüm bu değişimlerin bir dini, dünyada çok daha kuvvetli bir güç haline getirdiğini belirtmiştir. Artık dini "virtüözlük" ortadan kalkmış, keşişler ve hatta rahipler daha seküler hale getirilmiştir. Artık sıradan dünya, dindar insanların kaçmak zorunda olduğu ve dini değerlerin olmadığı bir yer olarak görülmemiştir. Bilakis sıradan dünya, herkesin onun içinde kendi kurtuluşunu geliştirmesi gereken bir yer haline gelmiştir. Dolayısıyla bir sosyal motivasyon olarak din, potansiyel olarak daha kuvvetli hale gelmiştir.

Luther'in reformu birçok kuzey Avrupa ülkesi tarafından benimsenmiştir. Luther'in papanın iktidarını ortadan kaldırmış olması ve her devletin kendi kilisesini kurmasına müsaade etmiş olmasından dolayı bu reform, daha çok siyasi nedenlerle yayılmıştır. Bu durum özellikle, kilisenin mülkiyetinin ve politikasının kontrolü için uzun bir süredir mücadele veren yerel yöneticilerin olduğu Almanya, İskandinavya ve İngiltere gibi ülkelerde destek bulmuştur. Fransa gibi bazı yerlerde, Katolik ve Protestan gruplar arasında iç savaşla sonuçlanan ve

sonunda Katoliklerin kazandığı uzun bir mücadele gerçekleşmiştir. Güney ve doğu Avrupa’da (Avusturya, Polonya gibi ülkelerde) Katolikler galip gelmiştir ve 1600’lerde iki taraf arasında uzun süren bir dizi din savaşı yaşanmıştır. Weber, bu bağlamda modern kapitalizmin üretilmesinde dinin önemli bir etkiye sahip olduğunu görmüştür.

Protestan kiliseler esasen siyasal durumun bir sonucu olarak çeşitli gruplara bölünmüştür. Her ülke kendi kilisesine sahip olabildiğine göre, farklı biçimler kurulmuştur: İngiltere’de Anglikan kilisesi, Almanya’nın(o dönemde her birinin kendi dükü ve prensi olan çok sayıda küçük devletten oluşuyordu) birçok yerinde Luteryen Kilisesi, vs. Birçok bağımsız kent-devletinden oluşan İsviçre’de, Zürih’te Zwingli ve Cenevre’de John Calvin gibi reformcuların liderliğinde Protestanlığın radikal biçimleri baş göstermiştir. Weber, kapitalizm üzerine en büyük etkiyi onların, özellikle de Calvin’in teolojisinin yaptığına inanmıştır. Aynı zamanda Quakerlar ve Baptistler gibi hiç bir devlet tarafından desteklenmemesi bakımından tamamen “özel” olan Protestan gruplar da olmuştur. Bu gruplar, dini davranışlara çok önem veren ve genellikle devletin otoritesini tümünden inkar eden, daha “radikal” olma eğiliminde olan gruplar olmuştur (örneğin Quakerlar, Protestan papazı dahil herhangi bir çeşit otoriteye boyun eğmeyi ve hatta daha yüksek rütbeli kişilere bir saygı göstergesi olarak şapkalarını çıkarmayı bile reddettikleri için zulme uğramışlardır.). Weber’in “pietist” olarak adlandırdığı bu gruplar, o kadar herkesi kapsayıcı dini taleplerde bulunmuşlardır ki toplumsal düzeni tehdit etmişlerdir. 1630 ve 1640’lar İngiltere’sinde (parlamento güçleri ve bazı daha “ılımlı” mezheplerle birlikte) ayaklanmış, monarşiyi devirmiş ve kralın boynunu vurdurmuşlardır. Daha öncesinde, Luther’in döneminde

(1520'lerde), cennetin krallığının dünyada kurulmak üzere olduğuna dair radikal dini inanışlardan esinlenen Alman çiftçiler, bir çeşit ayak takımı-isyanı düzenlemeyi başarmışlardır ve bu isyan Alman prensleri tarafından bastırılmıştır. Luther bu yüzden kendi Protestanlığının daha radikal uygulamalarına yüz çevirmiş; kilisenin devlete bağlı olduğu ve toplumsal itaatin sürdürülmesi yönünde faaliyet gösterdiği daha ılımlı bir pozisyon geliştirmiştir.

Protestanlık, Katolik Kilisesinin otoritesini yıktığında çeşitli dini pozisyonların yolunu açtı. İnançlar, artık Katolik dogmanın öne sürdüğü şekilde değildi ve geleneksel olmayan bir görüşe sahip olanlara bedel olarak sapkınlıklarından dolayı zulmeden Engizisyon tarafından dayatılmıyordu. Şüphesiz Protestanların siyasi iktidara geldiği yerlerde de, onlar kendi teolojilerini bir dogma olarak dayatma çabasında bir eğilime sahip oldular. Ancak bir bütün olarak Avrupa'da dini düşünceye karşı yeni bir açık görüşlülük vardı. Bu durum, kendi içinde kaygı haline benzer bir şey yarattı. Bu çağ, kilisenin günlük hayatta her yerde olduğu ve vaazlara gitmenin bile (başka pek çok şeyin yokluğunda) bir çeşit eğlence kaynağı olarak kullanıldığı, çok dindar bir çağdı. Ahiret, kurtuluş veya lanetlenme, cennet veya cehennem sürekli olarak insanların beynine işlenirdi. Dolayısıyla kurtuluşa nasıl kavuşulacağı sorusu, özellikle de geleneksel görüş, rekabet eden kavrayışlar tarafından belirsizleştirildiği için önemli bir soruydu. Weber, bu dinsel gerilimin, insanları kendilerini kurtarmak için ne yapmaları gerektiğiyle ilgili güçlü bir kaygı taşımaya sevk ederek önemli bir sosyal motivasyon kaynağı olduğunu düşündü.

Bu durumda en zorlayıcı teolojik pozisyon Kalvenistlerin taşıdığı pozisyondu. Bu doktrin Cenevre'de John Calvin tara-

fından formüle edildi; ancak Avrupa boyunca, özellikle de İskoçya'da ve İngiltere'deki devrimci harekette siyasi olarak önemli bir hale gelen Presbiteryen Kilisede yayıldı. Calvin'in doktrinindeki asıl nokta alınyazısıydı. Tanrı mutlak güce sahip olan ve her şeyi bilen olduğundan, onun yapamayacağı ve bilemeyeceği hiçbir şey yoktur. Tanrı tüm geçmişi ve geleceği bilir ve kudretiyle birlikte her şeyi olması gerektiği gibi takdir eder. Bu, herkes tarafından yapılacak her şeyin, halihazırda önceden belirlendiği anlamına gelir. Bir kişinin iyi ya da kötü olacağı ve dolayısıyla cennete ya da cehenneme gideceği belirlenmektedir. Bu konuda kimsenin yapabileceği bir şey yoktur.

Doğal olarak bu durum, cehennemdeki işkencelerin canlı bir gerçeklik olarak kabul edildiği insanlar için büyük bir kaygı yaratmaktaydı. Calvin'in hepimizin günahkar olduğunu ve bu yüzden cehenneme gitmeyi hak ettiğimizi ilan etmesi de konuya yardımcı olmuyordu. Sadece Tanrı'nın ilahi inayeti bize kıl payı bir kurtulma şansı veriyordu. Tanrı, kurtarılmak için seçilen bir kaç seçilmiş önceden takdir etmişti. Bu, herhangi birinin eylemi ya da iradesiyle gerçekleşmeyecekti: Kişi dua ederek, kilise ayinlerine giderek, sadaka vererek, araftaki² zamandan kurtulmak için papa tarafından satılan sertifika, yani endüljansı alarak cennete gidiş yolunu satın alamazdı. Sosyolojik olarak konuşursak, Calvin'in "hayır işleri"yle kurtuluşa kavuşmaya karşı geliştirdiği aşırı tepki, büyük ölçüde isyan ettiği Katolik Kilisesi tarafından geliştirilen tüm taktikleri çürütme çabasıydı. Fakat bunun etkisi; insanların, kişiyi cehennemden kurtaracak olanın, sadece tanrı'nın saf merhameti olduğuna inanmasıydı.

² Ç.N. Yazar burada Katolik inancındaki araftan bahsediyor. Bu inanca göre inanalar, cennete gidecek olsalar da, onları cehenneme götürecek kadar büyük olmayan günahlarından arınmaları için burada bir süre geçirirler.

Weber bunun, her inanan Kalvenist için aşırı bir kaygı durumu yarattığını savundu. Kişi, günahkar olduğunun bilincinde olmakla birlikte cehennemden ve kendini kurtarmak için her hangi bir şey yapmak konusunda mutlak bir aciziyet içinde olmaktan dolayı dehşete düşerdi. Kişinin tek şansı, seçilmiş kişilerden biri olması, Tanrı'nın seçtiği şanslı bir kaç kişiden biri olmasıydı. Fakat seçilip seçilmediğini nasıl bilebilirdi? Bunun tek işareti, ilahi inayetin üzerine indiğini hissetmesiydi. Ayrıca- mucizevi bir şekilde - bu tip işaretler sadece Kalvenizm'e inanan ve bu gruba mensup olanlara ve tesadüf eseri gelirdi. Ancak eğer bir kişi kurtarılmışsa, bu, hayatının bir noktasında yaptığı bir tercihten dolayı olmayacaktı, inayeti sürekli olarak hissetmeleri gerekirdi. Bu durum inananlara, hayatlarının her alanını mükemmel hale getirmeleri için bir motivasyon yarattı. Bu, sadece dini konuları (dua etmek, ibadete gitmek) ve hatta ahlaki saflığı (cinsel olarak püritenliği, kumarla zaman öldürmekten ve benzerlerinden keyif almamayı) değil her konuyu kapsardı. Bir kişinin kaderinde cennet mi yoksa cehennem mi olduğunu bilmek ona bağlı olduğundan, hayat her zaman ciddi bir meseleydi.

O halde bu dini doktrinin sonucunda, kaygı ve kişinin hayatının her alanını disipline etmesi adına güçlü bir motivasyon üretilmiştir. Alinyazısı doktrini çok çalışmayla sonuçlanmış, insanların tüm hayatı dini bir gayret haline gelmiştir. Bir Püriten sadece, sürekli metodik çalışma sayesinde kurtarıldığına emin olabilmıştır. Bu durum Püritenleri özellikle, bitmeyen bir para kazanma hedefine yönelik uzun saatler harcayabilecekleri bir iş olan ticarete girişmeleri konusunda motive etmiştir. Bu tip bir ticaret; işlerin dönüşümlü bir şekilde yapıldığı ve boş zamanın mevsimler tarafından belirlendiği tarıma göre ya da geleneksel olarak üst sınıfların tercihi olan ve gös-

terişçi lükse sahip askeri ya da siyasi kariyere göre püriten hayatına daha uygun olmuştur.

Bu durumun ironik yanı, Püritenlerin zengin olmuş olmalarıdır. Uzun saatler çalışmaları ve metodik iş pratikleri, servet edinmelerine yol açmıştır. İşleri büyümüş ve ileri gelen vatandaşlar haline gelmişlerdir. Kapitalizm gelişmiş ama püritenlikleri gözden kaybolmaya başlamıştır. Protestan ahlakı, tam da dünyayı dönüştürücü etkisi nedeniyle sonunda kendi altını oymuştur.

PROTESTAN AHLAKI TEZİNE YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Weber'in teorisi çok hızlı bir biçimde meşhur olmuştur. Bunun sebebini görmek zor değildir: Sadece Marx'ı baş aşağı çevirmekle ve dini fikirlerle ekonomik gelişme arasında tamamen beklenmedik bir bağlantı öne sürmekle kalmamış; aynı zamanda ironi dolu sonucu da onu çarpıcı bir hikaye haline getirmiştir. Fakat bu doğru mudur? Kısa bir süre içerisinde, bu teze karşı birtakım itirazlar öne sürülmüştür.

Bu teze yönelik dile getirilen karşı saldırılardan biri; radikal Protestanlık ve ekonominin gerçekten de birbiriyle ilişkili olduğu, ama Weber'in sırayı değiştirmiş olduğu iddiasıdır. Örneğin İngiliz tarihçi R. H. Tawney (1938); Protestan mezheplerinin 1500 ve 1600'ler sırasında İngiltere'de boy gösterme nedeninin, tamamen İngiltere'nin kapitalist devrimden geçmeye başlaması olduğunu iddia etmiştir. Protestanlık, psikolojik olarak kapitalizme uygundur ama fikirleri yaratan ekonomidir, bunun tersi değil.

Diğer bilim insanları (örneğin Samuelsson, 1961), Weber'in kapitalizmin doğuşunda Protestan ülkelerin rolünü abarttığına dikkat çekti. Örneğin modern sanayileşmenin önemli merkezlerinden biri olan Belçika, aslında 1800'lerde

(ve halen) Kıta Avrupa'sının fabrika bölgesiydi. Fakat Belçika Katolik bir ülkeydi. Bu argümanın amacı, Protestan ahlakına karşı "Katolik Ahlakı"nı bir rakip olarak yerleştirmekten çok, dinin gerçekte bununla herhangi bir ilgisinin olduğu tezini reddetmek için karşılaştırma yöntemini kullanmaktı. Aksine, kapitalizmi ortaya çıkaran ekonominin kurumsal ve teknik faktörleriydi. Sanayi Devrimine İngiltere'nin öncülük etmiş olmasının nedeni, diğer saf maddi faktörlerin yanı sıra özellikle dış ticaret koşulları bakımından da avantajlı bir durumda olmasıydı.

Son yıllarda başka bir eleştiri çizgisi ortaya çıktı. Bu bilim insanlarından biri olan Lawrence Stone (1967), kapitalizmin aslında küçük işadamlarının "yükselen burjuvazi"si tarafından üretilmediğini savundu. Ekonomik faaliyetin gerçekte olduğu yer, Weber'in odaklandığı mütevazı Püriten orta sınıfın olduğu yer değildi. Aksine, kapitalizmin gelişiminde asıl rol oynayanlar; köylüleri yün piyasası için koyun otlatan kişiler haline dönüştürebilmek için onları topraklarından uzaklaştıran, kömür ve demir için kırsal arazilerde madenler kazan ve hatta şehirlerdeki loncaların kısıtlamalarından yakayı kurtarmak için kırsal bölgelere fabrikalar kuran İngiltere'deki aristokrasiydi. Bu görüşe göre kapitalizmi geliştiren, aşağıdan yukarıya doğru bastıran Püriten burjuvazi değil, "aristokrasinin krizi"ydi.

WEBER'İN SAVUNMASI

Bu tip pek çok itiraz Weber'in yaşamı boyunca dile getirilmiş olsa da, bazıları ölümünden sonra geliştirildikleri için onlara cevap verememiştir. Fakat Weber, zaten büyük ölçüde savunmasını hazırlamıştır. Weber'in tam olarak belirtmiş olduğu şeye yönelik büyük bir yanlış anlaşılma mevcuttur. Üstelik

Weber'in Protestan Ahlakı tezinden sonra, tam da ihmal etmekle suçlandığı kurumsal ekonomik faktörleri tamamlayan, çok daha karmaşık kapitalizm teorileri yayınlamış olduğunu, birçok bilim insanı fark edememiştir. Weber, *Protestan Ahlakı*'nın içinde bile pek çok faktörden sadece birini ayrıntılı bir biçimde açıkladığını belirtmiştir; Weber gerçek hayatta tarihin karmaşıklığı içinde diğer koşullarla karışmış halde olan, kapitalizmin tek bir "saf" koşulunu soyutlayarak bir ideal tip analizi yapmıştır.

Weber eleştirilerin birçoğunu dert etmemiştir, çünkü bu eleştirileri yapanlar onun yapmakta olduğu şeyi anlayamamıştı. Weber, kapitalizme *genel itibarıyla* Protestanlığın neden olduğunu savunmuyordu. Belirli bir Protestanlık türü (Kalvenist alınyazısı inancı) ve *belli bir kapitalizm türü* arasındaki bir bağlantıyı resmediyordu. Bu tür, "rasyonel kapitalizm" veya (daha genel hatlarıyla) "modern kapitalizm" olarak adlandırmış olduğu türdür. Weber kapitalizmin birçok yerde ve birçok zamanda var olduğunu söyler. Antik Babil'in tüccarları arasında, Hindistan'da, Çin'de ve Roma imparatorluğundaki köle ticaretinde kapitalizm var olmuştu. Ortaçağ Avrupası'nda güçlü loncalara sahip tüccarlar mevcuttu. Fakat bunların hiçbirisi, onun "rasyonel kapitalizm" olarak adlandırmış olduğu şeyin temsilcileri değillerdir. Bu kapitalizm tipi, yalnızca piyasa ekonomisinden, paranın kullanılmasından ya da faaliyet kârı arayışından oluşmaz. Eğer modern kapitalizmin gelişmesi için gerekli olan temel nitelik hırs idiyse, Weber bundan Antik dünyada ve Şark'ta bol miktarda bulunmuş olduğunu iddia eder. Fakat bu yerler ne kapitalist "sıçrama" ne de tüm dünyayı muazzam bir ticari girişime dönüştürmüş olan sanayi devrimini geliştirmedir. Peki, neden?

Modern kapitalizmi özgün kılan karakteristiklerden daha fazlasını görmeye başlayabiliriz. Büyük ölçeklidir: Sadece Ortaçağ kentlerinde orada burada bulunan ve az bir sermayeye sahip birkaç tüccar, birkaç antik köle tüccarı veya baharat ve lüks mallar satan şark tüccarlarından ibaret değildir. Her şeyi, özellikle de yiyecek, giyecek ve basit ev gereçleri gibi hayatın sıradan ihtiyaçlarını bünyesinde bulundurmalıdır. Geleneksel kapitalizm, kendi yiyeceklerini yetiştiren, kendi giyeceklerinin ve edevatlarının çoğunu üreten, görece kendine yeterli hanelerin olduğu bir dünyayla aynı anda var olmuştur. Modern kapitalizm, tüm bu eşyaları pazarlanabilir ve her şeyi mağazalardan satın alınabilir hale getirmiştir. Üstelik modern kapitalizm, geleneksel kapitalizmin hiç bir zaman olmadığı kadar dinamiktir. Ortaçağ ya da şark tüccarları, uzun yüzyıllar boyunca aynı tip malları, aynı sınırlı yollarla satmıştır; bu dönem boyunca pazarlar nadiren genişlemiştir ve neredeyse hiç bir yeni mal keşfedilip satışa sunulmamıştır. Bunun tersine, modern kapitalizm sürekli olarak büyümektedir. Hummalı bir yeni keşif, yeni üretim yöntemi ve tüketicilere satılacak yeni ürün arayışıyla karakterize edilmektedir. Bu, reklamların bizi yeni ürün bombardımanına tuttuğu ve şirketlerin pazarlarını genişletmek için saldırgan bir şekilde rekabet ettiği, günümüzde gördüğümüz türden bir kapitalizmdir.

Peki bu kitle piyasası, dinamik kapitalizm nasıl meydana geldi? Eski tip kapitalizm, temel olarak geleneksel ve sınırlıydı. Ayrıca Weber, bu kapitalizmin karakteristiklerinin ta kendisinin, gelişimine engel olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin geleneksel bir tüccarın hırsını ele alalım. Muhtemelen büyük bir masrafla ve daha da büyük bir riskle uzak bir mesafeden aldığı lüks malları satardı. Şarktan gelen baharatlar, Ortaçağ Avrupa'sında bunun başlıca örneğiydi; bununla birlikte ipek,

duvar halısı, porselen veya diğer dokuma kumaş ticareti de sayılabilir. Ticaret riskli olduğundan, bir tüccar fırsatını bulduğu anda mümkün olduğu kadar çok kar yapmak isterdi. Alım satım işi, bir şeyin mümkün olan en yüksek fiyattan satıldığı hadiselerden oluşan, bir dizi tek seferlik anlaşmaydı. İstikrarlı bir müşteri tabanı oluşturmak gibi bir düşünce yoktu; çünkü bir sonraki alışveriş muhtemelen bir sonraki gemi doğu Akdeniz’den geldiğinde, çok farklı bir yerde ve çok farklı koşullar altında gerçekleşecekti.

Diğer taraftan, modern kapitalizm kitlesel üretim ve dağıtımına bağlıdır. İşleyişinin temeli kitle piyasalarıdır ve bunlar düzenlilik gerektirir. Büyük miktarda mal, öngörülebilir ve tekrarlanabilir bir yolla el değiştirmek zorundadır. Günlük hayatın ihtiyaçları, ancak bu şekilde piyasadaki kalemler haline gelebilmiştir. Bu durumun gerçekleşmesi için kapitalistin çok hırslı olmaması, bir önkoşul olmuştur. Ticareti, gemisi geldiğinde bir anda nihayet zengin olacağı bir çeşit kumar olarak görmeyi bırakması gerekmiştir. Bunun aksine modern kapitalizm, küçük ama birçok alışveriş boyunca tekrarlanan kârlardan tatmin olan kapitalistleri talep etmiştir. İşin sırrı şuradadır: Daha büyük kazançlar; oldukça düzensiz aralıklarla satılan lüks mallardan elde edilen büyük ve beklenmedik karlardansa, ucuz kalemlerin uzun vadede, düşük ama düzenli bir kazançla satılmasıyla elde edilebilir. Milyonlarca müşteriye her gün sattığı her bir ekmekten bir peni kar eden bir işadımı, eninde sonunda nadir bulunan bir elması geçici birkaç müşteriye satan tüccardan daha büyük bir iş kurar.

Weber’in şemasında Protestan ahlakı, bu doğrultuda kendi ekonomik etkilerine sahiptir. Püritenler hırslı ve kumarbaz düşünce yapısına sahip olan kapitalizmin geleneksel biçimine karşıydı. Püritenler her daim düzenlilik ve metodik

Çalışma talep ederdi. Ayrıca Püritenler dürüstlüğe büyük önem verirlerdi; en yüksek fiyattan para sızdırabilmek için bir daha asla görmeyebileceği bir müşteriyi kandırmaktansa, daha düşük karlarla daha düşük bir fiyat, iyi kalite ve alışverişte dürüstlük sunarlardı. şüphesiz (Weber'e göre) buradaki motivasyon tamamen dinseldi. Ancak bunun sonucu olarak, Püriten işadamı kendini, ticaret yapma şeklinden hoşnut olan ve geri gelmeye devam eden bir müşteri tabanıyla karşı karşıya buldu. Weber, (sekülerleşmeye başladığı 1700'l yıllarda, Protestan ahlakını çok net bir şekilde açıkladığına inandığı) Benjamin Franklin'den şu alıntıyı yapmıştır: "Dürüstlük en iyi politikadır." Püritenler sırf dini inançlarının bir parçası olmasından ve kendi kurtuluşlarından duydukları kaygıyla motive olmalarından dolayı dürüst olmaya koyulmuş olabilirler. Ancak bu durum, dürüstlüğün, gerçekten de tamamen ticari nedenlerden ötürü iyi bir politika olduğunu görmeleriyle sonuçlandı. Bu zamana kadar, modern kapitalizm sıçrama yapmıştı. Gündelik malların kitlesel piyasaları genişlemekte, geçimlik hanehalklarını –hayatını asgari geçim düzeyinde sürdürmeye dayalı yaşam tarzını– tasfiye etmekte ve her şeyi modern kapitalizm dünyasına girmeye zorlamaktaydı. 1800'l yıllara gelindiğinde artık geriye dönüş yoktu. Protestan ahlakı, kendi kendine işleyen modern toplumun ekonomik çerçevesini oluşturduğu için, artık, bir din olarak ortadan kaybolabilirdi.

Püritenlik kapitalizmin büyümesine başka bir açıdan da katkıda bulundu. Çünkü Püriten işadamı, kazanç arayışı yerine dini kaygıyla motive olurdu ve krını öylece tketebileceğini düşünmezdi. Geleneksel tüccar (başarıya ulaştığında), bu şansıyla yetinir ve soylu bir lordun hayatını yaşamaya çalışırdı; mümkünse bir toprak ve unvan satın alır ve ticareti tamamen bırakırdı. Fakat bir Püriten, hovarda yaşama karşıydı ve

metodik bir şekilde işleyen müessesesine bağlıydı. Bu durumda onun için mantıklı olan şey, sadece karını işine geri yatırmasıydı. Karl Marx daha sonra bu durumu; yani, paranın tüketilecek metalar almak için kullanılmaktansa, modern kapitalizmde sadece daha çok para kazanmak için bir yatırım aracına dönüşmesini, yabancılaşmanın ta kendisi olarak adlandıracaktı. Bu zincirin bir sonu yoktur. Marx bunun, kapitalizmin yabancılaştırıcı doğası olduğunu düşünürken Weber bunu, parayla hiç ilgisi olmayan bir dini motivasyonun tezahürü olarak görmüştü. Ticaret böylece, kendi başarısından beslenen ve sonsuz bir büyüme arayışına yol açan sonsuz bir akış haline geldi.

Öyleyse modern kapitalizmi üreten nedenler zincirinde dini fikirler önemli bir rol oynamıştır. Aslında Weber, bu fikirlerin müdahil olduğu birkaç noktayı belirlemiştir. Ben; Kalvenist alinyazısı doktrinine ve sürekli çok çalışmaya, dürüstlüğe ve küçük kârların birikip ticarete yeniden yatırılmasına dönüştürülen onun dini kaygı duygusu üretme şekline yoğunlaştım. Kalvenizm'in bu özel doktrinine ilave olarak daha genel Protestan doktrinleri de kendi rollerini oynamıştır. Zira Luther, "vocation" ya da "calling"³ doktrinini ifade etmişti. Bu, herkesin, hayatında vecibesinin yattığı belli bir sosyal mevkiye "çağrılması" anlamına gelmiştir. Bu yaklaşım, Luther'in sıradan dünyayı dinsel açıdan önemli bir noktaya

³ Ç.N. İngilizceye "vocation" veya "calling" olarak çevrilen "Beruf" kavramı, Almandaca "Rufen" kökünden gelmektedir. "Rufen" kelimesi köken olarak çağrı anlamına gelmektedir. Fakat Weber'in Protestanlık literatüründen aldığı ve kullandığı şekliyle bu kavram, kişinin ilahi olarak bir mesleğe, dünya üzerinde yaptığı işe çağrılması olarak anlaşılabilir. Bu sebeple metin içerisinde "calling" kavramına atıfta bulunulan yerlerde, "çağrı"; "vocation" kavramına atıfta bulunulan yerlerde "meslek" olarak çevrilmiştir.

doğru yüceltmış olmasının bir parçasıdır. Eskiden sadece rahipler ve keşişler mesleklerine “çağrılmış” durumdaydı. Fakat Luther, manastırları feshetmiş ve rahipliği, sadece diğerleri arasındaki mesleklerden biri haline getirmiştir. Bunun etkisiyle, artık tüm işler, insanların ilahi ruh tarafından çağrıldığı roller haline gelmiştir. Çalışmaya olumlu bir değer biçilmiştir. Luther’e göre bu durum muhafazakar bir öneme sahip olmuştur; herkesin kendi yerinde kalması gerektiğini ifade etmiş olduğunu düşünürsek, bu durumda her şeyden önce, köylüler isyan etmemeli ve efendilerini devirmemelidir.

Ancak Weber, çağrı kavramının toplumsal düşüncede genel olarak önemli bir geçişi işaret ettiğine dikkat çekmiştir. Geleneksel toplumlarda hiç kimse çalışmayı yüksek değere sahip bir şey olarak görmezdi. Dini seçkinler için sadece, insanı sıradan dünyanın dışına çıkarmak için tasarlanan dua, meditasyon ve diğer tam zamanlı dini aktivitelerin bir değeri vardı ve geri kalan her şey olumsuz anlamda “dünyevi”ydi. Herkes bu kadar dindar değilse de, seküler seçkinler de benzer bir tutuma sahipti. Toplumsal hiyerarşinin en üstünde bir yer işgal eden aristokrat lordlar, çalışmayı bir angarya ve düşük statünün bir göstergesi olduğunu düşünürlerdi. Sadece köleler, serfler ve diğer alt tabakadan insanlar sürekli olarak çalışırdı; geri kalan herkes, kendini siyasete, gösterişe ve ellerinden geldiği kadar dinlenceye adanmıştı. Weber bu tutumu, dinamik bir modern kapitalizmin yaratılması önündeki en büyük engellerden biri olarak görmüştür. Geleneksel tutum kendini, dünyadan olduğu gibi tatmin olmak olarak gösterirdi ve insanların çoğunluğu dünyayı değiştirmek için hiç bir çaba göstermezdi. Her mesleğin kendine özgü dini bir itibarının ve kendine ait olumlu bir öneminin olduğu Luther’in çağrı kavrayışı, statü sisteminde büyük bir değişimi temsil etti. Luther,

sıradan işleri onurlandırdı ve böylece nihayetinde dünyayı değiştirecek olan ekonomik hayattaki daha radikal bir motivasyonun önünü açtı.

Protestan çağrı kavramı, Ortaçağ Avrupa'sına egemen olan Katolik tutuma karşıt olarak kendini gösterdi. Weber Katolikleri, dini seçkinler-keşişler ve halkın geri kalanı olarak bölünmüş bir şekilde tarif etmiştir. Bu, dinsel bir iki-sınıflı sistemdi. Yalnızca keşişler gerçek anlamda dindar olarak görülürdü. Kesintisiz keşiş disiplini aracılığıyla kurtuluşlarını güvence altına almak için dünyayla olan tüm bağlarını kesmiş, aile, mülk, haz ve kariyerden ellerini çekmişlerdi. Burada, insanların hayatlarını düzenleyen güçlü motivasyonlar yaratan dinin gücünü görebiliriz. Fakat manastır sistemi, tüm dini enerjiyi adeta izole bir kesime ve genel olarak toplumun dışına akıttırdı. Dini anlamda keşişler bu kadar mükemmel olduğu için, nüfusun ekseriyetinin böyle olması gerekmezdi. Onlar asla keşişlerin ulaştığı mükemmellik seviyesine ulaşamazdı: Evliyediler ve cinsel hayatları vardı, dünya malının ve iktidarın peşindeydiler; diğer bir deyişle, sıradan dünyada yaşarlardı. Dindar olmalarının tek yolu, keşişlere sadaka vermek ve rahiplerden sakrament⁴ almak gibi dolaylı yollardı.

Weber bu nedenle, sıradan Katoliklerin hayatını günah işleme ve tövbe etme döngüsü olarak tasvir etmiştir. Bir kişi sıradan hayatını; arzu ederek ve günah işleyerek yaşar ve sonrasında günah çıkarmaya ve kilise ayinine gider, komünyon⁵ alır ve günahlarından arınırdı. Cennete girmeyi

⁴ Ç.N. Hristiyanlıkta Tanrı'nın lütfunun, katılanlara nüfuz ettiği kutsal törenler.

⁵ Ç.N. Hristiyanlıkta İsa'nın havarilerle yediği son akşam yemeğini sembolize eden ekmek ve şarap ayini. Bu ayin sakrament olarak kabul edilen kutsal törenlerden biridir.

kolaylaştırmak için endüljans satın alma pratiği bu tutumun bir uzantısıydı. (Protestan reformunun Luther'in, papanın para toplamak için her geçen gün daha sık başvurduğu endüljans satışını reddetmesiyle başladığını hatırlayın.) Weber'in vurguladığı nokta, Katolik dininin psikolojik ve ahlaki olmaktan ziyade, büyük ölçüde törensel olmasıydı. Sıradan insana dindar bir hayat yaşaması için çok fazla baskı yapmazdı; çünkü rahibe gitmek, içten bir şekilde tövbe etmek ve yüzlerce kez Ave Maria⁶ duası okumak veya katedralin merdivenlerinden dizlerinin üzerinde sürünerek çıkmak gibi ritüel cezalar karşılığında arınmak her zaman mümkündü. Ortaçağ dini hayatı, insanların hürmetlerini halka açık bir şekilde sergilediği bu tip örneklerle doluydu: Azizler (başka bir kitle iletişim aracı biçiminin olmadığı bu zamanda, dönemin bir çeşit "süperstar"larıydı) özellikle "nefislerini köreltmek" için kendilerini kırbaçlayarak, zincirler kuşanarak, tenlerinin üzerine kıl gömlekler giyerek ve benzeri eylemlerle günahlarını tövbe etmek için onlara giden aşırı uçtakiler için meşhurdu.

Fakat tüm bu dini gösterimler, Weber'in psikolojik ve ahlaki olmaktan ziyade "büyülü" olarak adlandırdığı şeylerdi. Bu yaklaşım, iş dünyasındaki günlük hayatı dönüştürmek için hiç bir şey yapmazdı, çünkü o dünyayı inkar eder ve günahkar olarak görürdü. Buna karşılık dinsel eylemler; ister manastır "kahramanları"nın fedakarlıklarının uç bir biçimini alması, ister sıradan insanın, kilisenin ritüellerine katılarak günahlarından bağışlanması şeklinde olsun, olağanüstüydü. Ortaçağ Katolik dünyası mucizelerle doluydu, çünkü dinin büyülu vurgusunda kıymet verilen şey buydu. (Muhtemelen bu tip,

⁶ Ç.N. Hristiyanlıkta Meryem Ana'ya yapılan selam duası.

ritüele bağı olan bir dinin toplumsal baskısının her yere nüfuz ettiği bir çağda, bu kadar popüler olan mucize hikayeleri-kutsal düşler görme, bir kişinin elinin İsa'ninkine benzer şekilde kanaması, bir kişinin vücudunda stigmata⁷ belirmesi-hem psikosomatik süreçlerin etkisini hem de söylenti ve kendini yüceltmenin büyütülmesini yansıttı. Ritüele ve mucize arayışına yapılan vurgu, dini motivasyonu, dünyayı, özellikle de ekonomi dünyasını değiştirebilecek tüm etkilerinin içini boşalttı. Weber, bu nedenle Katolik dininin pratiğinin, rasyo-nel kapitalizmin gelişimi için bir engel teşkil ettiğini savunmuştur.

Reformun önemi, bu büyü ve ritüele bağı Hristiyanlığı feshetmiş olmasıdır. Hristiyanlıkta bu öğeler, Luteryen kilisesinde dahi yaşamayı sürdürmüş olsa da, Reformun en azından yapmaya çalıştığı şey bu olmuştur: bu nedenle Weber, ritüele ve büyüye en çok karşı olan Kalvenistlere vurgu yapmıştır. Belki de doktrinlerinin alinyazısına vurgu yapmış olmasının sebebi budur: eğer Tanrı, olacak her şeyi önceden takdir etmişse, o halde mucizeler aramak ve kefaretler yerine getirmek nafileydi. Bir kişi tekrar tekrar günah işleyip tövbe ederek değil, sadece daima hakkaniyetli olarak kurtarılanlarından biri olduğuna emin olabilirdi. Protestanlık iki-sınıflı din sistemini yıkmıştır; keşişleri saf dışı bırakmış ve böylece herkes bir çeşit *dünya içerisindeki keşiş* olmak zorunda kalmıştır. Dini ritüelleri, özellikle de günahkarlar için çok fazla kaçış yolu bıraktığından günah çıkarmayı ve kefareti mümkün olduğunca tasfiye etmiştir. Rahipler artık birer seçkin değil, diğer herkes gibi evli birer aile reisi olmuşlardır; herkes iyi kötü kendi rahibi olmak zorunda kalmıştır.

⁷ Ç.N. İsa'nın çarmıha gerilmesi sırasında vücudunda oluşan yaralara karşılık gelen işaretler.

Weber, Katolikler ve Protestanlar arasına koyduğu karşıtlığı abartmış olabilir. Katoliklerin günah çıkardığı ve kefareti ödediği sürece istedikleri kadar günah işleyebileceklerini söylemek tam olarak adil değildir. Katolik Kilisesi de mensuplarına ahlaki ve psikolojik baskı uygulamaya çalışmıştır. Özellikle de modern dönemde, son yüzyıllarda Katolikler, genelde Protestanlar kadar ve hatta onlardan daha da yoğun bir şekilde faziletli olagelmışlerdir. Son sosyolojik çalışmalar, yirminci yüzyılın ortasında Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Katoliklerin, başarı odaklı hale geldiklerini hatta birçok yönden Protestanları geçtikleri sonucuna ulaşmıştır. Fakat bu gerçekler Weber'in fikirlerini çürütmez. İlk olarak Weber, rasyonel kapitalizmin başlayıp başlamayacağını bir mesele olduğu Ortaçağ ile ilgilenmiştir. Bu durumda Katolikliğin ritüelcilğe, keşiş ve rahip seçkinlerin mucize yaratan "büyü"ye verdiği görece büyük önemin, kapitalizm için bir engel teşkil ettiği ve Protestan Reformunun, bu dini yapının değişiminde önemli bir etkisi olduğu görülebilir. Reformdan elli yıl sonra Katolik Kilisesi; kendine çeki düzen verme, ruhban sınıfının siyasi istismarlarının birçoğunu ortadan kaldırma, ahlaki davranışa daha fazla önem verme ve aslında tutumlar açısından daha çok "Protestan" haline gelme girişimi olan "Karşı-Reform"u başlatmıştır. (Aslında Katolik Kilisesinin birkaç yüz yıldır Protestanlık yolunda ilerlediğini, kilise hizmetinde Latinceyi ortadan kaldıran, daha fazla mürit katılımı getiren reformlarında ve şimdi de rahiplerin evlenmesine izin verilmesine yönelik baskı yapıyor olmalarında görebiliyoruz.)

İki nedenden dolayı bu durum o kadar da şaşırtıcı değildir. Bunlardan ilki; Katolikliğin ve Protestanlığın her ikisinin de sonuçta Hıristiyanlığın kolları olmalarıdır. Weber sonraki çalışmalarında, Budizm, Hinduizm, Konfüçyüsçülük ve Do-

ğudaki diğer dinlerle kıyaslandığında, Batıda kapitalizmin ortaya çıkışı için gereken kritik bir arka plan olarak, genel anlamda Hristiyanlığa artan bir şekilde önem vermiştir. Protestanlık, modern kapitalizmin başlaması için sadece son bir dönemeç, son bir saik eklemiştir. Bu sebeple Weber göreceğimiz üzere, Hristiyanlığın atası olan antik Yahudiliğe çok ilgi göstermiştir. Yahudilik, dinin büyülu biçimlerine karşı oldukça düşmanca yaklaşmıştır ve Weber bunu önemli bir adım olarak görmüştür. Weber bunu; *Entzauberung*, yani “büyüden arındırmak” olarak adlandırmıştır. Bu durumda Ortaçağ Katolikliği, büyülu tarafa doğru geriye dönük bir kaymayken, Protestanlık atası olan erken Hristiyanlığa çekmiştir.

Ancak rasyonel kapitalizm, bir kez yola çıktığında “Protestan” dünyayı hakim konuma doğru itmiştir. Katolikler bile buna uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Aslında herkes dini inançları pahasına bile olsa buna uyum sağlamak zorunda kalmıştır. Çalışkan, metodik Püritenlerin başarılı işler kurmuş olmaları ve süreç içerisinde zengin ama sonuçta daha az dindar olmalarındaki ironiye daha önce dikkat etmiştik. Fakat rasyonel kapitalizm dört bir yanıımızdadır ve bundan kaçmak mümkün değildir. Bu; büyüünün olmadığı, piyasanın sert güçlerinin ve bürokrasinin baskısının, Tanrının yazdığı alinyazısı karşısında hissedilen bireysel güçsüzlüğün seküler bir eşdeğerini getirdiği bir dünyadır. Weber modern durumla ilgili karamsar olmuş; kendi yapımımız olan demir bir kafese yakalanmamızdan yakınmıştır. “Ölmüş dini inançların hayaleti”nin bize musallat olduğunu söylemiştir (1904-1905/ 1930: 182).

4

Rasyonelleşme Tarihin Ana Eğilimi?

Weber'in çalışmasının çok katmanlı olduğunu görmeye başladık. Onun teorilerini keşfetmek soğanın kabuğunu soymak gibidir, ancak hangi bölümün onun merkezi olduğundan emin olamayız. Onun, bilinmeyen derinliğe sahip bir elmas madenine benzediğini söylemek daha doğru olabilir. Yüzeyin yakınında yatan öyle göz alıcıdır ki neredeyse herkesin dikkatini üzerine çeker ve bizi altta yatanı görmekten alıkoyar. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, doğrudan bir ihtilaf başlatmıştır ve günümüzde bile entelektüel dünyanın birçok bölümünde "Weber tezi" olarak bilinmektedir. Fakat bu kabul bile çalışmasının sadece en yüzeysel düzeydeki yönüne, yani alinyazısı doktrininin Katolikler yerine Püriten Protestanların kapitalizmi geliştirmesine neden olduğu teorisine odaklanıldığı anlamına gelir. Bunun; büyü ve ritüelin tasfiye edilmesi ve dini motivasyonların sıradan dünyanın dönüşümüne koşulmasıyla ilgili yapacağı daha çok şeyi olan, "Protestan Ahlakı tezi"nin daha derin bir versiyonunun aşırı bir basitleştirmesi olduğunu daha önce gördük. Alinyazısı doktrini, Weber'in iddiasının en

merkezi parçası değildir ve sonraki çalışmalarında Protestan Reformuna değinirken bile bundan hemen hiç söz etmez.

Fakat şimdide kadar Weber'in çalışmasının derinlerine inmedik. Yakın zamanda bazı bilim insanları, Weber'in teorilerinin gerçek merkezi olduğunu iddia ettikleri başka bir katman üzerinde durmaktadır. Bu, *rasyonalizasyon* fikridir. Daha önce, Protestan Ahlakı tartışmasında bu kavramla tanışmıştık. Weber'in birçok farklı yerde ve zamanda var olduğunu belirttiği genel olarak kapitalizmin var olması hakkında değil, *rasyonel kapitalizmin* var olması hakkında tartıştığını hatırlayın. Bununla birlikte, rasyonalite fikri kapitalizmin ötesine geçmektedir. Bürokrasinin rasyonel örgütlenme biçimi olduğu düşünülebilir; siyaset alanındaysa, Weber'in "yasal-ussal" olarak adlandırdığı bir meşruiyet ideal tipi vardır. Daha önce de gördüğümüz gibi, eylem teorisinin kendisi, "araç-rasyonalitesi", "değer-rasyonalitesi" dahil olmak üzere farklı ideal tiplere bölünmüştür. Dolayısıyla rasyonalitenin, Weber'in merkezi kavramı olduğu ve rasyonelleşmenin dünya tarihindeki, özellikle de Batı toplumunun gelişimindeki ana eğilim olduğu iddia edilmektedir. Bu pozisyon, en güçlü şekilde Amerikan teorisyen Talcott Parsons'ın takipçileri olan Alman akademisyenler Friedrich Tenbruck ve Wolfgang Schluchter tarafından ifade edilmektedir (bununla birlikte Parsons, rasyonel olmayan süreçlerin de her zaman var olma-ya devam ettikleri gibi, daha çok niteliğe izin veren ve aşırıya kaçmayan bir argüman öne sürmüştür).

Ancak bu durum utanç verici bir soruyu ortaya çıkarıyor. Weber, "rasyonalite" ve "rasyonelleşme" ile gerçekten neyi kastediyor? Bu terimleri, eserlerinin bir kısmında sıklıkla kullanmıştır (bununla birlikte, hayatının diğer dönemlerinde, özellikle de *Antik Uygarlıklarının Tarım Sosyolojisi* çalışmasında

olduğu gibi oldukça materyalist eğilimli bir analiz yaptığı dönemlerde, onlardan hiç söz etmemiştir), ancak terimleri genelde tanımlamadan kullanmış ve tanımladığı durumlar-daysa oldukça farklı tasvirler vermiştir. Weber için "rasyonalite"nin temel anlamının ne olduğunu çözüp çözemeyeceğimize bakalım ve sonrasında "rasyonelleşme"nin gerçekten tarihin ana eğilimi olup olmadığı sorusunu yanıtlayalım.

RASYONALİTENİN ÇEŞİTLİ ANLAMLARI

(1) Rasyonalitenin anlamlarından biri Weber'in eylem teorisinde bulunur. Rasyonalite; araçlar ve amaçlar arasındaki bir ilişkiden oluşur ve bu ilişkide aktör, fiili olarak arzuladığı sonuçlara götüren araçları seçer. Burada rasyonalite, A noktasından B noktasına nasıl ulaşılacağıнын teknik açıdan uygun bir şekilde hesaplanması anlamına gelir.

(2) Weber dünya tarihinden bahsederken, genellikle rasyonalitenin başka bir anlamını kullanır. Weber; rasyonel kapitalizm dünyayı dönüştüren ana bir kuvvetken, geleneksel biçimin durağan olması nedeniyle sıklıkla rasyonel kapitalizmi geleneksel kapitalizmden ayırır. Burada rasyonalite, pasif bir şekilde dünyaya adapte olan veya bir rutine uyan bir şeyi değil, dünyaya hükmeden bir kuvveti, aktif bir şeyi çağırıştırır.

(3) Weber farklı kurum türlerini karşılaştırdıkça, rasyonalitenin üçüncü bir anlamı ortaya çıkar. Bürokrasi, irrasyonel unsurlar barındıran patrimonyalizmin aksine, rasyonel bir idari örgütlenme biçimi olarak tanımlanır. Benzer şekilde, teknoloji ve bilim, bir piyasa sistemi gibi rasyonel olabilir: ancak yalnızca belirli koşullar altında. Peki bunlar hangi koşullardır? Piyasa, öngörülebilir ve düzenli fiyat ayarlamalarına yol açtığında, bilhassa piyasa ilişkileri bir muhasebe sistemi tarafından belirlendiğinde irrasyonel olmaktan ziyade rasyo-

neldir. Buradaki kilit nokta, *öngörülebilirlik ve düzenlilik* gibi görünüyor. Dolayısıyla hukuk, profesyonel hukukçular tarafından yazıldığı, kodlandığı ve sistematikleştirildiği zaman rasyonelleştirilir. Rasyonalitenin, yazılı kurallara ve dolayısıyla evrak işine dayalı olduğuna dair güçlü bir çıkarım vardır.

Tüm bu rasyonalite biçimleri birbiriyle uyumlu mudur? Bazı yakınlıklara sahip olmalarına rağmen, tamamen aynı değildirler. Örneğin, bir dünya egemenliği olarak rasyonalite, amaçlardan araçlara kadar doğru bir hesaplama şeklinde tanımlanan bir rasyonalite kavramından çıkmak zorunda değildir ve bunların hiçbirisi yazılı bir şekilde kodlanmış kurallara işaret etmek zorunda değildir. Bunlar arasında, birinin diğerine katkıda bulunmuş olabileceği bazı tarihsel bağlantılar olabilir: kısacası aslında "tanımların karmaşıklığı"; "rasyonellik" denilen belli şeylerin "rasyonellik" denilen diğer belli şeylere ampirik olarak neden olduğuna dair bir teori olabilir. Bu, tanımların çok iyi bir kullanım şekli değildir, ama en azından Weber'in aklında ne olduğunu görmemizi sağlar. Fakat onun yaptığı şekilde açıkladığımızda; *Weber'in teorisinde* dünyayı dönüştüren "rasyonel" kapitalizmin, gerek yazılı kuralların gerekse amaç-arac hesaplamaasının yalnızca kısmi bir sonucu olduğunu kabul etmek zorundayız. Beşinci bölümde göreceğimiz gibi, onun modelinin bütünü, bundan çok daha fazla faktöre sahiptir.

O halde, onun çeşitli rasyonalite tanımlarını; birbirine bağlanabilecek, ancak her biri kendi uğraşına sahip olabilecek üç farklı şeyi işaret eden tanımlar olarak ele almak daha doğrudur. Şimdi rasyonalitenin anlamlarından *herhangi birinin*, tarihsel bir eğilime sahip olup olmadığına bakalım. Böylece rasyonelleşmenin gerçekten dünya tarihinin ana eğilimi olup olmadığını görebiliriz.

BATI MÜZİĞİNDE RASYONELLEŞME

İlginçtir ki Weber, rasyonelleşmenin hakim tarihsel eğilim olduğu hakkında en açık şekilde, kapitalizm, bürokrasi ya da hukuk üzerine olan yazılarında değil, 1911 yılında yazmış olduğu *Müziğin Tarihsel ve Toplumsal Temelleri* adlı küçük bir kitapta yazmıştır. (Kitap o dönemde yayınlanmamış, yalnızca 1921 yılında, *Ekonomi ve Toplum* ansiklopedisinin cildinde bir ek bölüm olarak yer almıştır.) Kitap bitmemiş gibi görünmekte ve gerçek bir sonuç bölümü olmadan sona ermektedir; fakat aslında Weber'in yazılarının çoğunun karakteristiği bu tarzda yazılmış olmalarıdır. Dikkate değer olan, Weber'in aralıksız olarak Batı müziğinin gelişimini, onu dünyanın geri kalanının müziğinden ayıran yükselen rasyonelliği bakımından incelemiş olmasıdır. Ancak Weber, rasyonaliteyi hiçbir zaman tanımlamaz. Onun kullandığı şekliyle bu terimin ne anlama geldiğini keşfetmeye bırakılmış durumdayız.

Bir şey nettir. Buradaki rasyonalite, yukarıda verilen ilk iki anlamla da aynı tanıma sahip olamaz. Müzikteki rasyonalite açıkça dünyayı dönüştüren bir kuvvet değildir; rasyonalitenin bu anlamı ikincil ve türev olmalıdır. Müzikteki rasyonalitenin, araçların doğru kullanımı sonucunda belli amaçlara nasıl ulaşılacağına dair bir hesaplama olduğunu söylemenin de bir anlamı yoktur. Müzik bu anlamda bir eylem biçimi hiç değildir. Buraya ancak rasyonalitenin üçüncü anlamı uygun düşebilir. Biraz sonra, kurallar ve kağıt işinin Batı müziğine dahil olduğunu göreceğiz. Ancak tüm hikaye bu değildir; dolayısıyla rasyonalitenin, analizin bütününe destekleyen daha derin bir anlamı olmalıdır.

Batı müziğinde ayırt edici olan şey nedir? Hint sitar müziğini veya geleneksel Çin ya da Japon müziğini duymuş olan bir Batılı, bariz bir fark olduğunun farkına varır. Fakat bu fark

nelerden oluşur? Weber iki ana faktöre dikkat çeker. Bunlardan ilki dizidir; modern Batı müziği, bir oktavdaki sonrasında daha ince veya kalın bir sesle tekrarlanan on iki sestten oluşur. Bu bize “doğal” görünür; ancak bir oktav, sayısız yolla bölünebilir. Hint müzik teorisinde, bir oktavda 22 eşit ses vardır, Arap dizisindeyse 17 tane ses vardır. Diğer yandan antik Yunan ve Çin dizileri “pentatonik”tir; yani beş notadan oluşur ve oktavın ulaştığı yere ulaşmazlar (Aslında Yunan’da, hangi beş aralığın seçildiğine bağlı olarak değişen farklı türlerde pentatonik diziler vardı; bunlar, her birinin kendine ait “hissi” olan ve belirli dini veya seküler günlere mahsus Dor, Frig, Lidya ve diğer modlardır). Tipik bir pentatonik dizi, bir oktavdaki 5 siyah tuşun bir piyanoda çalınmasıyla üretilebilir. Bu, Batılıların, kulağına tipik “Çinli” olarak gelen bir ses verir ve Şark üzerine olan Western filmlerinde sıklıkla melodi olarak kullanılır.

12-ton dizisinde rasyonel olan nedir? Weber bu belirli 12 sesin bir probleme çözüm olarak (en azından bilinçsiz olarak) seçildiğine dikkat çeker. Bu sorun, armoni için merkezi bir sorundur. İnsan kulağının, evrensel olarak ince do ve aynı şekilde orta do ve kalın do duyuyor olması bakımından oktav “doğal”dır. İnce veya kalın olan bir sonraki oktava geçildiğinde melodi tekrar edilebilir. Birbirinden bir oktav uzaktaki notalar, birbiriyle uyumlu ses çıkarırlar. Bu özelliğin bir kısmına sahip birkaç aralık daha vardır: 4. aralık(Do dizindeki Fa) ve 5. aralık (Do dizisindeki Sol) olarak adlandırılanlar. Akorlar bu notalar üzerinden oluşturulabilir (özellikle de bir Do majör akoru (Do-Mi-Sol), bir Fa majör akoru (Fa-La-Do) ve bir Sol akoru (Sol-Si-Re) elde etmek için üçüncü bir nota ekleyerek). Ancak bu durum, oktavın, notalar arası uzaklığın tam olarak bu uyumlu akorlar için gereken şekilde bölünmesine

bağlıdır. Do ve Fa notaları arasındaki ve Do ve Sol notaları arasındaki ilişki adeta doğaldır; ancak tam akorun tamamlanması için Re, Mi, La ve Si notalarının nereye yerleştirileceğine karar verilmesi gerekir. Ayrıca bu, belirli bir şekilde yapıldıysa, müzisyen bir akor döngüsü aracılığıyla ton değiştirebilir. Sol majör akorunun (özellikle yedili ses eklendiğinde, (Sol-Si-Re-Fa)) Do majör akoruna çözülme eğilimi vardır: çünkü bir nota dizisinin diğerini takip etmesi, kulağa “doğal” gelir. Re majör 7’li akorun Sol majör ‘e, La majör 7’li akorun Re majöre vesaire çözülmesi; herhangi bir akorun çeşitli tuşlar arasındaki tüm mesafeyi katedip sonunda başladığı yere geri döndüğü bir döngü oluşturur.

Batı müziği 1500’lerden beri bu akor sistemi üzerine kuruludur. Melodilerimiz bir akordaki notaları takip eden akorlarla ve bir akorun kulağı diğer bir akora götürmesi şeklinde çalınır; akort sistemleriye, kulağın, çözüldükleri akorlara geri dönen bir hareket beklemesine yol açtığı için müzikal güçlerini karşı çalındıkları temel akor sisteminden almalarına rağmen “talimatlarını” belli uyumsuzluklara bağlanmalarından alır. Farklı enstrümanlarla, farklı ritimlerle ve farklı yükseklikteki seslerle çalınsa da, Bach ve Mozart’tan rock ve caza kadar müziğimizin çoğu bu yapıya dayanır. Buna karşın, Hint ragalarının melodileri, bir akor sistemine dayanmadığından ve dizileri Batılı 12 tonu kabul etmek yerine çok daha hassas bir şekilde ayrılmış ses dizileriyle çalındığından kulağımıza yabancı gelir. Bize bundan daha da uzak olan melodililer, pentatonik Çin ve antik Yunan melodileridir.

Batı müziğini ayırt edici kılan ikinci bir faktör de çoksesliliğe yaptığı vurgudur. Çoğu antik ve Batı-dışı müzik tek bir sese sahiptir; birden fazla enstrümanın olduğu durumdaysa, koro halinde aynı tonda veya sadece bir oktav uzaklıkta çalı-

nırlar. Ya da bir enstrüman sürekli olarak aynı notayı, alttaki pes ses olarak çalarken (birçok Hint ragasında olduğu gibi) diğer enstrüman ya da şarkıcı bunun üzerine melodiyi bağlar. Fakat tam anlamıyla Batıya özgü olan; her biri kendi melodisini sürdüren ve melodileri armoni ilkeleri tarafından birbirleriyle ilişkilenen birkaç farklı sesin aynı anda hareket etmesidir.

Weber çoksesliliğin toplumsal bir yenilik olduğuna dikkat çeker. Müziğin bir örgütlenme içerisinde çalınmasını sağlar; bu bazen oldukça büyük bir örgütlenmedir. Batı orkestrası, M.S. 1400'lü yıllarda Avrupa çoksesliliği geliştirmeden önce dünyanın neredeyse hiç bir yerinde bilinmeyen büyük bir müzik organizasyonudur ve orkestranın modern boyutuna evrilmesi bundan sonra birkaç yüz yıl almıştır. Batı müziği bazı bakımlardan daha "bürokratik"tir. Müzisyenler için daha belirgin roller vardır ve onların birleşik bir ürüne doğru koordine edilmeleri gerekir. Dolayısıyla, bütün müzisyenlerin, farklı melodi çizgilerini koordineli bir şekilde sürdürebilmele-ri için, bu tür bir müziğin doğuşunun diğer bir ön şartı da; zamanı, süreleri standart hale getirilmiş notaları olan bir sabit vuruşlar dizisi olarak ölçen bir sistemdi. İlginç bir şekilde, bunu yapabilen yazılı notasyon sistemi, çokseslilikten çok önce ortaya çıkmıştır. Notaların nereye denk geldiğini temsil eden yatay çizgilere sahip olan yazılı porte, M.S. 800'lerde Avrupa manastırlarında geliştirilmiş ve 1100'lerde, Yüksek Ortaçağ'da zaman ölçülerine bölündü. Bu sırada 12-ton dizisi de yavaş yavaş geliyordu ve böylece nihayet 1500'lerde, "Batı" müziğinin tüm unsurları yerlerini aldı. Bu tarihten beri modern çağların tanıdığı müzikle karşı karşıyayız.

Müziğin biçimsel bir şekilde yazılmasının bir diğer toplumsal sonucu, tarihte ilk kez bestecilerin kişi olarak ünlü hale gelmeleridir. Antik toplumlarda ve şark toplumlarında genel-

likle anonim müzisyenler vardı; besteler doğaçlama yapıp daha sonra öğrenciler tarafından kopyalanabilirdi. Ancak bu yapı görece gelenekseldi ve aynı akort sistemleri ve çalma stilleri çok eski zamanlardan nakledilmiş olabilirdi: Aslında Hindistan ve Çin'de müziğin prestiji, çoğu kez onun ne kadar eski olduğuna ve ne kadar sadakatle yeniden üretildiğine bağlıydı. Batı bunun yerine bir "yaratıcı" olarak besteciye yönelir ve bu durum; en sonunda Beethoven ve Wagner gibi figürleri merkeze oturtan bir müzikal "dahi" kültürüne dönüşür ve günümüzün gösterişli popüler müzisyenleri etrafında hâlen devam eder. Batı müziği, kendi tarihini bilinçli bir şekilde kendisinin yaratmış olması bakımından dinamiktir. Besteciler, bestelerini kağıda döker ve kendileri için şahsi itibar talep ederler ve ünlü isimler haline gelirler. Aynı şekilde sonraki müzisyenler için, daha yeni müzikler yaratarak, ulaşılacak ve geçilecek örnek müzisyenler haline gelirler. Batı müziğinin kendine özgü "yaratıcılığı" böylece toplumsal olarak temellenir.

O halde müzik tarihi, rasyonalitenin anlamı hakkında bize ne anlatır? Açıkça görülüyor ki, bu durum yalnızca kapitalizme ait bir karakteristik değildir. Weber'in, rasyonelleşmesinde kritik öneme sahip adımlar olarak saydığı müzik tarihindeki öğeler, bürokratikleşme şöyle dursun, kapitalizmden veya diğer kurumsal dönüşümlerden çok önceye, M.S. 800'lü yıllara kadar dayanır. Müzik bize rasyonalitenin daha derin bir kökünü gösterir. Amaç-araç rasyonalitesinin de müziğe uygun düşmediğini daha önce görmüştük. Peki ya, dünyanın unsurlarının sabit ve öngörülebilir olduğu ve açık kurallara göre düzenlendiği fikri? Bu onun bir parçası gibi görünür. 12 ton sisteminin ve onun akorlarının, yazılı portenin ve onu kağıt üzerinde ifade eden notasyonun doğuşu; gerçekten de sabit, halka açık bir şekilde kayıt altında olan ve bazı öngörü-

lebilir kalıpların takip edilebildiği bir sistemin gelişmesiydi. Sabit bir sistem kurulduğunda, bu sistemin birçok permütasyona yayılması için kullanılabilecek olması ve dolaşısıyla bunun yeni toplumsal yaratıcılık biçimlerine yol açabilecek olması bakımından, müzik ve kapitalizm arasında bir analogi vardır. Hem müzik hem de kapitalizm, rasyonelleştirildikleri takdirde, dinamik ve mecazi anlamda "dünyayı dönüştürücü" bir hale gelebilirlerdi. Bu aynı zamanda, onların içine daha karmaşık bir toplumsal koordinasyon biçiminin inşa edildiği anlamına geldi. Orkestra ve şirket bir anlamda paraleldir. Benzer şekilde yeniliklerle şöhret kazanmak için rakipleri ve öncülleriyle rekabet eden yeni usul besteci, bir çeşit müzik alanındaki girişimcidir.

Ancak bu gelişmenin kaynakları nelerdir? Müzikteki rasyonelleşmenin kapitalizmden uzun süre önce var olduğu gerçeği çarpıcıdır; bu da demek oluyor ki, müzik kapitalizmden filizlenen bir şey değildir- ve nedenselliğin bunun tam ters yönünde ilerlediğini iddia etmek de gülünç görünmektedir. Weber'in, hayatın farklı alanlarında ayrı ayrı oluşan, birbirleriyle ilişkili olmak zorunda olmayan ve her biri kendi yolundan giden süreçlerin taslağını çıkardığını söylemek daha makul olacaktır.

Aslında Weber, "rasyonel" müziğin karakteristiklerine hangi adımlar yoluyla erişildiğini tarif eder. Ancak bu yönde istikrarlı bir eğilim yoktur. Weber, farklı vesilelerle oluşturabilecek olan seslerin rastgele bir derlemesinin ötesine geçmek için tüm notaların standardize edilmesi veya sabitleştirilmesinin, önemli bir erken adım olduğunu savunur. Aynı notaların tanınması, hatırlanması ve yeniden üretilmesi gerekirdi. Bu durum zaten büyüünün etkisi altındaki kabile toplumlarında gerçekleştirilmişti. Büyücüler belirli müzikal kalıpları seçer ve

onları bazı büyülu etkilerin üretiminin formülleri olarak sabitlerdi. Müziğin bu büyülu ve daha sonra dini kullanımı, Çin ve Yunan gibi antik medeniyetlerde de hakimdi. Weber bunu, rasyonelleşmeye doğru atılmış bir adım olarak görmüştür. Fakat burada bir ironi vardır. Bu adım "rasyonel" bir doğrultuydu, ama yarıda kesildi. Büyülu müzik, standartlaştırmaya götürdüğü müddetçe rasyoneldi; ancak müziği, ötesine kimsenin geçemediği belli bir formül yönünde kalıplaştırdığında "irrasyonel"di.

Weber için bu durum, sadece merak uyandıran bir gerçek değildir. Rasyonalitenin bütünüyle ilgili bir sorunun sembolüdür. Rasyonalite, sabit kuralların yaratımı olduğu sürece toplumsal koordinasyon ve dolayısıyla yaratıcılık kapasitesini arttırır; fakat aynı şekilde kuralların tam da bu sabitliği, yaratıcılığa ve halihazırda ulaşılmış olan noktanın ötesine geçilmesine engel olabilir. Weber, bürokrasi hakkında da aynı tutuma sahip olmuştur: bürokrasi, bazı noktalarda, dünyanın dönüşümünde yaratıcı bir rol oynamıştır; ancak Weber bürokrasinin, yirminci yüzyılda, Batı'nın devam eden dinamizmi için bir tehdit olduğu kanaatine varmıştır. Çok fazla rasyonalite "iyi bir şey" değildir. Weber daima yolun ortasının daha iyi olduğuna dikkat çekmiştir.

Aynı şey modern müziğin gelişiminin sonraki adımları için de geçerlidir. Yazı sistemleri, seslerin ve tempoların notasyonu ve porte gibi şeylerin tümü, gerçekten de müzikal seslerin bir armoni sistemi içerisinde esnek bir şekilde koordine edilmesi açısından ileriye doğru atılan adımlar olmuşlardır. Ancak Weber, yazılı müzik sistemlerinin yalnızca Ortaçağ ve modern Avrupa'da var olmadığına dikkat çeker. Her ne kadar bir 12-ton sistemine doğru ilerleme yerine, esas olarak kendi pentatonik sistemlerini tarif etmeye hizmet etmiş olsa da, an-

tik Yunanlar da kendi notasyonlarını geliştirmişlerdir. Weber ayrıntılı bir şekilde olmasa da Klasik Atina konusunda bir noktaya değinmiştir: Bu dönemde müzikal biçimler daha yenilikçi hale gelmiştir ve bu yenilikler, onları kutsala saygısızlık olarak gören muhafazakarları dehşete düşürecek boyutta olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda müzik teorisinin Yunanlar tarafından kağıda döküldüğü ve bestecilerin ismen tanındığı döneme bir örnek teşkil eden dönem olmuştur. Fakat bu gelişme bir şekilde yolundan çıkmıştır. Bu konu araştırılacak olsa burada, müziğin karşılaştırmalı sosyolojisine önemli bir katkı sağlanabilecek bir boşluk vardır.

Böylece, sadece yazılı bir müzik notasyonu sisteminin olması değil, aynı zamanda bu sistemin belli bir şekilde kullanılması bir fark yaratıyor gibi görünmektedir. Ortaçağ Arap müzisyenleri de bir notasyon sistemine sahip olmuştur ve kendi uygulamalarının yanı sıra müzik teorilerini de geliştirmişlerdir. Bu dönemin Arap müziği statik olmamıştır. 12-ton armonik sistemine yönelmemiş olsa da, bir 17-ton sistemine ulaşana kadar yeni aralıklar geliştirmişlerdir. Melodilere, tuşlar arası ton değışimine ve Batı müziğinin sıçrama yapmasını sağlayan diğer karakteristiklere dinamik bir temel sağlayan bir akor sistemi oluşturmak için kullanılamamış olmasından dolayı Weber, bu aralıkları "irrasyonel" olarak görmüştür. Weber burada, bu akustik yapısının nasıl çözümleneceğine dair aslında "bilimsel" bir sorunun olduğunu ifade eder gibi görünmektedir. Ortaçağdaki Avrupa müzisyenlerinin bilinçli bir şekilde, hiç duymamış oldukları ve bütün yönleriyle yüz-yıllar sonra ortaya çıkacak olan bu tip bir müzik yaratmaya çalışmış oldukları düşüncesi hemen hiç inandırıcı değildir. Kulağa daha çok, keşfedildiğinde akorsal armoni ve melodi

dünyalarında bu tip bir yaratıcılığı mümkün kılan belirli bir müzik biçiminin "doğal seçim"iymiş gibi gelmektedir.

Öte yandan; bir oktav içerisinde ne kadar fazla aralık olduğu kabul edilirse, bestecilerin bunların üzerine bir akor sistem kurabilme ihtimali o kadar azaldığından, Arap müziği akorsal müzikten istikrarlı bir şekilde uzaklaşmıştır. Dolayısıyla tarih, Weber'in rasyonalite olarak gördüğü şeylerden ziyade irrasyonalite olarak gördüğü şeylere yönelik eğilimlerin örneklerini gösterir. Üstelik bu "irrasyonel" eğilim, bazı ilkel toplumsal kurumların değil, görece rasyonel olanların ürünüydü. Arap müzisyenler amatör olmaktan ziyade bir meslek olarak örgütlenmişlerdi ve acemilerin eğitim gördüğü kendi teknik standartlarını ve bilgi sistemlerini kurmuşlardı. Aslında, Arap müzisyenlerin fazladan aralıkları icat etmeye girişmelerine neden olan şey, kesinlikle profesyonelliği besleyen bu "virtüöz" tutumdur. Bu durum, eski Yunan pentatonik dizilerinin çok ötesine geçen bir yaratıcı gelişmeydi. Weber bunu, müzikal üstünlüklerini göstermek için kasıtlı olarak kuralları çiğneyen bu gururlu virtüözlerin hareketi olarak tanımlar. Buradaki işleyiş düzeni, yeni biçimler oluşturmak için eski kuralları sürekli olarak çiğneyen, son birkaç yüzyılın Batılı bestecilerinkine paraleldir. Ancak Weber, Araplar hususundaki bu gelişmeyi irrasyonel olarak görmüştür.

Bu değişken pozisyonları uzlaştıracak bir yol var mıdır? Yoksa biz de Weber gibi, sadece "rasyonalite" kelimesinin anlamı üzerine olan kafa karışıklığıyla mı uğraşıyoruz? Weberin, söz dağarcığı üzerine sistematik bir şekilde çalışmış görünmediğini itiraf etmeliyim; fakat buna rağmen onun, daha derin bir düzeyde tutarlı olduğunu düşünüyorum. Bizim hatamız rasyonaliteyi, zaman içerisinde istikrarlı bir şekilde evrilen bir çeşit sabit olarak görmemizdir. Weber bize daha

farklı bir tablo çizer. Rasyonalite; hesaplanabilirlik, biçimsel ve sabit kurallar, notasyonlar, toplumsal koordinasyon, entelektüel sistematikleştirme ve profesyonelleşmeyi içeren bir faktörler kompleksidir. Ancak tüm bu unsurlar, iki tarafı keskin birer kılıçtır. Tek başlarına alındıklarında, her biri gerek müzikal gerek ekonomik, gerekse siyasi anlamda toplumdaki yaratıcılık ve başarı miktarını arttırabilirler. Ancak kendi kendilerine bırakıldıklarında, gerek sabit bir pozisyonda durağanlık üreterek gerekse bunun tam aksi yönde, yani her sosyal ürünün altını oyan kişisel başarı, saf kişiye özgülük yönünde aşırıya kaçarak her bir ayrı unsur uzun vadede yaratıcılık ve dünyayı dönüştürme kapasitelerini azaltan sonuçlar üretir. Sadece çeşitli unsurlar dengelendiğinde ve birbirlerine karşı bir çatışmanın veya gerilimin olduğu durumda en geniş anlamıyla rasyonelleşmeye yönelik sürekli bir eğilim vardır.

TOPLUMSAL GERİLİM ANLAMINDA RASYONELLEŞME

Weber, rasyonelleşmenin bir gerilim veya çatışma setinden oluştuğuna dair bir görüşü açıkça belirtmiştir. 1915 yılında, dünya dinleri üzerine olan çalışmalarını yayınladığı sırada, Çin ve Hindistan çalışmaları arasına "Dünyanın Dinsel Reddi" adlı kısa bir makale eklemiştir. Makaleyi "rasyonelleşmenin tipolojisi ve sosyolojisi"ne bir katkı olarak; diğer bir deyişle, toplumsal dünyanın alabileceği en rasyonel biçimler hakkında kısa bir betimleme olarak tarif etmiştir. Burada rasyonellik terimini, "mantıksal veya teleolojik tutarlılık anlamında" kullandığını söyler (1946: 324). Diğer bir deyişle insanlar, tutarlı olma ve belirli postulatlardan veya dünya görüşlerinden mantıksal çıkarımlar yapma güdüsüne sahiptir. Dini dünya görüşlerinin ve bunların sonuçlarının tipolojisini geliştirmekte olduğu için, burada Weber'in ilgilendiği kısım entelektüel tutar-

lılıktır. Ancak düşünce dünyasının yanı sıra eylem dünyası, yani "entelektüel-teorik" dünyaya ilaveten aynı zamanda "pratik-etik" dünya da vardır. Verili bir başlangıç noktasından, sonuçların ne kadar tutarlı bir şekilde çıkarıldığına bağlı olarak, her iki dünyada da rasyonalite (veya irrasyonalite) bulunabilir.

Weber, tüm dünyanın bu anlamda rasyonel olmadığının pekala farkındadır. İdeal tiplerle, yani gerçekliği oluşturan belli unsurlarla ilgilendiğini belirtir. Dini fikirlerin davranışlar üzerinde sonuçları vardır ve Weber'in burada izini sürdüğü şey budur; fakat Weber, aynı zamanda dinlerin entelektüel olanlarıncinden farklı kuvvetlere tabi olduklarını ve örneğin kendi merkezi entelektüel öncülerinden rasyonel olarak çıkarılabilecekleri etik postulatları bütünleştirebildiklerini kabul eder. Burada Weber, rasyonel tutarlılık için bir güdü olduğunu söyler fakat bu güdü, dünyadaki diğer kuvvetlerden yalnızca biridir. Dünya tarihi tiyatrosunun bir parçası, bu kuvvetlerin birbirleriyle etkileşime girme biçimidir.

Weber'in verdiği bu rasyonalite tanımlaması, yukarıda ortaya attığım tüm sorunları çözmez. Weber'in terime verdiği anlam, "anlam ailesinin" bir ögesidir. Bu, Batı müziğinin nasıl rasyonel olabildiğini tam olarak açıklamaz; örneğin, müziğin verili bir başlangıç noktasından sonuçlar çıkarmayı içerdiği söylenemez. Weber'in müzikle ilgili makalesini, Batı müziğinin keşfetmiş olduğu belirli bir biçimsel müzikal ton ve kurallar setinden çıkan amaçlanmamış sonuçlarının ana hatlarını çıkaran bir makale olarak tarif etmek daha doğru olur. Ayrıca Weber "Dünyanın Dini Reddi" makalesinde, bu bölümde daha önce tanımlanan birkaç şekilde "rasyonalite" terimini kullanmaya başlar. Dinleri asketizm ve mistisizm olarak ikiye ayırırsak, Weber "dünyaya hakim olurken, dünyevi bir meslekte çalışarak, canlılara ait olan ve kötücül olanı ehlileştirme ama-

ci" olan bir "rasyonalitenin aktif olduğu asketizm" tipini seçer (1946: 325). Burada Weber'in zihnindeki, amaçlanmamış sonucu dünyayı dönüştürmek olan, dini öz denetim ve özverinin, Protestan ahlaki tipidir. Dinin mistik tipiye; dünyadan bir kaçış anlamında bunun tam tersidir; ancak Weber bunu "mistik deneyime rağmen mutlak ve tamamen irrasyonel olan anlamı kavramak" için mistik tasavvuru kullanmak olarak tanımlar (1946: 326). Bu sadece rasyonel sonuçların tutarlı mantıksal çıkarımı değil aynı zamanda dünyanın hakimiyet altına alınmasıdır, öte yandan kutsalın kendi saf aşkın deneyimi irrasyoneldir. Bunların ikisinin de, Weber'in rasyoneli tutarlı bir mantıksal çıkarım olarak tanımlamasından çıkan sonuçlar olduklarını düşünmüyorum. Ancak kusura bakmayın: Weber'in vermek istediğı bir mesajı vardır ve bu sözcükler, bunlara verdiği çeşitli anlamları ayırt etmek zorunda olsak bile, onun araçlarıdır.

Dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta da, herhangi bir şeyin rasyonelleştirilebileceğidir (ilk anlamda, yani tutarlı bir biçimde çıkarım yapılma). Dini bir eylem biçimi olan mistisizmin kendisi, her ne kadar Weber onun deneyim amacının bu olmadığını ilan etmiş olsa da, gayet rasyonel olabilir. Weber Hindistan dinlerinin, dünyadan feragat etmenin en rasyonel ifadesi olduğunu söyler. Yani, dünyadan kaçınmak temel bir postulat olarak alındığında, Hint dinleri (Hinduizm ve Budizm) bunun en tutarlı ve kapsamlı gelişimidir. Bu tür bir rasyonelleşme açıkça, etkinci Batı dinlerinin (Yahudilik, Hristiyanlık, İslam) rasyonelleşmesinden çok farklıdır. Fakat kendi postulatlarını yerine getirme konusunda her ikisi de eşit derecede rasyonelize edilirler, yalnızca başlangıç noktaları farklı postulatlardır. Göreceğimiz gibi farklı rasyonalite biçimlerinin birbiriyle ihtilafa düşebilmelerinin bir sebebi budur.

Aslında, Weber (1946: 328)'in dediği gibi, farklı alanlar ne kadar rasyonel hale gelirse aralarındaki ihtilaf o kadar kötüleşir; çünkü rasyonelleşme insanlarda, her alanın kendi içinde "içsel ve meşru otonomi"sinin olduğu bilincini oluşturur. Her kurumun kendi mantığı vardır ve bunlar bilinçli bir şekilde geliştirildikçe, açık kural ve ilkeler olarak formüle edildikçe aralarındaki ayrışma daha belirgin hale gelir. Weber, dinin diğer kurumlarla ihtilafa düştüğü bir dizi yolu inceleyerek konuyu örneklerle açıklamaya geçer.

Dinlerin sistematik gelişiminin bir parçası; orijinal kutsalın büyüü kavrayışının, bir peygamber ya da mesihin emirleri tarafından, tüm toplumu kapsayan bir hayat tarzına doğru geliştirilmesiyle gerçekleşmiştir. İlkel büyüde olduğu gibi ruhsal kuvvetlerin geçici ve anlık deneyimi yerine, inananlara artık kalıcı bir kurtuluş halini bulma amacı verilir. Bu, rasyonelize edilmiş bir dinin yol göstericiliği fikridir ve buna davranış alanında karşılık gelen olgu, bir kişinin yaşamının sadece küçük parçalarının değil, tamamının dini amaçlar için organize edilmesinin gerekmesidir. Din, bütünsel bir dünya görüşü ve bütünsel bir yol gösterici kuvvet haline gelir. Rasyonelleştirilmiş din bu nedenle, hor görerek "dünya" olarak attettiği diğer kurumlarla ihtilafa düşer. Dünya sadece üstesinden gelinecek ya da en azından ikinci plana atılacak "dünyevi" bir şeydir.

İlk çatışma din ve aile arasındadır. Dünya dinlerinin doğduğu tarım toplumlarında aile(hane ve akrabalık) sistemi, insanların yaşadığı, (genel anlamda) çalıştığı ve birincil bağılıklarının bulunmasının beklendiği temel toplumsal örgütlenme biçimi olmuştur. Dinler buna meydan okumuştur. Karizmatik dini liderlerin tümü; İsa'nın, gerçek inananlarının ailelerini geride bırakıp onu takip etmeleri öğüsüne benzer bildi-

rimlerde bulunmuşlardır. Özellikle de döndürdükleri kişileri “dünyaya karşı ölü” olmaya ve tüm mallarını bırakıp manastıra ya da gezgin dilenci hayatına girmeye çağıran manastır dinlerinde böyle olmuştur. Ancak keşişler gibi rahiplerin de aile bağıını koparmak için genellikle bekâr kalması gerektiği de bir gerçektir. Weber uzun vadede, aile temelli toplumdan bu kopuşun, toplumsal dönüşüm üzerinde büyük sonuçları olacağı ve yeni örgütlenme biçimleri ve nihayetinde akrabalıkla sınırlı geleneksel toplumu alt üst edebilecek yeni motivasyon düzeyleri yarattığının üzerinde duracaktır. Fakat başlangıçta bu bir çatışma biçimi almıştır. Bir kişinin, dünya dinlerinin teşvik ettiği gibi ailesinden, hatta karısı ve çocuklarından ayrılması, açık bir şekilde aileye karşı yapılmış bir sadakatsizlik eylemi olmuştur. Daha yüksek bir ahlaki sistem adına ilan edilmiş olsa da, yine de aile grubunun ahlaki taleplerine yönelik bir darbe olmuştur. En başından beri, rasyonelleştirilmiş din, etrafındaki dünyanın kurumlarıyla ihtilaf halinde olmuştur.

Weber’in görüşüne göre, rasyonelleştirilmiş iki rakip örgütlenme arasındaki bir çatışmadan söz edilemez; din rasyonelleştirilmiştir ama aile sadece geleneksel bir form olarak kalmıştır. Weber’in bu çatışmanın daha sonra gelecek olana göre daha az bir şiddete sahip olduğunu söylemiş olması, çatışmayı daha az gerçek kılmamıştır. İkinci ve daha önemli olan çatışma, ekonomi rasyonelleştirildiğinde gerçekleşmiştir. Rasyonelleştirilmiş din ya da en azından onun özgül bir biçimi, bu gelişmenin bir nedeni olmuştur; özellikle Hristiyanlık tarafından geliştirilmiş olan dünyadaki asketizm, kapitalizmin, hem de herhangi bir kapitalizmin değil rasyonel kapitalizmin, üretilmesine yardım etmiştir. Weber burada kapitalizmin rasyonalitesini; tüm üretim faktörlerinin piyasada ser-

bestçe dolaştığı ve ticari girişimciler tarafından hesaplanmaya tabi tutulduğu bir piyasa ekonomisi biçimi olarak tanımlar. Burada ekonomik rasyonalite, piyasanın kendi kişiler üstü yasalarını takip etmesi anlamına gelir. Herhangi bir başka kuvvet tarafından engellenmeksizin, kendi dinamiklerini takip eder. Dolayısıyla bireyler piyasaya uymalıdır; emekçiler emekleri karşılığında en çok ödemeyi yapacak yeri bulmak için dolaşmak zorundadır ve kapitalistler paralarını en yüksek kârı getirecek yere yatırırlar: her iki taraf da, aksi takdirde piyasa tarafından yok edileceklerinden bunu yapmaya mecburdur.

Weber bu nedenle, rasyonelleştirilmiş piyasa ekonomisinin büyük bir dinamizme sahip olduğuna inanır. Rasyonelleştirilmiş diğer tüm kurumsal alanlarda olduğu gibi, kendi yasalarına sahip kişiler üstü bir düzen haline gelir. Buna paralel olarak, kurtuluş dinleri, kutsalı gayrişahsileştirmiştir. Artık sadece yerel tanrılar, belli bir takipçi grubu kollayan yüceltilmiş insanlar değil, sadece tek bir kadiri mutlak Tanrı, Allah, Brahman veya daha da gayrişahsileştirilmiş bir haliyle Nirvana veya Tao vardır. Kutsalı, sadece bir insan seviyesine indirgemek kutsala hakaret haline gelir (bununla birlikte dinler, elbette izin verdikleri kişileştirme boyutuna göre çeşitlilik gösterir). Weber'in görüşüne göre en uç ve tutarlı bir şekilde rasyonelleştirilmiş dinler, Tanrı'nın gücünü mutlak hale getiren ve bu nedenle alınyazısı veya mutlak mistik seviyede bir bilinemezliğe doğru ilerleyen dinlerdir. Her iki durumda da kutsal, dünyadan çok uzaktadır ve o kadar güçlüdür ki, insanlar onu kontrol veya teskin edemez; sadece ona boyun eğebilir veya onunla mistik bir şekilde birleşmeyi deneyebilirler.

Burada Weber'in, din ile kapitalizm arasındaki ilişkiye dair görüşündeki merkezi ironiye ya da diyalektiğe ulaşırız.

Daha önceki *Protestan Ahlakı*'nda ifade edilen görüş, hikayenin yalnızca küçük bir parçasıdır. Din sadece kapitalizmi üretmez, aynı zamanda kapitalizmin karşısındadır. Weber, örneğin manastırların belirli bir dönem boyunca neredeyse her zaman varlıklı olduklarına dikkat çeker. Seküler topluma karşı bazı yapısal avantajlara sahiplerdir: mensuplarının kendilerine ait varlıkları olmadığından hepsi örgütlenme tarafından saklanır ve biriktirilir. Çevrelerindeki toplum onlara hürmetleri karşılığı armağanlar verir, fakat onlar, bunun karşılığında maddi harcama yapmazlar. Mülk sahipleri haline gelirler. Dinin talep ettiği disiplinli yaşamın genellikle işe koşulması nedeniyle manastırlar (Ortaçağ Avrupası'nda, Çin'de ve diğer yerlerde) rasyonelleştirilmiş tarım, üretim ve ticaret merkezleri haline gelirler. Varlıkları ve güvenilirlikleri, çevrelerindeki topluluklar için keşişleri bankerler haline getirmiştir. Bunun yarattığı sonuçlar, takipçilerini zengin eden Protestan ahlakının sonuçlarıyla aynıdır.

Ancak dünyevi başarı, onu mümkün kılan orijinal dini ahlakla doğrudan karşıtlık içerisindedir. Din, dünyadaki şeylerden kaçınılmayken, bunun yerine onlarla dolu hale gelir. Kiliseler seküler meselelere tabi hale gelirler. Üstelik, sosyal ve ekonomik seçkinlerin bir parçası haline gelirler ve "ileri gelenler" in bir parçası olarak muhafazakâr bir kuvvet olma eğilimindedirler. Bu durum, evrenselliğe inanan her dinin ana ahlaki ilkesi olan, temelde tüm insanlığın kardeşliği hissiyatıyla çelişir. Ruhsal eşitlik, kilisenin dünyevi başarısıyla çatışır. Bu durum, dini tarihin birçok yüzyılı boyunca karakteristiği olan reform hareketleri içerisinde, kilisenin genellikle kendi içinde çatışmalar yaşamasına yol açmıştır. (Bugün bunlara, Katolik Kilisesinin liberal-hümanist ve muhafazakâr tarafları

arasındaki çatışmaların yanı sıra Protestan tarikatları arasındaki çatışmalarda da rastlıyoruz.)

Daha da önemlisi, rasyonelleştirilmiş bir din, kapitalizm dünyasıyla temel bir ahlaki çatışma yaşar. Dini ahlakın bakış açısından, piyasanın hakimiyeti ve onun kişilerüstü değerleri, "komşunuzu sevin" veya dünyadaki şeyler yerine kutsallığın peşinde olma emirlerinin reddedilmesi anlamına gelir. Orta Çağ Katolik Kilisesi, her ne kadar kapitalizmin yolunu hazırlamış olsa da, aynı zamanda kapitalizmin bir düşmanı olmuştur. Katolik kilisesi hukuku, tefeciliği ve başkasının talihsizliğinden yararlanma anlamına geldiği için faiz karşılığı borç vermeyi yasaklamıştır. Weber bu durumun, kapitalist piyasanın gelişimi açısından irrasyonel olduğuna dikkat çekmiştir; çünkü sermayenin akışına ve yatırımın rasyonel etkilerine engel teşkil etmiştir. Fakat kapitalizm açısından irrasyonel olan şey, kilisenin değerleri açısından rasyonel olmuştur. Benzer şekilde, vaazlarında iyi Hıristiyanlara; açgözlü olmamaları, dünyevi mallar yerine maneviyat peşinde olmalarını öğütlemiştir. Bu durum, dini değerlerle tutarlı, dolayısıyla kendi alanında rasyonel olmuştur.

Şu anda, Weber'in bakış açısına göre rasyonalitenin, dünya tarihindeki basit bir "ilerici" kuvvet olmadığını görebiliriz. Aslında Weber, gerilimin sosyal değişmeye neden olduğuna inanır. Tutarlılığa ulaşmak için harcanan kesintisiz çaba, sırasıyla yeni gerilimlere yol açar. Weber; dini kardeşlikle, zenginler yaratan ve böylece insanı dünyanın materyalizm tuzağına düşüren dini asketizm eğilimi arasındaki soruna karşı sadece iki tamamen tutarlı çözüm olduğunu belirtir. Bunlardan biri çağrı kavramı, yani bir kişinin dini vecibesinin, onun dünyadaki olağan vecibelerini yerine getirmesi olduğunu ilan eden dini meslek anlayışıdır. Bu elbette Protestanlıkta öne çıkmış-

tır(bununla birlikte İslam'da ve aslında bir kişinin dini vecibesinin, onun kastına ait işleri yerine getirmesi olduğunu dile getiren Hindu dininin bazı argümanlarında bulunabilir). Bu çözüm, kardeşlik ahlakı ile kardeşlikten vazgeçerek dünyanın bireysel çıkarlarına yönelme arasındaki çelişkiyi önler.

Weber bunun tutarlı bir çözüm olduğunu düşünür, fakat ben bundan o kadar da emin değilim. Protestan çağrı anlayışı, tarihsel olarak her halükarda istikrarsızdır. Weber'in de dediği gibi, dünyevi bir başarıya ulaşmalarına ve nihayetinde çağdaş Protestanların seküler ve dindar olmayan bir hale gelmelerine yol açar. Bunun, dinsel dünya görüşlerinin ve buyruklarının tasfiyesine giden yolun yarısı olduğunu söylenebilir. Her dinin merkezi, her zaman inananlar topluluğudur ve bu sosyal unsur olmaksızın dinsel olmaktan çıkar. Ayrıca, giderek daha çok mezhepler şeklinde olsalar da, dini cemaatler modern dünyada ayakta kalmışlardır; ancak bunların hepsi, kendi çapında herkes için geçerli olan ahlaki meselelerle ilgilenirler. Liberal dinler, insanoğlunun kardeşliğini savunur ve kapitalizme düşman olmaya devam eder ya da en azından zararlarını hafifletmeye çalışır. Muhafazakar dinler, dünyevi amaçların değerini tümünden reddeder ve kendi mevzilerinde aşkın değerleri savunmaya devam ederler.

Weber, kardeşlik ve dünyevi başarı arasındaki çelişkiye dair diğer çözümün, dünyadaki herhangi bir faaliyeti kökten inkar eden saf mistisizm olduğunu söyler. Bu çözümlerin her ikisi de, yani hem dinsel bir şekilde meşrulaştırılan dünyevi meslek hem de mistik olarak dünyadan feragat etme, rasyonedir; bu sebeple her iki tarafa yönelik de tarihsel bir baskı yoktur. Ancak mistik din kendi çelişkilerine sahiptir; çünkü mistisizm ne kadar rasyonel ve tutarlıysa, gerçek inananlardan o kadar çok dünyadan el çekmelerini ve keşiş olmalarını

talep eder. Tabii ki herkes bunu yapamaz, bazıları sırf keşişlerin kendilerinin de beslenmesi gerektiği için çalışmak zorundadır. Ve elbette ortada keşiş olabilmesi için, bazı insanlar aile sahibi olmaya ve üremeye devam etmelidir. Manastır sistemi, her ne kadar dışında kalması gerekse de, dolaylı olarak dünyaya ihtiyaç duyar. Bu nedenle manastır dinleri bir "dini aristokrasiye" dönüşür. Sadece saf meditasyoncular kutsallığa ulaştığına göre, o halde dünya, dini seçkinler ve kitleler olarak bölünür. İkinci grup, dini açıdan kaçınılmaz olarak ikinci sınıf vatandaşlardır. Din, manastır sistemine dayalı olmasa, meditasyoncular kendi imkanlarıyla yaşamaya çalışsa bile, bu böyledir. Bununla birlikte, tam da sıradan sosyal dünyadan ve onun meselelerinden el çektikleri için, "dindarlık taslama" tutumundan kaçınamazlar. Fakat bu durum, herhangi bir dinin ana ilkesine aykırıdır: nihai olarak tüm insanların ruhsal eşitliği. Mistikler, yalnızca kendi kurtuluşlarıyla ilgilenen, bencil kişiler olarak görülmeye başlarlar. Hiç kimse kendisini, dini duyguları tam olan bir mistikten, daha güçlü hissedemez. Dolayısıyla mistik dinler, her zaman kendi temellerinden sapma ve dinlerini yayma eğilimine sahiptir. Budizm, rasyonel olarak dünyadan elini çekip düzenli bir meditasyon hayatına geçmeyi amaçlamış olsa da, kurtuluşu başkalarına sunma ihtiyacı hissetmiştir. Sonuç olarak, keşişleri dünyaya daha fazla dahil olmuşlardır; Mahayana dini, daha çok popüler tanrılarla (ve dolayısıyla ekonomik açıdan gelişen tapınaklarla) tamamlanan popüler bir kurtuluş kültü haline gelmiştir. Benzer kalıplar diğer mistik dinlerde de ortaya çıkmıştır. Din içerisindeki rasyonalitenin kuvvetleri, kaçınılmaz bazı ikilemleri ters yönle doğru bastırır ve belirli bir bakış açısının rasyonel ve tutarlı gelişiminin her bir biçimi, çelişkilere ve dolayısıyla değişikliklere yol açar.

Gerilim burada sona ermez. Din sadece rasyonelleştirilmiş ekonomiyle (yine de, aynı zamanda onu destekler) ve kendi içinde çatışma halinde değildir, aynı zamanda devletle de benzer bir ilişkiye sahiptir. Weber, devletin şiddete dayanışına dikkat çeker. Kuvvet, toplumsal düzeni sağlamak ve iktidar uygulamak için kullandığı özel araçtır. Ancak kuvvet, kendi mantığına sahiptir: yani askeri olarak en uygun taktikleri kullanarak kazanmak. Weber bunun kaçınılmaz olduğunu, hatta barışçıl bir devletin dahi kendisini savunmaya hazır olması gerektiğini belirtir. Üstelik bir devletin refahı, onun gücüne bağlıdır ve kabullenseler de kabullenmeseler de ekonomik gruplar -ve aynı şekilde dini gruplar- kendilerini desteklemesi için devlete bel bağlarlar. Devlet ne kadar rasyonelleştirilirse, mensupları kendi özel kurumsal çıkarlarının ve yetkilerin nasıl kullanıldığına dair teknik meselelerin o kadar farkında olurlar. Weber'in görüşüne göre rasyonel devlet; dünyayı, kendi koşullarıyla ele alınmak zorunda olunan askeri kuvvetler dizilişi olarak gören *reelpolitik* bakış açısına götürür. Benzer şekilde, devletin içerisindeki siyasi manevra, ittifaklar kurma ve onları uygun zamanlarda değiştirme biçimini alır; temel kuralı, sadakatin her zaman geçici olduğu ve ilkelelerin iktidarı ele geçirme ve ona tutunmayı engelleyemeyeceği olan bir hizipler çatışmasıdır. Siyasi ve askeri gerçekçilik, rasyonelleştirilmiş devletlerin ve liderlerinin hayatta kalmak için sadık kalmaları gereken temel ilkedir.

Ancak bu durum, doğrudan dini pozisyonla ters düşer. Sadece devletin temel olarak dünyevi olmasından dolayı değil, aynı zamanda esas olarak ahlak dışı olmasındandır. Bu çaresiz bir durumdur; devletin iktidar politikaları ortadan kaldırılamaz ve iktidarın gerçekliğini inkar eden dini veya diğer idealistlerin kendileri, her zaman bunun tarafından yok

edilirler. (yani ya iktidara sahip olmamaları nedeniyle dünyayı değiştirmekte başarısız olurlar, ya da bir dini/politik hareket olarak organize olurlar-ki bu durumda kaçınılmaz bir şekilde iktidar politikalarının gerçekliğine kendilerini bulaştırırlar.) Fetihçi savaşçı bir din olan İslam tarihi, bunun örneklerinden sadece biridir. Aynı sonuç, Hristiyanlığın bir teokrasi, bir kilise devlet veya sadece siyasete dahil olan militan bir mezhep olduğu sayısız örneklerle kanıtlanır.

İktidar politikalarının rasyonallitesi ve ahlaki ilkeleri savunan din tarafı arasında kaçınılmaz bir çatışma vardır. Bu çatışmanın en şiddetli hali, her iki tarafın da en çok rasyonelleştiği, kendi bürokratik örgütlenmelerini geliştirdikleri ve kendi "salon aydınları"na sahip oldukları zaman ortaya çıkar. Elbette uzlaşmaya yönelik çeşitli girişimler vardır. Devletler sıklıkla dini meşruiyet aramış ve kiliseler genellikle devletin desteğini memnuniyetle karşılamışlardır. Bu genellikle, kiliselerin kendi iktidarlarını sürdürmek için ahlaki inançlarını seyleltmeleri anlamına gelmiştir. Ahlaki inançlar, özellikle rakip dinler arasındaki çatışma zamanlarında savunmasız durumda olmuştur, çünkü o zaman, rakip dini bastırmak için devletin gücünü kullanmanın cazibesi baskın çıkmıştır. Dini zulüm, daima bir dinin diğerine karşı tahrik edilmesiyle organize edilmiştir; bu ister Roma devlet kültürünün erken Hristiyanlara; ister sonrasında Hristiyanların kendi sapkınlarına, ister Konfüçyüsçüler ve Taocuların Çin Budistlerine ya da ister Japon Budizminin çeşitli mezheplerinin birbirlerine zulmetmesinde olsun böyle olagelmıştır. Din ile siyasetin birbirine geçmesi, ahlak ve iktidarın gerçekliği arasındaki çelişkiye bir çözüm değildir.

Burada Weber, yine tutarlılığa yönelik çeşitli çabalara dikkat çeker. Ekonomik çağrının eş değeri, askeri çağrıda bu-

lunur; burada din, savaştan bir meslek çıkarır. Bu, İslam'ın ve Ortaçağ Hristiyan haçlılarının (ve bazı günümüz köktenci Hristiyanlarının) çözümüdür. Diğer çözüm yine, Budizm'de ve bazı Hindu mezheplerinde görülen, radikal pasifist bir tür olan mistik çekilmedir. Fakat bunların hiçbirisi istikrarlı çözümler değildir. Savaş halindeki din, aşırı derecede kardeşçe olmayan bir durumdur ve eninde sonunda ahlaki geri getiren bir yumuşama eğilimine girer. Aşırı dini pasifizm, aşırı biçimde gerçek dışıdır ve sadece güçlü bir devlet tarafından korunduğu yerlerde var olabilir. (Budizm bile, Ortaçağ Tibet'inde devletin iktidarını elde ettiğinde militarist bir hal almıştır.) Çatışmalar her iki yolla da çözülemez.

O halde “çözüm” nedir? Weber'in, tarihin buna bir çözümü olmadığına inandığı açıktır. Tarih, sonsuz bir gerilimler dizisidir. Weber ayrıca, modern hayatın her bir alanındaki artan rasyonelleşmeden dolayı, modern çağda bu gerilimlerin kötüleştiğine inanır. Devlet bürokratik hale gelmiştir. Dinler, izleyici kitlelere göre formüle edilmekte ve kendi entelektüelleri tarafından düşünülmektedir. Piyasa kapitalizmi ekonomisi, kendi rasyonel buyruklarını dayatmaktadır. Ayrıca modern insanların kültürel yaşamları, baskı araçlarının ve yaygın eğitimin artması ve kültürü evrenselleştiren ve düşünselleştiren diğer cihazlarla birlikte aynı şekilde rasyonel hale gelmiştir. Her alan giderek artan bir şekilde rasyonelleştirilmekte ve giderek diğerlerinden daha bağımsız hale gelmektedir. Weber'in modern dünyaya dair görüşü, rasyonel bir şekilde uyumlu olan tek bir dünya değildir, bunun tersidir! Her biri kendi mantığını takip eden ve her biri diğerleriyle çelişki içerisinde olan birbirinden farklı bir şekilde rasyonelleştirilmiş bir dizi kurumdur. Weber modern kültürün, çözümleri altta yatan sorunları ortadan kaldırmamasına rağmen, bu çelişkilere

bir çözüm arayışı olduğunu ileri sürer. Yaşamın, eğitimli sınıflar arasında düşünselleştirilmesi, estetiğin kendi içinde bir tür "kurtuluş"a doğru yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır. Sanat, edebiyat, tiyatro veya müzik zevki, modern insanlar için en önemli şey haline gelmektedir. Sanat; siyaset dünyasında belirgin bir şekilde açığa çıkan çelişkilerden, ekonomik hayatta açıkça var olan hırs ve ilkesizlikten ve bu çelişkiler arasında dinin anlamlı bir kılavuzluk yapamamasından bir nefes alma fırsatı vermektedir. Ancak estetik, dünyayı yalnızca kendi öznel gerçeklerine tapınan farklı "kültler" olarak özelleştirmektedir. Weber'in aklındakiler, kendi zamanındaki konsere giden, müze ziyaretinde bulunan ve kitap okuyan kitlelerdi; ancak bu model, popüler müzik, spor gösterisi ve televizyon dizisi gibi günümüzde oldukça hakim olan kültürler için de pekala eşit derecede uygundur.

Weber, modern özel hayatlarımızdaki önemli bir ana konuyu bile önceden görür. Weber, cinsel alanın dünyada her zaman rasyonelleştirilmemiş bir kuvvet olduğuna dikkat çeker. Erotik tutku hesaplanamaz olduğu için rasyonelleştirilmiş dinler onu her zaman bir düşman olarak görmüşlerdir. Keşiş ve rahiplerin bekâr kalması gerekmiştir ve seks, şeytanın en kötü ayartması olarak görülmüştür. Oysa modern dünyada, rasyonelleştirilmiş kilisenin iktidarına meydan okunması ve diğer rasyonelleştirilmiş yaşam alanlarının rekabeti tarafından bu iktidarın azaltılmasıyla birlikte erotizm yeni bir önem kazanmıştır. Biz farklı hayat alanlarının rasyonelleşmesinden ve bizi tabi tuttukları baskılardan usanmış durumdayız. Siyaset ve ekonominin kişiler üstü dünyalarından, hatta dinin çelişkilerinden, bilimin kişiler üstülüğünden ve bu rasyonelleşmiş farklı alanların birbirleri arasındaki çekişmelerinden bir nefes almaya ihtiyacımız var. Aşk, bu nefestir. Tam da irrasyonel

olduğu için, çok rasyonel hale gelmiş bir çatışan kurumlar dünyasına biraz anlam vermek için modern bireyin ihtiyaç duyduğu kişisel unsuru sağlar.

5

Weber'in Sosyal Değişme Görüşü

Max Weber'in şöhretinin ironilerinden biri, en iyi kitaplarının bazılarının en az bilinenler arasında olmasıdır. Bilhassa, Weber'in dünya tarihindeki fiili süreçler hakkında, gerçekten kapsamlı bir şekilde ne düşündüğünü öğrenmek için genel bir değerlendirme yapılmak istendiğinde durum böyledir. Yazdığı şeylerin çoğu, toplumun bir yönü üzerinde özelleşmiş çalışmalar olmuştur. Çin, Hindistan dinleri ve antik Yahudilik üzerine olan çalışmaları oldukça uzun olmakla birlikte, kasıtlı olarak toplumsal tarihte fiili olarak işlemekte olan tüm faktörlerin kısmi bir görünümünü veren ideal tip yönteminin uygulamalarıdır. (fakat bir sonraki bölümde de göreceğimiz üzere, antik Yahudilik üzerine olan detaylı çalışmaları oldukça fazla boyutu kapsamaktadır.) *Ekonomi ve Toplum* daha kapsamlıdır; ancak tarihsel olarak değil, bir ansiklopedi cildi olarak, çeşitli konular etrafında analitik bir biçimde düzenlenmiştir. Weber'in en az bilinen eserleri arasında yer almalarına rağmen, Weber'in tarihsel görüşlerini tasvir ettiği iki ana kitap vardır: Bunlar; 1896'da yaşadığı çöküntü öncesindeki yıllarda verdiği bir dersle 1909'da yayınladığı antik Mısır, Mezopo-

tanya, Yunanistan ve Roma üzerine olan bir cildi bir araya getiren, *Uygarlıkların Tarım Sosyolojisi* ve hayatının son yılında, 1919-1920’de verdiği derslerden birinin yazıya dökülmesi olan *Genel Ekonomi Tarihi*’dir.

Bunlar bir araya geldiğinde, Weber’in dünya tarihinin işleyiş düzeni hakkında ne düşündüğünün kapsamlı bir görünümünü verir. Bu, özellikle de, tarihin idealist bir yorumunu sunan, dini fikirlerin bağımsız gücünü vurgulayan ya da en azından rasyonelleşme süreciyle ilişkilendiren bir Weber bulaçağı önyargısıyla yaklaşan birinin pek de beklediği gibi değildir. Bunun yerine, sosyal kurumları ve maddi koşulları vurgulayan bir sosyolojik analiz buluruz. Bu, her ne kadar maddi ve toplumsal koşullar açısından Marksist bakışın sunduğuna kıyasla daha karmaşık ve çok boyutlu bir resim olsa da, *Protestan Ahlakı*’ndan kaynaklanan bizim basmakalıp düşüncemizden çok, Marx ve Engels’e yakın olan bir bakıştır. Maddi dünya sadece ekonomik değil aynı zamanda coğrafidir; sosyal çatışma ve tahakküm sadece sınıf mücadelesinden değil, askeri örgütlenmeden de oluşur. Din de bu resme dahil olsa da, bu dahiliyet; yüzer-gezer fikirler olarak, inançları verili bir siyasi ve toplumsal yapıdan ortaya çıkan bir dizi örgüt ve çıkar grubuna nazaran daha azdır. Bu kitaplar çok az bilindiğinden, içindeki fikirler, sosyoloji literatüründe tam olarak geliştirilmemiştir. *Tarım Sosyolojisi* ve *Genel Ekonomi Tarihi*’nde, bir araya getirilmeyi beklemeye devam eden önemli bir teori ya da teoriler dizisi vardır. Weber teorik saptamalarını, uzun süreli teorik tartışmalar içerisinde yapmaktan ziyade, tarihsel materyaller aracılığıyla yeri geldiğinde yapar. Tarihsel değişimin gerçekten güçlü bir açıklayıcı teorisini talep eden bizler için, Weber’in bu iki kitabı, bir tür gömülü hazi-

nedir. (Weber'in *Tarım Sosyolojisi*'nden yalnızca, bu kitabın zenginleştirilmiş bir materyalist teoriye ne kadar yakın olduğunu gösteren Marksist sosyolog Perry Anderson (1974) faydalanmıştır.)

Aşağıda, bu kitapların en dikkat çekici kısımlarının bazı- larını kabaca açıklayacağım. Weber, en çok kapitalizm teorile- riyle bilindiğinden, esas olarak *Genel Ekonomi Tarihi*'nin son bölümünde bulunan modelin bütününe odaklanacağım. Geç- miş nedenler zincirinin bağlantılarını kullanarak, en gelişmiş rasyonel kapitalizm biçiminden onun önkoşullarına, geriye doğru ilerleyeceğiz. Aynı geriye doğru giden gidişat, sonunda bizi Antik Akdeniz toplumlarını ele alan *Tarım Sosyolojisi*'ne götürür. Aslında bu Weber'in en iyi bildiği konudur; çünkü işe, Antik Roma ve onun tarım ekonomisi üzerine uzmanlaş- mış bir bilim insanı olarak başlamıştır. Burada Weber'in, coğ- rafi koşulların, hem ekonomik hem de askeri yapıları nasıl etkilediğine dair teorilerini kısaca tartışacağım; geçirdiği iç çatışmaları ve nihai çöküşü de dahil olmak üzere antik kapita- lizmin doğasını kısaca inceleyeceğim. Bu iki kitapta değine- mediğim, başka büyük fikir bütünleri de vardır. Örneğin Weber'in, aile ve cinsel ilişkiler üzerine çok çarpıcı bir politik teorisi, bir demokrasi teorisi, bir sınıf çatışması teorisi ve dini ideaların nasıl şekillendiği üzerine bir teorisi vardır. Entelek- tüel zenginliği ezicidir ve ben sadece en çok yoğunlaştığı ilgi alanlarının bazılarını araştırabiliyorum. İnceleme, Weber'in "Modern Kapitalizmin Gelişmesi Teorisi" ile başlayacak.

RASYONEL KAPİTALİZMİN DOĞUŞU

Weber (961: 207-208, 260) kapitalizmin, insan ihtiyaçlarının girişim yöntemiyle, yani kâr arayan özel işletmeler tarafından

karşılanması olduğunu belirtir. Bu, zorunlu bağışlardan ya da geleneksel olarak sabitlenmiş armağanlardan veya ticaretten ziyade artı kazanç için gerçekleştirilen mübadeledir. Weber'in tüm kategorilerinde olduğu gibi, kapitalizm de analitik bir kavramdır; kapitalizm, antik Babil'e kadar birçok tarihi ekonominin bir parçası olarak bulunabilir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarında, yalnızca Batı Avrupa'da günlük ihtiyaçların karşılanmasının kaçınılmaz biçimi haline gelmiştir. Bu büyük ölçekli ve ekonomik açıdan hakim olan kapitalizm için anahtar unsur, "rasyonel sermaye muhasebesi" ile karakterize edilen "rasyonel daimi girişim"dir.

Weber, "rasyonalizm" terimini birçok farklı anlamda kullanmıştır. Ancak, onun kapitalist gelişmenin *kurumsal* teorisinde bizi ilgilendirmesi gereken tek bir anlam vardır. Weber (1961: 207), "rasyonel kapitalist kuruluş"un; "sermaye muhasebesine sahip, yani gelir getirme gücünü, modern defter tutma ve hesap dengeleme yöntemleri uyarınca yapılan hesaplamayla belirleyen bir kuruluş" olduğunu söylemiştir. Anahtar terim, *hesaplanabilirliktir* ve bu sayfalarda defalarca görülür. Modern, büyük ölçekli ve "rasyonel" kapitalizm için ayırt edici olan şey-geçmişteki kısmi biçimlerinin aksine-; üretim ve dağıtımın tüm alanlarını olabildiğince rutine sokacak şekilde sistemli ve öngörülebilir olmasıdır. Bu durum, aynı zamanda Weber'in, "bürokrasi"yi, en "rasyonel" örgütlenme biçimi olarak adlandırmasının kriteridir.

Kapitalist bir ekonominin, yüksek derecede öngörülebilirliğe sahip olması için, belli karakteristiklere sahip olması gerekir. Weber'in argümanındaki mantık şöyledir: İlk olarak bu karakteristikleri tarif etmek, Batı'nın son yüzyıllarına kadar dünya tarihindeki neredeyse tüm toplumlarda mevcut olan ve

ona engel teşkil eden şeyleri göstermek ve son olarak karşılaştırmalı analiz yöntemiyle bu karakteristiklerin ortaya çıkışından sorumlu olan toplumsal koşulları göstermektir.

Weber'in argümanına göre, "rasyonelleştirilmiş" kapitalizmin bileşenleri şöyledir:

Tüm üretim araçlarının şahıslara tahsis edilmesi ve girişimcilerin kontrolü altında yoğunlaşması gerekir. Arazi, yapılar, makineler ve malzemelerin tamamı ortak bir yönetim altında toplanmalıdır; böylece edinilme ve kullanılma kararları maksimum verimlilikle hesaplanabilir. Tüm bu faktörler, serbest bir pazarda özel mallar olarak satışa tabi tutulmalıdır. Bu gelişme; bu tür tüm mülkiyet haklarının, ticari araçlarla, özellikle de bir borsada ciro edilebilen pay sahipliğiyle temsil edildiğinde en büyük kapsamına ulaşır.

Bu girişimin içinde sermaye muhasebesi, *"mümkün olan en büyük ölçüde hesaplamaya dönüştürülebilen"* bir teknoloji (1961: 208) tarafından optimize edilir. Bu anlamda makineleşme, büyük ölçekli kapitalizmin örgütlenmesi için en önemli unsurdur.

Emek, talep koşullarına karşılık olarak herhangi bir işi yapmak için dolaşmakta özgür olmalıdır. Weber bunun, formel ve yasal bir özgürlük olduğunu ve işçilerin ekonomik olarak emeklerini piyasada satma zorunluluğu ile birlikte hareket ettiğini belirtir. Kapitalizmin, hizmetlerini "açlığın kırbacının zorlaması altında" (1961: 209) satan mülksüz bir tabaka olmadan gerçekleşmesi imkansızdır, çünkü sadece bu durum, ürünlerin maliyetlerinin önceden açıkça hesaplanmasını mümkün kılan üretim faktörlerine uygun kitle piyasa sistemini tamamlamaktadır.

Piyasadaki alım satım işleri, irrasyonel kısıtlamalarla sınırlandırılmamalıdır. Yani, malların veya herhangi bir üretim faktörünün dolaşımı üzerindeki ekonomik olmayan kısıtlamaların minimuma indirilmesi gerekir. Bu tür kısıtlamalar, belirli tüketim kalemleri, (örneğin kıyafetleri düzenleyen tüketim yasaları), mülkiyet veya iş (örneğin kasaba halkının toprak sahibi olmasına ya da şövalyelerin veya köylülerin ticaret yapmasına yönelik yasaklamalar; daha geniş ölçüde, genel olarak kast sistemleri) üzerindeki sınıf tekellerini kapsar. Bu başlık altındaki diğer engeller, ulaşım zorlukları, savaş ve soygunları uzun mesafeli ticareti tehlikeli ve güvenilmez kılan kapsar.

Son olarak, hem verilen hükümlerde hem de kamu yönetiminde *hesaplanabilir bir kanun* olmalıdır. Kanunlar genel anlamda herkese uygulanabilir bir ifadeye sahip olmalı, ekonomik sözleşmelerin ve hakların uygulanmasını son derece öngörülebilir kılacak bir şekilde yönetilmelidir. Böyle bir hukuk sistemi, rasyonel kapitalizmin yukarıda bahsedilen karakteristiklerinin çoğuna dahildir: Üretim faktörleri üzerindeki özel mülkiyet haklarının genişletilmesi, finansal araçlar ve bankacılık işlemleri yoluyla bu tür hakların bölünmesi ve kolaylıkla aktarılabilir olması, emekçiler için resmi özgürlük ve hukuken korunan piyasalar.

O halde Weber'in bize verdiği resim, neoklasik ekonominin gördüğü şekliyle, piyasanın kurumsal temellerinin resmi-
dir. Piyasayı, bireysel girişimci için en yüksek hesaplanabilirlik miktarını sağlayan şey olarak görür. Mal, emek ve sermaye sürekli olarak azami getiri sağlayacak alanlara akarken aynı anda, tüm piyasalardaki rekabet, maliyetleri asgari seviyesine düşürmektedir. Böylece fiyatlar, kârın en üst düzeye çıkarılması için kaynakların optimum dağıtımı hakkında gerekli tüm

bilgiyi özetlemektedir. Girişimciler, buna dayanarak büyük miktarda malın uzun vadeli üretimi için en güvenilir hesaplamaları yapabilirler. Weber (1961: 209) "özetleyecek olursak", "yalnızca piyasa fırsatları ve net gelirin hesaplanmasına dayanarak, ihtiyaçların karşılığını yönetmenin mümkün olması gerekir" der.

Bu elbette, Weber'in temellendirmek istediği laissez-faire kapitalist ekonomi modelidir. Bu bakış son haddinde, şimdiye kadar var olmuş herhangi bir ekonomi için gerçekçi olmayan bir bakıştır. Weber, bunu bir ideal tip olarak ele alır ve bu nedenle, daha kapsamlı bir şekilde yapacağı bir yorumlamada, bu ekonomi modelinin kapitalizmin 19. yüzyıldaki büyük sıçrama döneminde bile şüphesiz, ancak kısmen gerçekleştiğini görmeye hazırdır. Ancak bu yaklaşımdan hareketle, Weber'in klasik bir Marksist olmadığı yönünde bir eleştiri yapmanın bir değeri yoktur. Marx'ın teorisinde kapitalizmin merkezi dinamiği, aslında; Weber'in teorisindekinden bile daha fazla bir şekilde doğrudan tüm üretim faktörleri için serbest piyasanın kısıtlamasız rekabetçiliği konusuna bağlıdır. Weber ve Marx, bir sanayi toplumuna doğru gerçekleştirilen ilk atılımın, kapitalizm biçiminde olması gerektiğini iddia etme noktasında hemfikirdir. Dolayısıyla, her ne kadar Weber'in neo-klasik piyasa ekonomisine yönelik hem analitik model olarak hem de siyasi tercih açısından kişisel önyargıları olmuş olsa da; bu durum, dünya tarihin bu aşamasına yönelik açıklamasının yeterliliğine yönelik bir eleştiriye gerekçe değildir. Weber, daha sonraki dönemlerinde dahi pek dogmatik değildir. Göreceğimiz gibi, kapitalizm olgunlaştıktan sonra – bu ihtimalin hayranı olmasa da- sosyalizmin ortaya çıkma olasılığını kabul eder ve onu üretebilecek kuvvetlere dair bazı

emareleri gösterir. Kendi kuşağının Marksist olmayan Alman ve Avustralyalı ekonomistleri gibi, Weber de analitik şemasına sosyalizmi dahil eder.

Weber'in modern ekonomi modeli, "Endüstri Devrimi" kavramı bakımından özellikle çarpıcıdır. Çünkü tarımdan, cansız enerjiye dayanan teknolojilere geçiş açısından geniş kapsamlı sonuçlara sahip olmasına rağmen, makineleşme, tek başına ekonomik dönüşümün kilit noktası değildir (bkz. Lenski, 1966). Weber'in şemasında teknoloji, esas olarak bağımlı bir değişkendir. Makineleşmenin kilit *ekonomik* karakteristiği, yalnızca kitlesel üretimle birlikte uygulanabilir olmasıdır (Weber, 1961: 129, 247). Buharlı dokuma tezgahları gibi daha basit makinelerin bile maliyeti, kumaş için büyük ölçekli bir tüketici pazarının yanı sıra büyük ölçekli yün veya pamuk üretici pazarının olmaması durumunda onları değersiz kılacaktır. Benzer hususlar, daha kuvvetli bir sebepten dolayı çelik haddeleme makinesi ölçeğinde de geçerlidir. Büyük ölçekli üretim; ürünlerin pazarlarının var olacağına ve üretimin tüm faktörlerinin gelişinin makul bir maliyette olacağına dair yüksek bir öngörülebilirlik olmadan mümkün değildir. Bu nedenle makineleşme, yukarıda açıklanan tüm kurumsal faktörlerin öncelikli olarak ortaya çıkmasına bağlıdır.

Weber, teknolojik yenilik üzerine ayrıntılı bir sistematik teori hazırlamamış olsa da, benzer bir bağlamda bir tane geliştirmek mümkündür. Endüstriyel sıçrama döneminin kritik önemdeki icatlarının hepsinin, üretim maliyetlerini azaltmak için gerçekleştirilen kasıtlı çabaların sonucu olduğunu belirtir (1961: 225-226, 231). Bu çabalar, daha önceki koşulların kapitalistlerin kar arayışını yoğunlaştırması nedeniyle meydana gelmiştir. Her ne kadar Weber böyle bir şey yapmamış olsa

da, on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda tarımsal üretimin geliştirilmesi için gerçekleştirilmiş yöntem arayışıyla ilgili olarak da, aynı tartışma yürütülebilir. Sanayi Devrimi'nden önce gerçekleşen (ve onu mümkün kılan) "yeşil devrim", bir makineleşme süreci değil (tarımsal makineleşme ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarında gerçekleşti), daha çok, kapitalist maliyet hesaplama yöntemlerinin o zamana kadarki geleneksel tarıma uygulanması olmuştur. Böylece, teknolojik yeniliğin kendisini öngörülebilen kılan şey, daha önceden olduğu gibi ekonomik yaşamdaki rastlantısal bir faktör değil, kapitalist piyasa ekonomisinin hesaplama pratiğine geçiştir (1961: 23).

WEBERCİ NEDENSEL ZİNCİR MODELİ

Bu şekilde tarif edilen kapitalizmin ortaya çıkışının toplumsal önkoşulları nelerdir?

Her şeyden önce, en zengin tarım toplumlarında bile, ekonomik yaşam içerisinde genellikle bu özelliklerin çoğunun bulunmadığına dikkat etmek gerekir. Mülkiyet sistemleri çoğunlukla, toprak sahipliğini aristokratik statüye bağlamış, ticari işler çoğu kez belli gruplara yasaklanmış ve diğerleri tarafından tekelleştirilmiştir. İşgücü genel olarak özgür olmamıştır, ya köle ya da serf olarak toprağa bağlı olmuşlardır. Neredeyse hiç kitlesel üretim teknolojisi yoktur. Pazar; çok sayıdaki fahiş vergi engelleri, güvenilmez ve değişken para basma sistemi, savaş, soygun ve kötü ulaşım nedeniyle genellikle ya yerel bölgelerle ya da şehirlerarası/ülkelerarası lüks mal ticaretiyle sınırlanmıştır. Ayrıca okur yazar devletlerde bile hukuk sistemleri; patrimonial veya büyümlü dini usullerle, farklı toplumsal gruplara ve farklı yerelliklere göre değişiklik

gösteren uygulamalarla ve şahsi kazanç peşinde koşan devlet adamlarının uygulamalarıyla karakterize edilme eğiliminde olmuştur. Devlet müdahalesi ve yağmacılıktan görece özgür bir bankacılık sisteminin işleyişi de dahil olmak üzere güvenilir finansal işlemler, özellikle bu koşullar tarafından engellenmiştir.

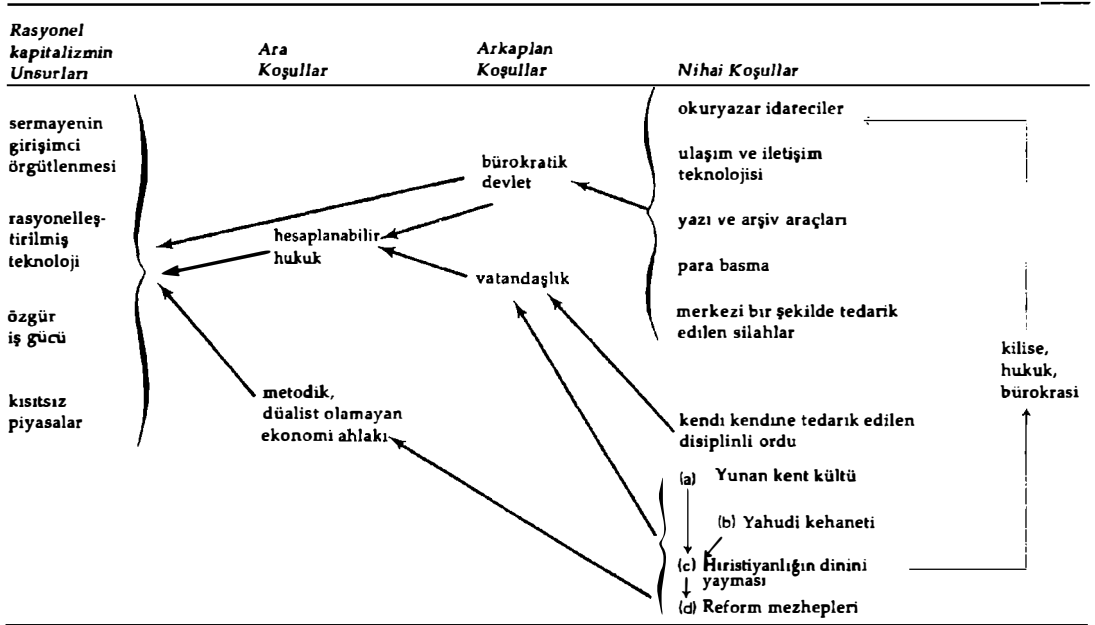
Öyleyse, büyük ölçekli kapitalizmin toplumsal ön şartları; emek, toprak ve malların serbest dolaşımı veya ekonomik aktarımı önündeki engellerin yok edilmesini kapsamıştır. Diğer ön koşullar, büyük ölçekli piyasalar için gereken kurumsal desteğin, özellikle de gerekli mülkiyet, hukuk ve finans sistemlerinin oluşturulması olmuştur.

Bunlar kapitalizmin yegane ön şartları değildir; ancak Weber, özellikle, kapitalizmi diğer yerlerde değil de Batı'da dünyayı dönüştüren bir kuvvet haline getiren örgütlenme biçimlerinin peşindedir. Weber bir dizi karşılaştırmayla, Batılı sıçramanın ilerlemesine sebep olan birkaç farklı faktörün kritik önemde olamayacağını gösterir. Sombart'a karşı olarak, savaşa yönelik standartlaşmış kitlesel üretimin belirleyici olmayacağına dikkat çeker; çünkü 17. yüzyılda ve sonrasında Avrupa'da, aynı şekilde Moğol İmparatorluğu'nda ve Çin'de bu üretim şeklinden bir hayli bulunmuş olmasına karşın, kapitalizme bir ivme kazandırmamıştır (1961: 229). Benzer bir şekilde, hem Şarkta hem de Magripte yapılan saray lüksleri için yapılan muazzam harcamalar da, bir kitle pazarı üretememiştir (1961: 229-230). Endüstriyel işbölümünü ticaretin genişlemesine bağlayan Adam Smith'in daha basit argümanlarına karşı Weber, ticaretin her yerde, hatta Taş Devri'nde bile bulunabileceğine dikkat çeker. Örneğin Antik Babil'de ticaret; "ilkel ekonomik sabitliği" kayda değer bir ölçüde parçalayan

bir niteliğe sahip olmuştur (1961: 232). Öte yandan, siyasi olarak belirlenen tarım ekonomileri, "mübadele olmadan uzmanlaşmanın nasıl meydana geldiğini" gösterir (1961: 103). Kar peşinde olmak da tek başına kitle kapitalizmi için kritik önemde bir saik değildir; dış ticaret yapan geleneksel tüccarın "acımasızlığı" ve "vicdansızlığı" ekonomiyi bütünüyle dönüştürmek için yetersiz olmuştur. Nüfus artışı da Batı kapitalizmine neden olamamıştır; zira aynı eğilim, aynı sonucu getirmeden Çin'de de gerçekleşmiştir (1961: 258-259). Son olarak Amerika kıtalarından gelen kıymetli madenler akışı sayesinde meydana gelen 16. yüzyılın fiyat devrimi de belirleyici olmamıştır.

Weber'in Batı'da gördüğü eşsiz özellikler, Şekil 1'de şematik olarak gösterilen bir nedensel zincir oluşturmaktadır. Rasyonel kapitalizmin karakteristikleri; girişimci sermaye örgütlenmesi, rasyonel teknoloji, serbest emek, sınırlanmamış piyasalar ve hesaplanabilir hukuktur. Bunlar bir bileşik oluşturur: Mal, emek ve sermayenin göstergeleri, kitlesel üretim teknolojisini kullanan girişimci mülkiyet çevresinde birleşir; tüm bu faktörlerin bir arada işleyişi, hem teknolojinin rasyonelleşmesi hem de her bir faktör piyasasının genişlemesi için daha fazla baskı yaratır, bu durum da serveti daha fazla talep oluşturacak şekilde dağıtır. Hukuk sistemi, hem bu özelliklerin tümü için süregiden bir payanda, hem de onların toplumsal ön koşullarına doğru, geriye doğru giden bir nedensel ilişkidir. Bu ara nedensel düzeyde, hukukta olduğu gibi, esasında kültürel olan, fakat sahipsiz fikirler anlamında değil, kurumsallaşmış davranışta ifade edilen inançlar anlamında ikinci bir kritik faktör vardır. Bu, "içsel ve dışsal ahlak arasındaki bariyerin kaldırılması"dır (1961: 232).

Neredeyse tüm modern öncesi toplumlarda, birbirinden keskin bir şekilde ayrılan farklı iki ahlaki inanç ve pratik dizisi vardır. Bir toplumsal grup içerisinde ekonomik işlemler, adalet, statü ve gelenek kurallarıyla sıkı bir biçimde kontrol edilir, bu durum; kabile toplumlarında, belirlenmiş akrabalarla yapılan ritüelleştirilmiş mübadele yoluyla; Hindistan'da, kast kuralıyla; Ortaçağ Avrupa'sında, derebeyliğine veya büyük kilisenin mülklerine gerekli bağışlarda bulunulmasıyla gerçekleştirilmiştir. Tefecilik yasağı; hayırseverlik ahlakını ve cemaat içinde verilen borçlardan kazanç elde etmeyi hesaplamaktan kaçınmayı gerektiren bu içsel ahlaki yansıtır. Bununla birlikte, ekonomi ahlakı, cemaatin dışındakilere karşı bunun tam ters ucunda olmuştur: hilekarlık, fahiş fiyat uygulaması ve aşırı yüksek faizle verilen krediler, bir kural olmuştur. Her iki ahlak biçimi de; içsel ahlak, ekonomik hayatın ticarileştirilmesine engel olduğundan, dışsal ahlak, ticaret ilişkilerini süresiz ve güvensiz kıldığından rasyonel ve büyük ölçekli kapitalizm için engel teşkil etmişlerdir. Bu bariyerin kaldırılması ve bu ahlaki ikiliğin aşılması, herhangi bir geniş çaplı kapitalizmin gelişimi için çok önemli olmuştur. Yalnızca bu şekilde, düzenli olarak kredilerin kullanılması mümkün kılınabilmiş, tüm hizmetlerin ve malların makul kazançla alınıp satılması teşvik edilebilmiştir. Sayısız günlük tekrarlama yoluyla bu tür düşük (fakat düzenli) kârlar, geleneksel toplumların örfe bağlı ya da yağmacı ekonomik ahlakına kıyasla çok daha büyük çapta ekonomik işlemlere ulaşırlar.

Şekil 1. Weberci Nedensel Zincir

O halde, satılabilir özel mülkiyet ve özgür emeğe dair hesaplanabilir hukuk sistemini ve makul ekonomik kar peşinde olmanın evrensel ahlakını üreten şey nedir? Nedensellik zincirindeki sonraki ilişkiler, siyasi ve dini olanlardır. Bürokratik devlet, kapitalizmin tüm hukuki ve kurumsal destekleri için kritik önemde bir arka plan belirleyenidir. Dahası hukuk sistemi, daha da fazla siyasi ön koşul gerektiren bir evrensel vatandaşlık kavramına dayanmalıdır. Dinsel faktör, hem bir ekonomi ahlakının yaratımına doğrudan bir etki olarak, hem de yasal-ussal devletin ve yasal vatandaşlığın doğuşunu içeren nihai bir nedensellik düzeyi olarak işler.

Devlet, Weber'in kapitalizm teorisinde, en sık gözden kaçan faktördür. Oysa onun en çok ilgi göstermiş olduğu faktördür; *Ekonomi ve Toplum*'da dine 235 sayfalık bir bölüm ayırmışken, devlete 680 sayfalık 8 bölüm ve siyaset ve din arasındaki ilişkiye bir başka bölüm-ihmal edilmiş olmasına rağmen çok önemli olan II. Kısım, XV. Bölüm- ayırmıştır. *Genel Ekonomi Tarihi*'nde, devlete sondan önceki iki bölümde, dine ise son bölümde yer vermiştir. Weber için bu siyasi araç harici bir ilgi değil, aksine rasyonel kapitalizmin tüm *kurumsal* yapılarının anahtarıdır. Yalnızca Batı, uzmanlaşmış profesyonel idareciler ve vatandaşlık haklarıyla karakterize edilen bir halka yönelik, tam zamanlı profesyonel hukukçular tarafından hazırlanan ve uygulanan hukuka dayanan yüksek derecede bürokratikleştirilmiş devleti geliştirmiştir. Kapitalist piyasa için toprağı ve emeği serbest bırakarak feodalizmi ve patrimonyalizmi yıkan, bu bürokratik-hukuk devletidir. Büyük toprakların güvenliğini sağlayan, iç piyasa engellerini ortadan kaldıran, vergilendirmeyi ve para birimini standartlaştıran bu devlettir. Rasyonel bir şekilde hesaplanabilir ve evrensel olarak geçerli olan mahkeme sistemi aracılığıyla güvenilir bir bankacılık,

yatırım, mülkiyet ve sözleşme sistemine temel oluşturan bu devlettir. Hatta bürokratik devletin, rasyonelleşmeye itici gücünü veren en yakın neden olduğu iddia edilebilir; genel anlamda bürokratik devlet, Sanayi Devrimi'nin zeminini oluşturan, geç on yedinci yüzyıl ve on sekizinci yüzyıldaki aydınlanmış despotizm ruhu üzerinden bunu gerçekleştirmiştir.

Yasal-ussal devlet hakkında üç nedensel soru vardır. Niçin hakim konuma yükselmiştir? Yapısal karakteristikleri nereden gelmiştir? Hukuk sistemi, halkını vatandaşlık haklarına sahip kişiler olarak gören özel bir şekli nasıl almıştır?

İlk soru kolayca cevaplanır. Bürokratik devlet, büyük bir bölgenin güvenliğini sağlayacak en etkili araç olduğu için hakim konuma yükselmiştir. Bürokratik olmayan devletlere göre daha büyük bir orduya daha iyi silahlar temin edebildiği için dışsal olarak etkilidir; iç savaş veya siyasi *darbeyle* parçalanmaya karşı görece güvenli olma eğilimine sahip olduğu için içsel olarak etkilidir.

Bürokratik devletin kaynakları, belli bir dereceye kadar, oldukça tanındıktır. *Ekonomi ve Toplum'un* yaygın bir biçimde yeniden basılan bürokrasi üzerine olan kısmında (1968: 956-1005) Weber, ön şartları ana hatlarıyla belirtir: okur yazar idareciler, uzun mesafeli ulaşım ve haberleşme teknolojisi, yazma ve kayıt tutma materyalleri, para basma. Bununla birlikte, bunların uygulanmaya konma derecesi, birtakım başka faktörlere bağlı olmuştur. Nehir vadilerindeki ulaşım kolaylığı veya devlet kontrolündeki sulama için elverişli durumların olması gibi coğrafi koşullar (1961: 237), birbirine komşu önemli merkezler arasındaki yoğun askeri rekabetin yaptığı gibi bürokratik merkezileşmeyi beslemiştir. Merkezi olarak (bireysel bir şekilde olmaktansa) tedarik edilen silah türleri de aynı şekilde bürokratikleşmenin lehine olmuştur. Bu gibi koşullar merkezi

kontrolü kolaylaştırmış olsa da, bununla birlikte bürokratikleşme çok derinden ilerlemek zorunda değildir ve toplum, patrimonyal kalmaya devam eden yerel bir yapının üzerindeki ince bir memur tabakası tarafından yönetilebilir. Örneğin, bu yüzeysel bürokratikleşme Çin'de, yerel klanların patrimonyal kontrolü altında ekonomiyi dondurduğu için, kapitalizme uzun süreli bir engel teşkil etmiştir.

Hem en kapsamlı hem de kapitalizme eşsiz derecede uygun olan bürokratikleşme, vatandaşlığa dayalı biçimselci bir kanunnameyi bünyesinde barındırandır. Vatandaşlık, her şeyden önce, bir kentin üyesi olmak, buna bağlı olarak bir devletin üyesi olmak ve dolayısıyla bu devletin içinde siyasal haklara sahip olmak anlamına gelmiştir. Bu, tarihin çoğu aşaması için yabancı bir kavram olmuştur. Patrimonyal devlette siyasi makam, özel mülkiyet ya da kişisel bir yetkilendirme biçimi olmuştur ve çoğu modern öncesi yarı-bürokratik devlette bile, halk genel olarak, devlet içerisindeki haklara sahip olan kişiler değil, sadece bu devlete tabi olan kişiler olmuştur. İkinci durum yalnızca Batı'da ortaya çıkmıştır. Antikçağ Akdeniz'inde ve Ortaçağ Avrupa'sında kentler, karşılıklı koruma amacıyla bir araya toplanan savaşçı birliklerinin kontrolü altına girmiştir. Bu tip kentler, kendi yasa ve mahkemelerine sahip olmuşlar, tamamı biçimsel eşitlik altında bulunan vatandaşların kendileri tarafından idare edilmişlerdir. Bu tip vatandaşlık hakları, orijinal kentsel biçimlerin değişmesinden veya ortadan kaybolmasından sonra tarihsel olarak önemli kalmaya devam etmişlerdir. Resmi haklar ve yasal prosedürler başlangıçta yalnızca yerel bir seçkin kesim için geçerli olmuştur; ancak şehirler büyük ölçekli bürokratik devletlerin bünyesine dahil edildiğinde, çok geniş kapsamlı bir yargılama sistemine temel oluşturmuşlardır. İlk başta bir askeri-birlik

kentlerinden biri olan ve sonrasında bir imparatorluk haline gelen Roma'da da durum böyle olmuştur; yine Ortaçağ'da, krallarla ittifak halinde olan kentler bağımsızlıklarını kaybettiklerindeyse, hukuki yapılarıyla daha büyük devletlere katkıda bulunmuşlardır.

Nedensellik zincirimizin sonuna yaklaşırken, şu soruyu sorarız: Hangi faktörler kendine özgü bu kent tipinin Batı'da ortaya çıkmasına olanak sağlamıştır? Weber, iki koşul sayar: Bunlardan biri askeri, diğeri dinidir.

Askeri koşul; Batı'da kentin "ekonomik olarak silah taşıma, kendilerini donatma ve eğitme yetkinliğine sahip kişilerin örgütlenmesi"nden" meydana gelmiş olmasıdır (1961: 237). Antik Yunan ve İtalyan kentlerinin gelişim döneminde ve yine, loncalar tarafından konuşlandırılan disiplinli piyadeleri olan Ortaçağ şehirlerinde, durum böyle olmuştur. Her iki durumda da, kentlerin para gücü, askeri gücü ve dolayısıyla demokratikleşmeyi ve ona eşlik eden yasal vatandaşlığı desteklemiştir. Aksine Şark'ta ve Antik Mısır'da, orduları olan askeri prenslerin, şehirlerden daha eski olmalarından dolayı, yasal olarak bağımsız şehirler ortaya çıkmamıştır; Weber bu düzeni, sulamanın getirdiği erken merkezileşmenin itici gücüne bağlamıştır.

İkinci koşula gelirsek; Doğu'da büyümlü tabular, yabancılar arasında askeri ittifakların örgütlenmesini engellemiş ve dolayısıyla bağımsız şehirlerin oluşumuna izin vermemiştir. Örneğin Hindistan'da, kastların dışlama ritüeli bu etkiye sahip olmuştur. Daha genel olarak, Asya ve Orta Doğu'da, geleneksel rahipler, tanrılarla ilişki kurma üzerinde tekele sahiplerken, antik çağlarda Batı'da, ayinleri gerçekleştirenler bizzat kentin resmi makamları olmuştur(1961: 238). Birinci durumda, dini cemaatin sınırları önceden var olan grup ayrımlarını pe-

kiştirmiştir; diğer durumdaysa, dini sınırlar, sivil ittifakların kurulabilmesi ve genişletilmesi için belirgin bir siyasal araç olmuştur. Weber'in nedensellik zincirinin iki ana hattı bu noktada birleşir.

Bir serbest piyasa ekonomisinin ortaya çıkışının iki önemli ara koşulundan biri olan yasal/ussal devletin ortaya çıkışının ardındaki nedensel ilişkinin izini sürmekteyiz. Diğer önemli ara koşul (daha önce belirtilen); iç ve dış ekonomiler arasındaki engeli ortadan kaldıran bir ekonomi ahlakıdır. Şimdi görüyoruz ki, vatandaşlık devrimini üreten ve ekonomi ahlakını oluşturan dinsel faktörler temelde aynıdır.

O halde son sorumuz şudur: Bu dini dönüşüme neden olmuş olan nedir? Weber, her biri evvelkinin etkilerini yoğunlaştıran bir dizi sebep verir (196 I: 238). Antik Yahudilikteki ahlaki kehanet, büyüye karşı bir düşmanlık geleneği tesis etmesi sebebiyle önemlidir. Ancak aynı gelenek, Yahudilerle Yahudi olmayanlar [Gentileler] arasındaki ritüel duvarların yıkılmasını sağlayamamıştır; çünkü içerisinde duvarların büyüdüğü asıl ethos, bu gelenektir. Hristiyanlığın din değiştirten pentekostal ruhu, bir dereceye kadar antik Helenistik kentleri karakterize etmekte olan klanlar ve kabileler arasındaki ritüel engelini kaldırırken; Hristiyanlığın, bir Yahudi mezhebinden din değiştirten evrensel bir dine dönüşmesi, bu geleneği geniş ölçüde yaygınlaştırmıştır. Yahudi-Hristiyan yenileşmeler, hikayenin tamamı değildir; bununla birlikte, daha öncesinde Yunan dininin yurttaş kültürüne doğru gelişimi, halihazırda evrenselci yasal üyeliği mümkün kılan çok şey yapmıştır

Gördüğümüz gibi dini faktörler, siyasal faktörlerle birbirine geçmiştir ve yasal vatandaşlık yönündeki ve bir ekonomi ahlakı üzerindeki etkileri tarihsel olarak dalgalı bir seyir izlemiştir. Bu alanlarda rasyonelleşmenin artmasına yönelik istik-

rarlı ya da kaçınılmaz bir eğilim yoktur; ancak Batı tarihi, bu etkileri zaman içerisindeki belirli noktalarda oluşturan bir dizi olaya sahiptir ve böylece sonunda bambaşka bir ekonomik dinamik serbest kalmıştır. Siyasi açıdan, Orta çağ Hristiyan kentleri, antik dünyanın kurumsal mirasından yararlanarak, vatandaşlığa dayalı bir hukuk sistemini yeniden kuran, dini yemine sahip kardeşlik dernekleri kurabilmişlerdir. Din tarafından ikinci bir siyasi faktör teşvik edilmiştir: Hristiyan kilisesi; okuryazar idarecileri, eğitim sistemini ve Batı'nın bürokratik devletlerinin ortaya çıkabilmesine temel olan kendi bürokratik örgütlenme örneğini hazırlamıştır. Tam anlamıyla motivasyon açısından düşünürsek, Avrupa Hristiyanlığının gelişimi, rasyonelleşmiş kapitalizme doğru ilerleme açısından kesin bir ahlaki itki yapmıştır.

Burada nihayet, Weber'in orijinal Protestan Ahlakı tezi ile temasa geçmiş görünmekteyiz. Fakat, Weber'in olgunluk döneminde tez, büyük ölçüde dönüştürülür. Protestanlık yalnızca, rasyonel kapitalizme yol açan faktör zincirlerinden birini kuvvetlendiren son bir etkidir. Üstelik Hristiyanlığın motivasyonel saikini, ekonomik rasyonelleşmeden uzaklaştıran son kurumsal engellerden birini ortadan kaldırmış olduğu için, şu anda Protestanlığın etkisinin büyük ölçüde olumsuz olduğu düşünülmektedir. Çünkü ortaçağ Hristiyanlığında, yaşamın metodik ve disiplinli organizasyonunun somut örneği manastır toplulukları olmuştur. Her ne kadar manastırlar, tarımı rasyonelleştirerek ve kendi endüstrilerini ilerleterek ekonomik gelişmeye katkıda bulunmuş olsalar da, Weber onları genellikle seküler ekonominin tam kapitalist gelişimi için bir engel olarak görmüştür. En güçlü dini motivasyon, esasen öteki dünyaya ait amaçlar için emildiği sürece, genel olarak kapitalizm sıçramasını gerçekleştiremeyecektir(1961:

267-209). Dolayısıyla manastırları ortadan kaldırdığı için reform, en önemli olan şey konumunda olmuştur. Ekonominin en gelişmiş kesimi o andan itibaren seküler olmuştur. Dahası, artık dindar bir hayatın en yüksek ahlakı keşişlerle sınırlı olmamış ve dünyada yaşayan diğer vatandaşlar için de geçerli olmak zorunda kalmıştır. Kalvenizm ve diğer iradi mezhepler, bu motivasyonun en yoğun versiyonu olmuşlardır; ancak bunun nedeni, alinyazısı fikri (Weber'in son metninde artık hiç bahsi geçmeyen) değil, mevkilerini kabul etmeleri için, siyasal açıdan daha muhafazakar olan kiliselere otomatik ve zorunlu bir şekilde üye olmalarından ziyade belirli bir dini çağrıya gereksinim duymuş olmalarıdır. Weber'in(1961: 269-270) Protestanlık konusundaki son sözü açıkça şunlardır:

Çağrı kavramının gelişmesi, modern girişimciye hızlıca müthiş bir vicdan rahatlığı -ve aynı zamanda çalışkan işçiler getirmiştir; kilise disiplininin, bugün bize artık akıl almaz gelecek olan bir boyutta tüm hayatın kontrolünü ele aldığı ve bugünkünden oldukça farklı bir gerçekliği temsil ettiği bir çağda; girişimci, kendilerini çağrıya asketik olarak adamaları ve ebedi kurtuluş umudunun kapitalizm aracılığıyla acımasız bir şekilde sömürülmesiyle işbirliği yapmaları karşılığında çalışanlarına ücret vermiştir. Katolik ve Luteryan kiliseleri de aynı şekilde kilise disiplininin benimsenmiş ve uygulamıştır. Fakat Protestan asketik topluluklarında, birinin inancının kapsamı kimse tarafından sorgulanamazken, aşai rabbani ayinine kabul edilme, yine iş namusuyla tanımlanan ahlaki uygunluk şartına bağlı olmuştur. Kapitalist bireylerin üretimi için, bilinçsizce geliştirilmiş böyle-sine güçlü bir örgütlenme, başka herhangi bir kilisede veya dinde hiçbir zaman bulunmamıştır.

WEBER'İN GENEL TARİH TEORİSİ

Weber'in argümanının içinde genel bir düzen var mıdır? Bu, sürekli olarak artan doğrusal bir rasyonalite eğiliminin resmi değildir. Ayrıca, bir dizi aşama üzerinden toplanan ve daha gelişmiş formların tesadüfi seçilimi anlamında, evrimsel bir doğal seçim modeli de değildir. Çünkü Weber'in değişmeyen teması, *çeşitli faktörler arasındaki ilişkiler modelinin*, ekonomik rasyonelleşme üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde kritik bir öneme sahip olduğudur. Kendi başına meydana gelen herhangi bir faktör, toplamda, diğer faktörlerle birleşim halinde olduğu durumda sahip olduğu etkilerin aksi yönünde etkilere sahip olma eğilimindedir.

Örneğin, kendi kendine temin edilen askeri koalisyonlar, kapitalizme elverişli olan yurttaş örgütlenmeleri ve yasal sistemleri üretir. Ancak kendi kendine silahlanmış sivil gruplar çok güçlü olursa sonuç; piyasayı aşırı denetim altına alarak kapitalizmi boğan bir dizi lonca tekeli olur. Buna karşın kentler, bürokratik devlet tarafından dengelenmelidir. Fakat devletin kendi başına çok güçlü olması da, kapitalizmi boğma eğilimine sahiptir. Bu, emeğin hareketsizliğini destekleme yoluyla (on yedinci ve on sekizinci yüzyılda mutlakiyetçi devletlerin geliştiği Rusya ve doğu Avrupa'da oluşturulan "ikinci serflik" örneğinde olduğu gibi) ya da bir piyasanın gelişmesine izin vermek yerine zorunlu katılımı işbölümünün doğrudan kontrol edilmesi yoluyla gerçekleşebilir. Antik Mısır, Çin ya da Bizans İmparatorluğu'nda olduğu gibi dünyada bürokratikleşmenin görece kolay olduğu bölgelerde, devletin kontrolsüz iktidarı, ekonomik hayatı tek bir kalıba sokmuştur ve kapitalizmin dinamiklerinin ortaya çıkmasına izin vermemiştir.

Aynı durum, dini değişkenler için de geçerlidir. Evrenselciliği ve uzmanlaşmış ruhbanlığıyla birlikte büyük dünya

dinlerinin yaratılması, yerel gruplar arasındaki ritüel duvarların yıkılması olasılığı açısından ve bunu izleyen gelişmelere gebe olan tüm sonuçları açısından kritik bir öneme sahip olmuştur. Fakat, diğer faktörlerin yokluğunda, aslında kapitalizmin önündeki engelleri güçlendirebilirdi. Bu durum, Hinduizm'in gelişmesinin kale sistemini teşvik ettiği Hindistan'da yaşanmıştır; evrensel din, o dönemde oluşmakta olan tikelci gruplar safını, dışsal bir müdahaleyle kökünden kazımıştır. Duvarları yıkmaya ve dünyayı dönüştürme açısından daha fazla bir etkiye sahip ahlaki kehanetin olduğu Hristiyanlıkta bile Kilise, (hakim olduğu dönemde), olası kapitalist sonuçlarına karşı başka bir engel yaratmıştır. Bu dönem, manastır sisteminin hızla çoğaldığı ve böylece dini motivasyonun tüm enerjisinin, uzmanlaşmış bir göreve ve günlük hayatın ekonomik kaygılarından uzağa aktarıldığı Avrupa'daki Yüksek Orta Çağ dönemi olmuştur.

Bu durumda Weber, büyük ölçekli kapitalizmin doğuşunu, birlikte oluşması gereken bir dizi koşulun birleşiminin bir sonucu olarak görmüştür. Bu, dünya tarihinin, rastlantısal görünecek kadar nadir bir şekilde gerçekleşen bir olaylar düzenlenişinin sonucu olduğu izlenimini uyandırır. Weber'in konumu; tarihi, biricik olayların ve tekrarlanamaz karmaşıklıkların bir ardışıklığı olarak görmesi bakımından, tarihselci olarak nitelenebilir. Kritik öneme sahip bir durum gerçekleştiğinde, onun sonuçları, diğer her şeyi dönüştürür- bu sonuçlar, yalnızca yerelde değil, aynı zamanda rekabet halindeki ülkelerin daha büyük dünyasında da her şeyi dönüştürür. Bu durum, Çin, Hindistan veya Batıyı alternatif gelişim çizgilerinden uzak tutmuş olmasının yanı sıra, bu topraklar üzerindeki devletlerin, dünyanın geri kalanıyla hangi yollarla etkileşim kuracağını da belirlemiş olan dünya dinlerinin son derece

etkili vahiyleri için de geçerli olmuştur. Benzer şekilde, tam ölçekli kapitalist atılımın kendisi de, diğer tüm kurumları ve toplumları dönüştürecek şekilde yayılan tek seferlik bir olay olmuştur. Dolayısıyla kapitalizmin ortaya çıkışı için gerekli olan özgün koşullar, devamı için gerekli olmamışlardır. Büyük ekonomik işlemlerin hesaplanabilirliği rutin bir hale geldiğinde, orijinal dini ahlak zayıflayabilmiştir. Bu nedenle geç sanayileşmiş devletlerin, klasik kapitalizmin yolunu takip etmeleri gerekli değildir. İleri toplumlarda, ekonomik yapının çerçevesi, sosyalizm tarafından dahi devralınabilir.

Bu durumda Weber'in kapitalizmin doğuşuna dair açıklaması, ekonomik değişmeye dair bir evrensel genellemeler seti olmaması bakımından, aslında bir teori olarak sayılamaz. Yine de Weber, daha soyut bir düzeyde en azından dolaylı olarak böyle bir teori sunmaktadır. Bir düzeyde Weber'in çalışması, belirli süreçler ve onların etkileri hakkındaki birbirinden ayrı hipotezlerin bir derlemesi olarak okunabilir. Faktörler arasındaki gerekli dengeye ilişkin yukarıda belirtilen uyarı, nedensel değişkenlerin belirli bir güçte işlemek zorunda olduğunun belirtilmesinin kapsamına alınabilir -yani onların belirli bir varyasyon aralığına göre belirtilen nicel genellemelere dönüştürülmesiyle-.

İkinci bir düzeyde, Weber'in kapitalizm teorisindeki temel genellemelerin, karşıt unsurlar arasındaki dengelerin ve gerilimlerin önemli olan rolüyle ilgili olduğu söylenebilir. Weber, az bilinen bir pasajında (1968: 1192-1193) şöyle demiştir. "Neticede", "Batı kültürünün özgül kökleri; bir yanda kurumsal karizmayla manastır sistemi arasındaki ve diğer yanda feodal devletin sözleşmeye dayalı karakteriyle özerk bürokratik dini yönetim arasındaki gerilim ve özgün dengede aranmalıdır." Diğer bir deyişle, Batı'nın temel özellikleri; dini kariz-

manın kilisede rutinleşmesi ve katılımcı keşiş toplulukları arasındaki bir gerilime ve kendi kendini tedarik eden orduların demokratikleşen eğilimleri ile merkezi bürokratik devlet arasındaki bir gerilime dayanmaktadır. Bu bize sırasıyla Weber'in iki önemli ara faktörünü verir: düalist olmayan dini ahlak ve hesaplanabilir hukuk. Rasyonelleşme artacaksa, hiç bir unsur hakim konuma gelmemelidir. Daha somut bir şekilde söylersek, her "unsur", öncelik sahibi olmak için mücadele eden gerçek insanlardan oluştuğu için hesaplanabilir bir serbest piyasa ekonomisinin oluşumu, farklı biçimde örgütlenen gruplar arasındaki sürekli bir güç dengesine bağlıdır. Hukukun resmi eşitlikçiliği, rakip vatandaşlar ve rakip yargı yetkileri arasındaki dengeye bağlıdır. Hafifletilmiş para hırsının düalist olmayan ekonomi ahlakı, grup içi hayırseverlik ve grup dışı açgözlülük kısır döngüsü arasındaki uzlaşmaya bağlıdır.

Kapitalist ekonomi bu dengeye bağlıdır. Serbest piyasa sistemi kurumsallaştırılmış bir çekişme durumudur. Serbest piyasa sisteminin özü mücadeledir ve buradaki mücadele, bir bakıma mücadelenin Marksist anlamının genişletilmiş bir versiyonudur ancak bu mücadele, sürekliliğini sağlayan bir vasfa sahiptir ve sistemin ayakta kalması için gerçekten de bu sürekliliğe sahip olması gerekir. Dolayısıyla, kapitalizmin başlangıçtaki yükselişinden sonraki ekonomi tarihine uygulanabilecek Weber'in teorisine içkin herhangi bir genelleme varsa o da şudur: Batılı olmayan dünyadaki takipçi-toplumların, endüstriyel kapitalizmin dinamizmini kazanma olasılığı, sınıf kuvvetleri, rakip siyasi kuvvetler ve ayrıca kültürel kuvvetler arasında bir dengeye sahip olmalarına bağlıdır. Yüksek derecede sanayileşmiş toplumlarda da kapitalizmin devamı, aynı çatışmaların devamına bağlıdır. Herhangi

bir tarafın zaferi sistemin sonunu getirebilir. Bu bakımdan, diğerlerinde olduğu gibi Weber'in teorisi de aslında bir çatışma teorisi'dir.

WEBER'İN TARIMSAL SOSYOLOJİSİ: MADDİ KOŞULLAR VE TOPLUMSAL YAPI

Weber'in *Antik Uygarlıkların Tarımsal Sosyolojisi* (1909/1976) bizi, *Genel Ekonomi Tarihi*'nde tartıştığı en eski ön koşulların oluştuğu çağa geri götürür. Burada öncelikli olarak; kapitalizmin bu özel biçiminin gelişimini izlemekle değil bu antik toplumların kendi içlerindeki gelişimi tarif etmekle ilgilenir. Bu anlamda *Tarım Sosyolojisi*, yararlandığı toplum sayısı açısından olmasa da, en azından teorik bakış açısı bakımından, bu iki kitaptan daha genel olanıdır. Weber; Mısır, Babil ve diğer Mezopotamya toplumlarının, Yunan ve Roma'nın ayırt edici toplumsal modellere sahip olmalarının nedeni hakkında çok boyutlu bir açıklama yapar. Ancak belli ana faktörler ön plana çıkar: Bu toplumların her birinin (ve her birinin çeşitli tarihsel dönemlerinin) kendi "tarihsel özgünlüğüne" sahip olmalarına neden olan şey, bu faktörlerin birleşimleri olmuştur.

Her durumda önemli olan arka plan faktörü, coğrafi olandır. Mısır ve Mezopotamya, nehir vadisi uygarlıkları olarak gelişmişlerdir. Ekonomileri sulamaya, dolayısıyla merkezileşmiş ve en başından beri daha ziyade bürokratik örgütlenmeye dayanmıştır. Fakat başka bir coğrafi faktör, Mısır ve Mezopotamya'yı birbirinden ayırmıştır. Mısır, ilk zamanlarda büyük tapınaklar ve rahiplerin hakimiyeti altında olmuştur ve krallık ortaya çıktığında, bir çeşit teokrasi olan bu bürokratik tapınak ekonomisine her zaman yakından bağlı olmuştur. Öte yandan Mezopotamya, çoğunlukla imparatorluk kurmak için birbiriyle savaşan rakip kent-devletleri arasında bölünmüştür.

Bu nedenle, Mezopotamya kralları, bürokratik kontrollerini sürdürmelerine rağmen tapınak rahiplerinden bağımsız ve üstün olmuşlardır. Bu bakımdan Mısır ve Mezopotamya arasındaki fark, Mısır'ın coğrafi olarak izole ve çöllerle çevrili olması ve dolayısıyla askeri fetihçileri için nispeten ulaşılamaz olmuş olmasıdır. Ancak Mezopotamya, iki büyük nehrin (Dicle ve Fırat) diyarı olmuş ve belirli aralıklarla askeri bir tehdit oluşturan göçebe nüfusu besleyen topraklarla çevrili olmuştur. Asker krallar çok geçmeden tapınaklardan daha önemli hale gelmişlerdir. Bu nedenle Mısır, her zaman antik dünyanın, en bürokratik, en merkezi olarak kontrol edilen ve toplumsal olarak en muhafazakar olan bölümü olmuştur. Yükselen ve çöken askeri devletleri ve iktidar değişimlerini izleyen dindeki yenilikleriyle birlikte Mezopotamya daha dinamik olmuştur. Mezopotamya'da ekonomik dinamizm de daha fazla olmuştur. Mısır'da neredeyse tüm üretim ve dağıtım devlet tarafından bürokratik olarak yönetilirken (ve dolayısıyla para kullanmaksızın), Babil'de bir kapitalist ticaret biçimi ortaya çıkmıştır. Para, bankacılık ve alacak verecek hususunda bir hukuk sistemi geliştirilmiştir.

Bütün bunlar geliştiği yıllarda (yaklaşık olarak M.Ö. 3000'den M.Ö. 1000'den sonralara kadar) Yunanistan uzak ve barbar bir sınır olmuştur. Erken Yunan toplumsal örgütlenmesi, geçici dini kültler ve grubun saf askeri sermayeleri tarafından bir arada tutulan kabile koalisyonlarından oluşmuştur. Erken Yunan yerleşimleri, küçük "krallar"ın, korsanlık ve ticaretin bir birleşimini yürüttükleri kıyı boyunca uzanan hisarlar olmuşlardır. Weber'in belirttiği gibi devletin her zaman askeri bir merkezi vardır, ancak ekonomik faktörler de burada rol oynar. Bu krallar, dış ticareti (o günlerde karayolu taşımacılığı son derece zor olduğundan, yalnızca gemiyle yapılabiliş-

tir)tekelleştirdikleri için iktidarlarını kurabilmişlerdir. Sonunda Yunan kalelerinden bazıları, pasif bir şekilde Ortadoğu tüccarlarını ağırlayan yerler olmaktan çıkıp; aktif bir şekilde, ticari keşif gezilerine katılan hatta deniz aşırı koloniler kuran bir konuma geçmiştir. Yunan ekonomisinin bu genişlemesiyle birlikte askeri teknolojiye erken kralları deviren bir değişim meydana gelmiştir. Görece pahalı olması şiddet üzerindeki aristokratik tekele temel oluşturan bronz silahlar, yerlerini ucuz demir silahlara bırakmıştır. şehir çevresindeki köylüler, etkili ordular olarak organize olmuş ve demokratikleşme başlamıştır. Bir dizi devrim aracılığıyla kale krallıkları, vatandaş kontrolündeki çeşitli kent-devletlere dnşmştir.

Bu gelişmede dolaylı olarak, coğrafi bir faktör de yer almıştır. Yunanistan'ın "neden Ortadoğu'da bulunan türde büyük, merkezi bir krallığa dönüşmediğini" soralım. Bunun sebebi, Yunanistan'ın, nüfus merkezlerinin orada burada oluşmasına neden olan kk tarım arazisi ceplerine sahip, dağlık yarımada ve adalar kompleksi olmasıdır. Bu dönemde ulaşım ağırlıklı olarak deniz yoluyla yapılmıştır ancak bu durum, iktidarın toplanması yerine Yunanların ncelikli olarak Akdeniz'in farklı bölgelerine (Güney İtalya ve Sicilya'nın yanı sıra özellikle Anadolu kıyıları dahil olmak üzere) dağılmalarına hizmet etmiştir. İlerleyen zamanlarda merkezi devletlerin gelişiminin Büyük İskender'le (M.. 300 civarında) birlikte başladığı ve sonrasında Roma imparatorluğuyla birlikte daha büyük ölçekli hale geldiği bir gerçektir. Fakat bunu inşa etmek uzun bir zaman almıştır ve bu arada, antik Yunan uygarlığının yapısı kurulmuştur.

Roma'nın erken gelişimi, Yunanistan'ınkine oldukça paralel olmuştur: dini bir kült altında birleşen kabileler koalisyonu, aristokratik krallık, kitlesel köylü ordularının ortaya

çıkışı ve demokratikleşmeye yönelik baskılar. Fakat Roma birkaç önemli hususta farklı olmuştur. İlk olarak, İtalya, daha geniş alana uzanan verimli arazilere sahip olmuştur ve aynı siyasi birim içinde daha büyük nüfuslar toplanabilmiştir. Roma, tam da böyle bereketli bir düzlükte bulunmuştur. Ayrıca, Yunan şehirleri gibi doğal engeller tarafından korunmadığı için komşularına karşı tam ve sürekli bir askeri seferberlik halini benimsemek zorunda kalmıştır. Roma aynı zamanda, yarımada'nın ticaret merkezi olmuştur ve bu nedenle, büyük bir orduyu besleyebilecek bir serveti erkenden toplamıştır. Roma yakındaki düşmanlarını fethettiğinde, onu Yunanistan'da görülmemiş ölçekte bir askeri güç haline getiren bir toprak ve nüfus temeline sahip olmuştur. Sonraki fetihlerle birlikte bu avantaj istikrarlı bir biçimde artmış ve sonunda Roma, tüm Akdeniz boyunca uzanan bir imparatorluk kurmuştur. (Bu sınırlara Mısır dahil olmuştur, ancak Mezopotamya olmamıştır; bugünkü Fransa, Britanya ve Almanya'nın ve Balkanlar'ın çoğunu kapsayacak şekilde batı ve kuzeye doğru genişlemiştir.)

Roma, askeri bir devlet olarak genişledikçe, ekonomisi de değişmiştir. Belirli aralıklarla savaşa çağrılan köylü çiftçilerden oluşan bir toplumdan profesyonel bir ordu, çok zengin ve çok fakirlerden oluşan bir kent nüfusu ve büyük çiftliklerde çalışan köleler olarak bölümlere ayrılmış bir topluma dönüşmüştür. Bu gelişmenin bir kısmı, Yunan kent-devletlerinde halihazırda gerçekleşmiştir; hiçbir zaman vatandaş ordusundan paralı askerlere dönüşmemiş olsalar da (yani, Roma tarafından fethedilmeleri, onları silahsızlandırmadan önce), onlar da köleye dayalı bir ekonomiye geçmiştir. Bu, "klasik" dönem olarak adlandırdığımız dönemdeki medeniyetlerin ayırt edici karakteristiklerinden biri olmuştur.

ANTİK KAPİTALİZMİN DOĞASI

Weber doğrudan antik dünyanın kapitalist olup olmadığı konusuna kafa yormuştur. Kendimizi belli bir evrimsel düşünme kipinden kurtardığımız an, bu soru önemli bir soru haline gelir. Antik Akdeniz toplumlarının, tarihimizin bir çeşit erken aşaması olduğuna inanmaya alışmış durumdayız. En basit formülasyonda sıralama şöyledir: ilkel kabile toplumları, daha sonra antik, ortaçağ ve modern toplumlar. Marx ve Engels de bu tip bir model kullanmıştır; ekonomik determinist olduklarından, onlar için her toplum türü; ilkel komünizm, köle ekonomisi, feodalizm, kapitalizm şeklinde birbirinin peşi sıra gelen ekonomik bir aşama olmuştur. Weber bu tip bir aşama modelini reddeder. “uygarlık” a giden atılım; birkaç bin yıl önce şehirleri, okur-yazar orta ve üst sınıfı ve büyük felsefi “dünya dinleri”ni destekleyebilecek yüksek düzeyde bir tarımsal üretimin gelişimiyle ve demir alet ve silahların kullanılmasıyla birlikte gerçekleşmiştir. Modern terminolojide Mısır, Babil, Antik Yunan, Roma ve Ortaçağ Avrupası’nın tümü - aynı şekilde Ortaçağ Çin’i, Hindistan’ı ve İslam dünyası- büyük nüfuslar barındıran ve üretim fazlası elde etmeye dayalı karmaşık bir tabakalaşmaya sahip olan tarım toplumları olmuşlardır. Hepsi aynı düzeydedir. Kölelik ve feodalizm farklı aşamalar değil, teknolojik ve ekolojik olarak aynı temel toplum türünün sadece farklı türevleridir.

Bu nedenle, kapitalizm sorusunun farklı bir ışık altında sorulması gerekir. Antik toplumlar, ortaçağ toplumlarına giden yoldaki bir aşama olmamışlardır ve dolayısıyla ortaçağ toplumları da, modern kapitalizmden bir önceki kaçınılmaz adım olmamışlardır. Weber, tarihe bu şekilde bakılmasını tamamen reddetmiştir. Bunun yerine sorulması gereken soru şudur: neden Antik Akdeniz toplumları kapitalizmi geliştir-

memiştir? Buna Weber'in cevabı şudur: Geliştirmişlerdir. Fakat kapitalizmin birkaç farklı çeşidi vardır ve onların geliştirdikleri kapitalizm biçimi, Weber'in "rasyonel" veya "modern" kapitalizm olarak adlandırdığı tür değildir. Ancak Weber sözcüğün kullanımı konusunda şovenist bir yaklaşıma sahip olmamıştır. Antik toplumun kendi kapitalizm biçimine sahip olduğunu açıkça dile getirir (1909/1976: 48-51). Dinamikleri incelenebilir ve modern toplumun kapitalizminden farklı bir yönde ilerlemesinin nedenleri keşfedilebilir.

Aslında Weber'in, antik kapitalizmin birkaç biçimini tanımladığı söylenebilir. "Modern" kapitalizmin, tüm üretim ve tüketim faktörlerinin piyasa üzerindeki hareketine bağlı olduğunu ve bunun modern kapitalizme özel olarak "rasyonel" karakterini verdiğini hatırlıyoruz. Üretim faktörlerinden biri, insan emeğidir. Weber; emekçiler özgür olduğunda, piyasanın arz ve talebine karşılık olarak hareket edebildiğinde emek piyasasının en "rasyonel" halini aldığını kabul eder. Antik toplumlar buna, sadece küçük bir derecede sahip olmuşlardır. Klasik Yunan ve Roma'da hakim emek biçimi kölelik olmuştur. Fakat bu durum, kesinlikle kapitalizm dışı olarak görülmemelidir. Hatta, emeğin kendisini, alınıp satılan bir meta haline getirmesi bakımından, bu biçimin daha kapitalist olduğu bile söylenebilir.

Buna ek olarak, kölelerin temin edilmesinin farklı yolları vardır. Yunan toplumunda ilk başlarda insanlar esasen, borçlandıklarında ve sonunda bu borçları ödeyemediklerinde özgürlüklerini kaybettikleri için köle haline gelmişlerdir. Bu durum, daha şimdiden kapitalizmin başka bir yönüne, yani alacak ve vereceklerin var olabilmesini sağlayan bir kredi sistemine işaret eder. Aslında Weber, antik toplumun başlıca sınıfsal bölünmelerini, bir kredi piyasasındaki borçlular ve

alacaklılar arasındaki sınıflar olarak karakterize eder. Dönemin başlıca sınıf çatışmalarını oluşturan şey, (Marx ve Engels'in ana sınıf çatışması olduğunu düşündüğü) köle ve köle sahipleri arasındaki sınıf çatışmasından ziyade bu durum olmuştur. Weber, antik kent devletlerinin politikalarının her zaman, borç batağına saplanmış özgür alt sınıflarla, zengin arazi sahipleri ve faiz karşılığı borç para veren aristokrasi arasındaki bir mücadele merkezine oturduğuna dikkat çeker. Klasik dönemin tarihsel aktörleri olan demokratları ve muhafazakarları, plebler ve soyluları oluşturan, bu iki grup olmuştur. Modern dünyaya eski Yunan'dan miras kalan demokrasi geleneği, demokrat grubun, en azından zamanın bir bölümünde kazanmış olması gerçeğine dayanmıştır. Oy hakkının genişletilmesini zorlamış, borçlarını hafifleten ve zengin alacaklıların iktidarını kısıtlayan bazı dönemsel reformlara neden olmuşlardır. Weber bu demokratikleşmeden, esas olarak askeri faktörlerin sorumlu olduğunu savunur. Yunan kentleri vatandaş orduları için mümkün olduğu kadar çok askere ihtiyaç duymuştur, bu nedenle askerlerinin borç kaynaklı kölelik sebebiyle ortadan kaybolmamaları için demokrat tarafa taviz vermeleri gerekmiştir. Öte yandan Roma demokratikleşme yönünde bu kadar ilerlememiştir, buna karşın bu sınıflar kendi iç savaşlarını vermiş ve bu savaşlar, bazı kitlesel vatandaşlık imtiyazlarının verilmesini sağlamıştır. Askeri fetihlerden kazanılan zenginlik paralı askerlere geçişi de içeren ve sonunda demokrasinin elde ettiklerinin altını oyan farklı bir yolu mümkün kılmıştır. Her iki durumda da bu, bir piyasadaki çıkar grupları etrafında şekillenen bir sınıf çatışması olmuştur: Bu çatışmalar belli bir tür kapitalizme ait sınıf çatışmalarıdır.

Kölelerin elde edilebilmesinin diğer yolu, satın alma olmuştur. Bu, doğası gereği daha da kapitalist olmuştur, çünkü

bir köle piyasasının var olmasını gerektirmiştir. Bu köleler nereden gelmiştir? Yunan demokratik reformlarının bir bölümü, vatandaşların borçları karşılığı köle haline getirilmesini yasakladığından, borç kaynaklı kölelikten gelmemişlerdir. Bunun yerine, köleler yurt dışından getirilmiştir. Bunun bir bölümü, savaşların bir sonucu olmuştur. Yunanlar ve Romalılar yabancı bir halkı fethettiklerinde (ya da sadece bir köle-avı saldırısı düzenlediklerinde) kurbanlarını köle olarak satabilmişlerdir. Üstelik bu egemen toplumlar zenginleştikçe, çevrelerindeki toplumlar özellikle (özellikle bugünkü güney Rusya ve Türkiye’de yer alan bölge olan Karadeniz’deki toplumlar) kendi komşularını, hatta daha uzak komşularını köleleştirerek onları Yunanistan ve Roma’daki köle pazarlarına getirmiştir. Bu yolla, arz ve talebe karşılık olarak fiyatları yükselen ve azalan, olgunlaşmış bir köle pazarı gelişmiştir. Kısaca bu, köle-kapitalizmi olarak adlandırabileceğimiz kendine özgü bir kapitalizm biçimi olmuştur.

Böylece köleler; tarımsal üretimde, madenler, el işleri ve sanayide çalıştırılmak üzere kullanılmışlardır. Kölelerin özgürlüklerini satın almalarına izin verilmiştir, bu nedenle özgürlüklerini satın almak için kendi işlerini bile kurabilmişlerdir. Yunan ekonomisi, nitelikli işlerde ve bankacılıkta bile büyük ölçüde kölelerin çalışmasına bağımlı hale gelmiştir. Köle gözetmenleri, diğer köleleri yönetmiştir. Bu gelişme özellikle Roma’da çok ileri götürülmüştür. Yunan toplumundan çok daha zengin bir toplum olduğu için Roma, binlerce kölenin çalıştırıldığı ve Roma aristokrasisinin sahip olduğu devasa plantasyonlarla birlikte ekonomik olarak hakim bir konuma gelmiştir.

Bu anlatım, çeşitli açılardan aşırı basitleştirilmiş bir anlatımdır. Bu dönemde, köle kapitalizmiyle birlikte başka eko-

nomi biçimleri de var olmuştur. Hala bir miktar bağımsız ve özgür köylüler ve bunların yanı sıra ticari kapitalizmle meşgul olan bir miktar özgür tüccar da var olmuştur. Tapınaklar da ekonomik birimler olmuşlardır ve piyasaya kendi üretimlerini sunmalarının yanı sıra (özellikle ana ihracat ürünleri olan şarap ve zeytinyağı) bankacılıkla da uğraşmışlardır. Özellikle Roma'nın fethetmesiyle birlikte ele geçirilmiş topraklar satışa sunulmuş ve bundan beslenen bir arazi piyasası var olmuştur. Köylü ordusunun kendilerine dağıtılması için yaptıkları lobiye rağmen, genellikle zengin aristokratlar, kar amacıyla işletmek için bu toprakların kendilerine kiralanmasını sağlamışlardır. Weber, bu sonuncu girişim tarzından "kolonyal ganimet kapitalizmi" olarak bahseder; bu girişim türü vergileri toplama haklarını satın almaktan oluşan bir siyasal kapitalizm biçimiyle el ele gitmiştir.

Bu çeşitli kapitalizm biçimleri birlikte, antik ekonominin dinamik bir sıçrama yapmasını meydana getirmiştir. Yunan kentleri, özellikle Roma, üretimini genişletmiş ve bugün hala gözle görülebilen şehir anıtlarını yaratan zengin bir uygarlık haline gelmiştir. Ancak antik kapitalizm, kendi çöküşünün tohumlarını da barındırmıştır. İlk olarak, sanayi sektörü bir ölçüde durgun olmuştur. İş, köleler tarafından yapıldığı için, üretimin arttırılmasına yönelik düşük bir teşvik bulunmuştur. Üstelik köle ekonomisinin bütün temeli askeri genişlemeye bağlı olmuştur. Roma imparatorluğunun büyümesi durduğunda köle arzı kurumuştur. Ekonominin merkez pazarı, tarih sahnesinden silinmeye başlamıştır.

Bu soruna verilen karşılıklardan biri, daha fazla kölenin üremesini sağlamaya çalışmak olmuştur; ancak bu durum, dönemin daha merkezi ekonomik birimlerinin altını oymuştur. Büyük miktarda köle çalıştıran plantasyonlarda ve ma-

denlerde, köleler genellikle barakalarda tutulmuş ve aileleri olmadan yaşamışlardır. Köle nüfusunun artırılması, kölelerin yeniden organize edilmesi, evlenmelerine ve kendi hanelerine yerleşmelerine izin verilmesi anlamına gelmiştir. Köleler kırsal arazilerdeki, özgür olmayan, toprağa bağlı köylüler haline gelmeye başlamışlardır. Kısacası, köleler serfler haline gelmişlerdir ve antik köle toplumu, feodalizm halini almıştır. Kırsal bir serflik toplumuna doğru olan bu geçiş başka bir doğrultuya paralel olarak gerçekleşmiştir. Akdeniz kentlerinin eski özgür nüfusları toprak ekonomisini tekelleştiren zengin sınıflar tarafından yoksul konuma getirilmiştir, sonunda kendilerine kırsal bölgelerdeki arazilerinden küçük parseller tahsis eden aristokratların himayesi altına girmeye başlamışlardır. Özgür nüfus kendileriyle aynı konuma yükselen köle nüfusla buluşarak serfliğe gömülmüştür.

Bu kriz ve köle ekonomisinin kırsal geçime dönüşmesiyle birlikte para ekonomisi gözden kaybolmaya başlamıştır. Bu durum, Roma devletinin vergi toplamasını giderek zorlaştırmıştır. Roma, zorunlu bir katkı sistemi dayatmaya başlamıştır; vatandaşlar parayla değil imparatorluk ambarlarına belirli miktarda yiyecek veya mal olarak ya da devlet yollarına ve inşaat projelerine (köle ve serflerinden) emek bağışlayarak ödeme yapmışlardır. Bu da bir kısır döngü yaratmıştır. Devletin, bu türden parasal olmayan katkılara bağlılığı arttıkça, yerel bir asgari geçim düzeyi ekonomisini daha fazla teşvik etmiştir. Piyasalar ortadan kaybolmuştur. En sonunda, paralı askerlerin ödemelerinin artık yapılamaması ve hatta merkezi ambarlardan yeterli ölçüde beslenememesinden dolayı, Roma devletinin askeri temeli değişmek zorunda kalmıştır. Bunun yerine askerler topraklara yerleştirilmek zorunda kalmıştır, bu durum da onlara bir çeşit merkezi otoriteden feodal bağım-

sızlık kazandırmıştır. M.S. 300'lerin sonlarında ve M.S. 400'lerde Alman istilacılara kurban giden Roma ordusu, artık imparatorluğu kazanmış olan disiplinli köylü vatandaşlardan ve hatta onları Roma köle ekonomisinin zirvesine yerleştiren profesyonel paralı askerlerden oluşmamıştır. Weber, Roma'nın dışarıdan gelen bir fetihle değil, bu süreç içerisinde halihazırda kendisini feodal bir topluma dönüştürmüş olduğu için yıkıldığı sonucuna varmıştır.

Weber incelemesini, antik ekonomileri Ortaçağ Avrupa'sının ekonomisiyle karşılaştırarak sonlandırmıştır. Durgun olarak gördüğü güney feodalizmi; para ekonomisinin iflası ve antik köle ekonomisinin mezarlığı olmuştur. Ancak kuzey ve kuzeydoğu Avrupa'daki coğrafi koşullar, bir diğer toplumsal biçimi besliyordu. Tıpkı Antik Yakındoğu ve Akdeniz coğrafyasının, nehir vadisi uygarlıklarının ve kıyı kent devletlerinin temel toplumsal biçimlerini şekillendirmiş olduğu gibi, Kuzey'in farklı ekolojisi de, uygarlığı başka bir yönde şekillendirecekti. Kuzey uygarlığı, ulaşımın zayıf olduğu ve böylece askeri merkezileşmenin ancak, uzun bir süre sonra geleceği bir toprağa dayalıydı. Üstelik Ortaçağ Avrupası, ormanların içinde yavaş bir şekilde ilerleyen, arazi parçaları açan ve onların üzerine yerleşen küçük gruplar olan öncü yerleşimcilerin diyarıydı. Küçük çiftlikleri ve özel mülkiyetin kendine özgü bireyciliğini üreten, bu ekolojidi. En sonunda daha büyük devlet birimleri şekillenmeye başladığında, bu şekillenme yavaş bir şekilde ve bu ademi merkeziyetçiliğin ve bireyciliğin çoğunu bünyesine dahil ederek gerçekleşti. Ortaçağ kentleri, antik kent devletlerinininkinden farklı bir temel üzerinden ortaya çıkmıştır. Burada, Weber'in *Genel Ekonomi Tarihi*'nde ele aldığı modern kapitalizmin ortaya çıkış hikayesiyle bağlantı kuruyoruz.

6

Dünya Dinleri Üzerine Karşılaştırmalı Çalışmalar

Birinci Dünya Savaşı süresince Weber, dünya dinleri üzerine üç araştırma yayınladı. Bu çalışmalar, İngilizce tercümelerinde; *Çin Dini* (1916/1951) (Konfüçyüsçülük ve Taoizm), *Hindistan Dini* (1916/ 17/ 1958c) (Hinduizm ve Budizm) ve *Antik Yahudilik* (1917/ 1919/1952) olarak bilinirler. Erken Hristiyanlık, ortaçağ Hristiyanlığı ve İslam üzerine üç çalışma daha yapacaktı. Ancak, Weber bunları yazacak kadar yaşayamadı. Bu altı çalışma toplu olarak, dünyanın büyük uygarlıklarının felsefi dinlerini kapsayacaktı. Bu çalışmalar, dini entelektüellerin, varoluşun anlamına verdikleri yanıtların çeşitliliğini araştırmış ve bu farklı dini dünya görüşlerinin toplumlarının gelişimini nasıl etkilediğini göstermiş olacaktı.

Weber, *Protestan Ahlakı* konusu üzerine çok daha fazla eğilmiştir. Sonuçta *Protestan Ahlakı*'nın, bir ön çalışma olduğu ortaya çıktı. Asıl projenin amacı, her türlü dini fikrin ekonomik eylem üzerine nasıl etkili olduğunu göstermek; kısacası modern kapitalizmin neden Çin, Hindistan ya da yerküredeki başka bir yerde değil de, Batı Avrupa'da atılım yaptığı sorusuna cevap vermektir. Ancak Weber'in karşılaştırmalı din çalışması, devasa

boyutu göz önüne alındığında bile hâlâ kısıtlıydı. Tek bir faktörün, yani dini fikirlerin ekonomik gelişme üzerindeki etkilerini göstermeye yönelikti. Görmüş olduğumuz üzere Weber, diğer faktörlerin, özellikle de kurumsal olanların varlığını kabul etmiştir. Bu faktörler, dinsel örgütlenmeyle çeşitli yollarla birbirine geçtiğinden (bakınız: Bölüm 5, Şekil 1) bu çalışmaların odak noktası olmamalarına rağmen, karşılaştırmalı din kitaplarında bu yönlerle ilgilenmekten kaçınamaz. Altı din çalışmasını bitirdikten sonra, tüm faktörleri bir araya getiren, dini, diğer kurumlarla ve tarihsel koşullarla birleştiren ve Batı kapitalizminin kökenlerinin ne olduğu sorusuna nihayet cevap verebilecek bir yapıyı yazmayı planladı.

Weber, bu iddialı planını bitirmeye yaklaşmadan önce ölmüştür. Fakat önceki bölümde de gördüğümüz gibi, yapının genelinin neye benzeyeceğine dair bir taslak bırakmıştır. Bu yapıyla birlikte, nihayet kişiliğinin iki tarafı arasındaki çatışmayı çözecek ve fikişsel ve maddi faktörlere, birbirleriyle ilişkili olarak ne boyutta bir önem atfetmesi gerektiğine karar vermiş olacaktı. *Genel Ekonomi Tarihi*'nde ve *Tarımşal Sosyolojisi*'nde, karmaşık bir şekilde görmüş olsa da, maddi faktörleri ön plana çıkarmıştır. Karşılaştırmalı din çalışmalarında, genel olarak ideaların özerk etkilerini vurgulamaya çalışmıştır. Ancak burada bile maddi koşulları, özellikle de siyasi olanları, derinlemesine inceleme eğiliminde olmuştur. Weber'in bu çalışmalarından (yazıların diğer bölümleriyle birlikte) örgütsel ve siyasi koşulların, dini fikirlerin gelişimini ve benimsenmesini gerçekte nasıl etkilediğine dair bir teori dahi çıkartılabilir. Bu çalışmalar bir din sosyolojisi içerir ve buna göre din; sadece bir neden [cause] değildir, aynı zamanda toplumsal koşulların bir sonucudur. Kendi dünya görüşlerindeki bu çelişkiyi kabul

etmenin getirdiği gerginlik muhtemelen Weber'in, hayatının çalışmasını tamamlamayamadan önce ölmesine sebep olmuştur.

ANTİK YAHUDİLİK

Weber'in karşılaştırmalı din çalışmalarının  *Antik Yahudilik* (1917/ 1919/1952) zerinedir. Fakat burada ilk olarak bu çalışmayı ele alacağım. Zamanla Hıristiyanlık haline gelen dini anlayışların kökeninin Yahudilik olduğunu düşünürsek, bu alışma, Batı kapitalizminin ortaya çıkışı konusu üzerine olan tüm çalışmalarının en merkezî olanıdır. Çünkü Weber'in genel şeması, rasyonel kapitalizmin arkasındaki esas itici kuvvetin Protestanlık'tan ziyade genel olarak Hıristiyanlık olduğu üzerine biçimlenir. Bu nedenle, dünyayı dönüştüren dinin nereden geldiğini göreceğiz ve sonrasında dinlerini ve dolayısıyla toplumsal yapılarını farklı bir yöne sevk eden şark'taki koşulları karşılaştıracadıız.

Antik Filistin halkının toplumsal örgütlenmesi, ilk başta Yunan'inkine benzemiştir. Weber coğrafyanın bununla ilgisi olduğuna dikkat çekmiştir. Filistin, küçük çiftçiler ve göçebe obanlar için uygun bir bölge olmuştur ve Mısır ve Mezopotamya'daki iki büyük nehir vadisi uygarlığı arasında yer almıştır. Sürekli dış kaynaklı bir fetih tehlikesi altında olmasına karşın yerel yapı, komşularınıninki gibi bürokratik olarak otoriter olmaktan çok ademi-merkeziyetçi olmuştur. Küçük kentler ticaret yolları boyunca büyümüştür. Toplumsal örgütlenmenin temel biçimi, karşılıklı yardım ve savunma amaçlı oluşan bir çeşit aileler koalisyonu olan akrabalık grubu olmuştur; bunlar sırasıyla daha büyük koalisyonlar ve kabileler olarak örgütlenmişlerdir. İsrail en sonunda, bu tip on kabilenin bir koalisyonu olarak ortaya çıkmıştır.

Weber bu toplumu, Yunan'da gerçekleşene benzer şekilde süregiden bir sınıf çatışmasına sahip bir toplum olarak nitelendirir. Akrabalık grupları ilkel silahlara sahip göçebelerden oluştuğu için, en azından yetişkin erkekler arasında kaba bir eşitlik ve yalnızca liderlerine veya kabile reislerine (İbrahim gibi) bahşedilen belli bir prestij var olmuştur. Ancak, nüfus arazilere yerleşmeye ve bununla birlikte kentler kurmaya başladığında toplumsal sınıflar ortaya çıkmıştır. Tıpkı Yunan'da olduğu gibi, kentlerdeki ticareti tekelleştiren ve köylü çiftçileri borçlanmaya mecbur bırakan zengin bir aristokrasi gelişmiştir. Silahlardaki değişimle birlikte bu durum daha da kötü bir hal almıştır. Pahalı atlı savaş arabalarının ve zırhların gelişi, zengin üst sınıf tekeline savaşma eğilimi içiresine sokmuştur. Küçük çiftçiler, Yunan'da bu sınıfa karşılık gelen sınıflar gibi borç kaynaklı köleler olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Tıpkı Yunan'da olduğu gibi, bu iki grup arasında bir sınıf mücadelesi yaşanmıştır. Yunan'da olduğu gibi, Filistin'deki alt sınıflar önemli zaferler kazanmıştır. Buradaki yol gösterici kuvvet, yine askeri olmuştur. Kentler ve aristokrasilerinin gelişmeye başlamasıyla birlikte kabileler, komşularına karşı hareket etmek için bir tür süper-ittifak kurmuştur: Yahwe Konfederasyonu. Yahwe İbranice bir isimdi ve İngilizce İncil'de, ona yapılan ibadetin konfederasyonu bir arada tuttuğu savaş tanrısı Yehova olarak tercüme edilmiştir. O dönemde tanınan tek tanrı Yahwe olmamıştır, aynı zamanda düşman halkları da kendi tanrılarına -daha sonra şeytan statüsüne düşürülen Baal, Moloch gibi.- sahip olmuşlardır. Ayrıca, Konfederasyon'un içindeki farklı kabileler ve akraba grupları da ilk başta kendi aile tanrı ve ruhlarına sahip olmuşlardır. Yahwe Konfederasyonu Filistin politikalarının merkezi bir

özelliği olmuştur ve daha da güçlendikçe giderek tektanrıci bir hal almıştır. Konfederasyon, rakip dini kültlere saldırmış, onların sahte tanrıya tapanlar olduklarını ilan etmiş ve dini ibadeti, kendi tanrısı adına tekelleştirmiştir.

Yahwe Konfederasyonu dönemin sınıf savaşında önemli rol oynamıştır. Temel olarak bir kırsal kült olmuş ve şehir aristokrasisine karşı tüm insanlar (daha doğrusu tüm yetişkin erkekler) arasındaki eski kabile eşitliğini savunmuştur. Kabile kardeşlerine karşı hayırseverlik çağrısında bulunan, şehir elitlerinin borç vermesine ve ipotek ettikleri malların icrasına karşı duran bir ahlak yasası formüle etmiştir. Borçların affı (Hıristiyanlıktaki Rab'bin Duası'nın devraldığı formül) aslen bu siyasi programdan gelir. Sefahat ve günah yuvası olarak gördüğü şehirlerin ahlakına saldırmıştır (Sodom ve Gomora'nın hikayesindeki gibi). Bazı kent dinlerinin karakteristikleri olan, cinsel hazcılık ve tapınak fahişeliğini içeren doğurganlık ritüellerine karşıt, katı cinsel ahlak kuralları formüle etmiştir. Domuz eti ya da üzerinde kan olan etleri yememe gibi Yahudiliğe özgü çeşitli tabular, halkını rakip kurban dinlerinden uzak tutmak için gerçekleştirilen çabaların sonuçları olmuştur.

En önemlisi Yahwe, savaşta zafer bahşeden mutlak güce sahip bir tanrı olarak görülmüştür. Davut, Filistinlileri (yani, Akdeniz kıyılarındaki kent sakinleri olan Fenikelileri) yenip Filistin'de ilk birleşik krallığı kurduğunda Konfederasyon'un ve onun tanrısının prestiji çok yüksek bir seviyeye gelmiştir. Fakat altta yatan siyasi çatışmalar ortadan kalkmamıştır. Davut'un halefleri, özellikle de Süleyman, Konfederasyon'un saf kırsal ahlakından sapmaya, Mısır ve Mezopotamya krallarının görkemini örnek almaya başlamıştır. Köylüler, artık profesyonel olan savaş arabası süren orduya dahil edilmeyip borç al-

tında ezilirken, nefret edilen kent sınıfları ve Yahweci olmayan kùltler gelişmeye devam etmiştir. Muhtemelen siyasi şartlar araya girmese, Yahwe Konfederasyonu'nun belleği, eninde sonunda birkaç kuşak içinde azalacak ve Kudüs krallığı, sadece bir başka Mezopotamya tarzı devlet haline gelecekti.

Filistin, dönemin iki büyük imparatorluğu olan Mısır ve Asur arasında kaldığından, küçük bir devlet olarak uzun bir süre bağımsız bir şekilde hayatta kalma şansı gerçekten olmamıştır. Asur orduları uzak ufuklara doğru yayılınca Kudüs'ün iktidarı zayıflamıştır. Bu koşullar altında, Yahudi dininin kendine özgü yeniliği ortaya çıkmıştır: peygamberler. Peygamberlerden yararlanma geleneği, savaş yaklaşırken çılgın bir hale giren, sözleri ve edimlerini ilahi bir kaynaktan ilham aldığı kabul edilen, eski koalisyondaki ilhamlı savaşçılara kadar uzanır. Bu tip dini savaş çılgınlığı, birçok savaşçı toplumda bilinen bir durum olmuştur (örneğin Vikingler arasında vahşi savaşçılar [berserkers] olarak adlandırılmışlardır, bu kelime bizim "çılgın"[berserk] sözcüğümüzden gelir). Fakat Filistin'deki durum, onlara özel bir anlam kazandırmıştır. Eski köylü orduları silahsızlandırıldığından, ordularının yerini kentin profesyonel ordusu almıştır. Ancak eski Yahwe Konfederasyonu'nun ve onun kazandığı zaferlerin anıları sürdürülmüştür ve böylece, esrik savaşçıların eski geleneği, çöllerde, kırsal bölgelerde gezen ve Yahve'nin kendisine verdiği vahiyi okumak için şehirlere gelen ermişler, silahsız peygamberler kisvesi altında yeniden ortaya çıkmıştır.

Verdikleri mesajlar, bir suçlama şeklinde olmuştur. Kırsal halkla konuşurken, krallarını Yahwe yasalarına karşı günah işlemekle itham etmişlerdir. Bunu yapmaları, diğer toplumların dini liderleriyle kıyaslandığında, hayrete düşüren bir durum olmuştur. Mezopotamya'da veya Mısır'da, dini hatiplerin

hiçbir zaman bu tür bir bağımsızlıkları olmamıştır; kahinler her zaman kralın lehine konuşmak zorunda olmuşlardır, asla aleyhinde değil. Yunan'da da kahinler seküler şehirlerin iktidarı altında olmuşlar ve kamu politikasına karşı bu tip bir ahlaki itirazda bulunamamışlardır. Ancak tam da bu kent krallarının, kırsal bölge sakinleri üzerinde gerçek anlamda iktidarlarını güçlendirememiş olmalarından dolayı, Filistin'deki siyasi durum, eski kırsal "savaş konfederasyonu" temsilcilerine, kentlerin kralları aleyhinde konuşma özgürlüğü sağlamıştır. Ayrıca, uluslararası arenadaki güçleri zayıftı ve herkes de bunu biliyordu. Filistin'in çoğu, kısa bir süre içerisinde gelişmekte olan Asur İmparatorluğu tarafından yutulmuştur. Peygamberler bu durumu, tanrılarının başarısızlığı olarak değil (genellikle yenilen diğer devletlerin dini politikaları bu yönde olmuştur), ahdi ihlal etmelerinden dolayı Yahwe'nin, İsrail halkını cezalandırması olarak yorumlamıştır. Kehanet doğru çıkmıştı ve peygamberler, başka bir tanesine daha cüret etmişti: İsrail hakkaniyet koşullarına geri döndüğünde, Yahwe onlara siyasi iktidarlarını iade edecekti.

Bu sırada tarih yine araya girdi. Asur iktidarı yerinde kalsaydı, İsrail ve onun dini inançları er geç ölüme mahkum edilecekti. Fakat bir yüzyıl sonra, kehanetlerin hatıraları hala canlıyken, Asurlular, Babiller tarafından devrildi. Yahudilerin birçoğu sürgün edildi; sürgün edilenlerin büyük kısmı, kırsal nüfusun bir üyesi olmaktan ziyade kentli bir tüccar olacakları Babil'e gidenlerdi. (Ancak diğer Yahudiler daha sonra, Hıristiyanlığın ilk olarak yayıldığı nüfusun tabanını oluşturdukları Mısır'a ve Orta Doğu'daki başka yerlere gittiler.) Yahudiler, Babil'de kendi dinlerine sadık kalmaya çalıştılar. Yabancı kültürlere katılmaya karşı olan tabular ve ritüellerin daha keskin bir şekil aldı. Bu durum, müstakil bir Yahudi kimliğini muhafaza

etti ve Yahudilerin iki bin yıldan daha uzun bir süredir diğerlerinden ayrı bir grup olarak kalması adına önemli oldu.

Weber, Batı tarihi üzerinde böylesi önemli bir etkiye sahip olan kendine özgü Yahudi ahlakının, bu noktada açıklığa kavuştuğunu savunmuştur. Yahwe, ilk başta savaşta zafer getiren tamamen dünyevi bir tanrı olmuştur. Fakat İsrail askerden arındırıldığında, din ya diğer başarısız askeri kültürlerle birlikte ortadan kaybolmak zorunda kalacaktı ya da dışsal olanlardan çok içsel ahlaki koşulları yücelten bir dine dönüşecekti. Savaş sırasında savaşçıların şevke sahip olmalarından ziyade hakkaniyet önem kazandı. Dini motivasyonlar kişisel özdenetim için kullanıldı. Ancak Yahudiler, sonunda dünyevi krallıklarının yeniden kurulacağını beklediklerinden, faaliyetleri bütünüyle mistik ve öteki dünyaya dönük bir yola girmeydi. Bu, Weber'in kapitalizmin nihai yükselişine yönelik kendine özgü sunduğu katkısı olarak gördüğü "dünya içi asketizm" in temelini attı. Üstelik diğer dinlerin irrasyonel kuvvetleri, dünyaya büyü, astroloji ve benzeri pratikler şeklinde sokma eğilimi, tam da bu tür inançlara sahip düşmanlara karşı verdikleri savaş tarihleri nedeniyle, Yahudilikte asgari düzeydeydi. Mısır bir ölü kültürüne sahip olduğu için, Yahudilik, ölümlere tapmaya (özellikle atalara tapınma) karşı tepki gösterdi; çevrelerindeki dinler, eril tanrıların yanı sıra doğurganlık tanrıçalarına da sahip olduğu için Yahudilik, kendisinin tek ve eril olan tanrısının tektanrıcı gücünü vurguladı.

Yahudiliğin dünyaya dönüşürecek öneme sahip bir dine dönüşmesine sadece bir adım kalmıştı. Odak noktası dar bir açıyla, Orta Doğu'daki belirli bir etnik grubun siyasi özlemlerine verilmişti. Etkisini yayabilmek için, dünyadaki herkesi bir üyesi olarak kazanacak şekilde, tamamen evrensel bir katılıma sahip olmalıydı ve Hristiyanlığın yaptığı buydu. Hristiyanlı-

ğı, Antik Yahudiliğin bu geç dönemine ait belirli bir grup olarak anlamak gerekir. Babil, Pers İmparatorluğu tarafından istila edildikten sonra (yaklaşık M.Ö. 550), Yahudilerin Filistin'e geri dönmelerine izin verildi, ancak hiçbir zaman tam siyasi bağımsızlıklarını yeniden kazanamadılar. Devletleri, önce Perslerin, daha sonra diğer büyük ölçekli imparatorlukların ve en sonunda Romalıların bir vasal ya da kukla devletiydi. Yahudi siyasetindeki bir grup, kehanetin gerçekleşmesi ve Yahwe'nin peygamberlerinin öngördüğü gibi devleti yeniden kurmak için gerilla savaşını savundu. Diğer gruplar, özellikle de Farisiler, dini davranışın en önemli şey olduğunu kabul ettiler ve Yahwe'nin desteğinin, eski ritüel saflığının korunmasına bağlı olduğunu vurguladılar. Ancak Farisilerin yaptığı saflık vurgusu, fiilen çoğu Yahudi'yi (özellikle Kudüs'ten uzakta yaşayan ve oradaki tapınak ritüellerine katılamayanları) dışlayacak kadar aşırı bir vurguydu. Hristiyanlık, Yahudilikteki eğilime karşıt bir eğilim olarak ortaya çıktı. Gerilla savaşçılarına karşı olarak, Yahwe'nin krallığının ya da Tanrı'nın krallığının sadece Davut ve Süleyman'ın küçük devletlerinin yeniden kurulması değil, bütün dünyanın kuşatılması olduğunu ileri sürdüler. Bu, yine de dünyevi bir krallık olacaktı, ancak neredeyse aşkın bir düzeye yükseltilmişti. Çünkü bu krallığın kurulması, Roma İmparatorluğu'nun sonu anlamına gelmekteydi ve bu durum ancak tarihin sonunda, yani dünyanın sonunda gerçekleşebilirdi. Erken Hristiyanlar aslında dünyanın sonunun yakın olduğunu düşünüyorlardı.

Farisilere karşı olarak Hristiyan Yahudiler, eski ritüel saflığının gevşetilmesi gerektiğini, Yahwe ile olan eski ahdin açık bir şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ve böylece gerçekten inanan herkesin katılmasına izin verilmesi gerektiğini savundular. Bu noktada onlar, hala Yahudilik içerisinde bir

harekettiler. Hristiyanlar, yalnızca tek bir tanrı olduğu için, tüm insanların O'na ibadet eden kimseler olmaları gerektiğine inanıyorlardı. Herkes, hiç bir etnik kısıtlama olmaksızın, seçilmiş insanlara katılmaya, yani Yahudi olmaya davet edilmeliydi. Öte yandan Farisiler ise Babil sürgünü zamanında gelişen ritüel saflık yolunu tuttular. Bu iki pozisyon da İsa zamanında hala açıktı. Hristiyanlık, Pavlus önderliğinde Yahudi olmayanların [gentiles] inançlarını değiştirmek için enerjik bir kampanyaya giriştiklerinde ancak bir sonraki kuşakta bir restleşme gerçekleşti. Farisiler, sapkınlığı hakkında izah vermesi için Pavlus'u Kudüs'teki tapınağına çağırdılar; bunun sonucu ise deyim yerindeyse, Hristiyanların ve Farisilerin karşılıklı olarak birbirlerini aforoz etmeleri oldu. O andan itibaren artık Yahudiliğin iki grubu yoktu, Hristiyanlar ve Yahudiler vardı. Birkaç yıl sonra, M.S. 66'da, Filistin'deki gerilla savaşçıları bağımsızlık adına son çaresiz çabalarını gerçekleştirdiler ve Roma ordusu tarafından ezildiler. Kudüs'teki tapınak ve onunla birlikte İsrail Krallığı'nı yeniden kurma amacı yok edildi. Bundan sonra Yahudiler ülke dışına dağıtıldı. Hristiyanlık, Batı dünyasını dönüştürme konusunda kendi yolunu yaratmak için Yahudi siyasi köklerinden tamamen koptu.

HİNDİSTAN DİNİ

Weber antik Yahudilikle ve aslında tüm antik Yakındoğu dünyasıyla Hindistan'ı sıkça karşılaşmıştır. Her iki yerde de mistik dinler ortaya çıkmış ve Yakındoğu'da da kast sistemine benzer bir şeyin geliştiğine dair işaretler var olmuştur. Weber, dışarıda bıraktıkları kişiler karşısında ritüel saflığa yaptıkları vurgu aracılığıyla, Yahudilerin artan toplumsal ayrışmasının, kast sistemine doğru giden bir hareket olduğunu düşünmüş-

tür. Bununla birlikte Hindistan, dini alanda mistik tefekküre giden asketik geri çekilme yolunu izlerken ve tüm bunlar dünyanın dini bir dönüşümünün yokluğuna işaret ederken; Akdeniz, Hristiyanlığa ve eylem, dünya dönüştürücü kapitalizme giden farklı bir yol izlemiştir.

Bu durumda Hindistan, Weber'in gerçekleştirdiği çok önemli karşılaştırmalarından biridir. Weber, Hindistan'ın kapitalizme elverişli pek çok toplumsal koşula sahip olduğuna dikkat çekerek başlamıştır. Hindistan, yüksek bir gelişime sahip el sanatlarının ve mesleki uzmanlaşmanın olduğu bir ticaret ülkesi olmuştur. Tüccarlar ne boğucu bir devlet tarafından ezilmişler ne de ağır vergi yüklerinin altındaydı kalmışlardır; Ortaçağ Avrupa'sındakilere karşılık gelen loncalarıyla birlikte özerk bir tabaka oluşturmuşlardır. Uzun mesafeli ticaret için krediler ve diğer finansal araçlar var olmuş ve devlet kredisi, iltizam usulüyle vergi toplama ve diğer mali devlet politikaları Batı'dakilerle paralel olmuştur. Hindistan, rasyo-nel hesaplanabilirlik temelinin (sıfır kullanımı da dahil olmak üzere) ve konumsal sayı sistemini temel alan aritmetiğin icat edildiği yer olmuştur. (Bu, hatalı olarak "Arapça rakamlar" olarak adlandırmamıza karşın, şu anda kullandığımız sayı sistemidir; kullanışsız Roma rakamlarının veya alfabedeki harfleri rakamlar olarak kullanan daha da kullanışsız Yunan sisteminin yerini almıştır). Özellikle Ortaçağ Hindistan'ının klasik çağında (yaklaşık M.Ö. 500 - M.S. 600 arası) Hindistan, zengin ticaret kentlerine, gelişen bir ekonomiye ve dünyaya öncülük edecek seviyede bir rasyonalizasyona sahip bir ülke olmuştur. Peki, kapitalizm, atılımını neden burada gerçekleştirememiştir?

Weber, ekonomik koşulların genel olarak elverişli olması nedeniyle, kapitalizme engel olanın, başka yerde, özellikle de

sosyal idealler ve din alanlarında bulunması gerektiğini savunur. Ortaya bir suçlu atar: kast sistemi ve onu destekleyen dini değerler. Ancak bu sistem nasıl ortaya çıkmıştır? Kast sistemi, göçebe Aryan kabilelerin, kuzeybatıdan Hindistan'a göç ettiği antik Vedik dönemden (M.Ö. 100'den önce) öylece miras kalmamıştır. O dönemde dini sistem, hayvan kurbanlarının etrafında organize edilmiş ve rahiplerin, yani Brahmanların yönetimi altında olmuştur. Farklı kastlar arasındaki temasın yüksek grupları kirlettiğine dair girift bir inanca sahip kast sisteminin katılığı, kademeli bir şekilde gelişmiş ve tam da bir ekonomik sıçramanın en uygun kıvamına gelmesi için gereken kent koşullarının olduğu ortaçağ döneminde en uygun halini almıştır. Bu dönem, Vedaların eski kurban dininin (antik dini ilahiler), yoga mistisizmine ve daha sonra Krishna ve Shiva gibi kurtarıcı tanrılara dua ibadetine dönüştüğü bir toplumsal değişim dönemi olmuştur. Bu dönem aynı zamanda, kast sistemini reddeden ve dünyadaki sonsuz yaşamlar yoluyla reenkarnasyon konusundaki merkezi sorunu aşmanın bir yolunu öneren yeni dinler, Budizm ve Jainizm'in Hinduizm'e meydan okuduğu, bir çatışma dönemi olmuştur. Sonunda Jainizm küçük bir tarikat olacak kadar küçülmüştür ve Budizm, Hindistan'dan neredeyse tamamen dışarı atılmıştır. Weber'in sorusu şu olmuştur: Neden kast sistemi ve geleneksel Hinduizm zafer kazanmış ve böylece kapitalizme dönüşme ihtimalinden sapmıştır?

Ortaçağ metinlerinde ismi geçen dört ana kast vardır: Brahmanlar rahiplerdi; Ksatriyalar, savaşçılar ve krallardı; Vaisyalar, tüccar, çiftlik sahibi ve zanaatkardı; Sudralar, işçiler, hizmetçiler ve kölelerdi. Bununla birlikte, kast sistemiyle ilgili önemli nokta, belli bir dinamizme sahip olmasıydı. Yeni toplumsal gruplar oluşturacak şekilde genişletilebilirdi ve dört

büyük kast, kendi kademeleri içerisinde alt kastlara ayrılabilirdi. Brahmanlar her zaman rahip olarak kalmadılar; birçoğu zengin toprak sahipleri haline geldi, bazıları katip, yine bazıları aşçı oldular (daha zengin Brahmanların evlerinde çalışırlardı, çünkü yalnızca onlar ritüel açıdan saf gıdaları hazırlayabilirdi). Ksatriyalar da, Budist veya Jaina keşişi olmak da dahil olmak üzere farklı mesleklere dağıldılar. Vaisyalar yani orta sınıf ve Sudralar yani işçiler, özellikle birçok farklı mesleğe karşılık gelen çok sayıda alt kasta ayrıldı. Bu durum o kadar karakteristiktir ki; Weber bu alt kastları, loncalarla ya da sendikalarla karşılaştırmıştır. Son olarak ayrıca, Hint uygarlığının sınırında bulunan orman veya tepelerde yaşayan pagan kabileler gibi, kast sisteminin dışında kalan insanlar vardı. Kast sistemi bu kabile halklarını özellikle kirli olarak görür ve onlarla aralarına büyük bir mesafede koyardı. Dolayısıyla onlar “dokunulmazlar”dı ve sistemi meşrulaştıran Hindu dinini kabul etmemiş olsalar bile, yine de etki itibariyle kastlara dönüştüler.

Weber, kast sisteminin özgünlüğünü, bunun yanı sıra kökeninin ve genişlemesinin altında yatan nedensel koşulları ayrı tutmak için, kastları bir dizi başka toplumsal örgütlenme biçimiyle karşılaştırır. Kastlar kabileler gibi gözükebilir ve bir varsayıma göre Hindistan'daki Aryan istilacılar, sonunda kendi toplumlarına Sudralar alt kastı olarak dahil edilmiş olan koyu tenli yerlileri ele geçirmişlerdir. Weber, kastlar tarihinde bunun bir unsurunun var olduğunu kabul eder. Fakat tam açıklama bu olamaz, çünkü diğer üç üst kastın tümü, aynı Aryan kabilesinin parçalarıdır. Üstelik bir kabile, kendi topraklarına ve yabancılar tarafından öldürülen üyelerinin kan davalarının yükümlülüğüne sahip olan siyasi bir birliktir. Kastlar ne siyasi birimlerdir, ne de belirli bir bölgeyle sınırlı-

dır, ancak bu sınırları çapraz keserler. Bir kastın önemli sosyal karakteristikleri; endogami, yani iç evlilik (veya en azından evlilik, belirli sosyal gruplarla kısıtlanmıştır), daha yüksek kast üyelerinin kast dışındakilerle birlikte yiyememesini sağlayan katı bir ortak yaşam gerektiren beslenme kuralları ve bir kastı yalnızca, diğer kastlardan uzak tutarak saf tutan ritüel standartlardır. Bunların hiçbiri bütün bir kabile için geçerli değildir, ancak Weber; topraklarını kaybetmiş olan kabilelerin, grubun saflığına dair ritüel kaygının bu ek özelliklerini de edinmişlerse kast olma yolunda olduklarını söyler.

Kastlar (ve özellikle alt kastlar) aynı zamanda, mesleki uzmanlık ya da tekellere eğilim gösterirler. Bu durum, kastların temelinin ekonomik olduğunu gösterir. Fakat bu, mesleki yapıyı bölmenin özgün bir yoludur. Weber kastları, ortaçağ Avrupa kentlerinde var olmuş olan loncalarla karşılaştırır. Temel fark, kastlar kalıtsalken Avrupa'daki anlamıyla loncaların böyle olmamasıdır. Üstelik Hindistan'ın kapitalizme yaklaştığı klasik dönemdeki kentlerinde de loncalar var olmuştur. Kırdaki köylerde loncalar olmasa da, farklı meslekler çeşitli alt kastlar arasında katı bir şekilde paylaştırılmıştır: biri su taşıma konusunda, diğeri tuğla duvar inşa etme konusunda, bir diğeri dokuma konusunda vs. bir tekele sahip olmuştur. Weber bu durumun, kast sisteminin, ekonominin büyümekte olduğu dönemde yayılmasının ve iyice yerleşmesinin önemli bir sebebi olduğunu öne sürmüştür. Alt sosyal statülerin üyeleri, kast sistemini neden benimsemek durumunda kalmıştır? Bu durum onları, Brahman'lardan ve Ksatriyalar'dan çok daha aşağı bir konuma getirmiş ve onları, kaçınılması ve uzak durulması gereken toplumsal utanç nesneleri haline getirmiştir. Fakat aynı zamanda kast sisteminin (aşağıda tartışılacak olan reen-karnasyon doktrininin vaatlerine ek olarak) sunacak bir şeyleri

de var olmuştur. Mümkün olan en güçlü sendikaları yaratmıştır. Her iş kolu dini açıdan meşru olmuştur ve paryalar tarafından ihlal edilemez bir hal kazandırmıştır. Kast tekelleri biçimindeki bu ekonomik teşvik şüphesiz, kast sisteminin gönüllü olarak yayılmasının başlıca sebebi olmuştur.

Ortaçağ Hindistan kentlerinde kastlar, köydekilere göre daha zayıf olmuştur ve buna karşılık tüccar ve zanaatkârlar, Avrupa modeline daha benzer biçimde loncalar halinde örgütlenmişlerdir. Bu kentsel gruplar, Budizm ve Jainizm için çok daha uygun olmuşlar ve bu nedenle her hâlükârda kast sistemi reddetmeye yönelik bir eğilime sahip olmuşlardır. Peki, neden yolun sonuna kadar Avrupa'nın doğrultusunda ilerlememişlerdir? Bunun ne anlama gelebileceğine bakalım. Weber, Batı kentinin önemli bir karakteristiğinin, önde gelen mensuplarının koalisyonuna dayanan bağımsız bir siyasi birim olmuş olmasını vurgular. "Vatandaşlık", tam da bu küçük yerel cumhuriyete ait olmak anlamına gelmiştir, kentin üyeleri karşılıklı yardım ve savunma amacıyla bir araya toplanmışlardır. Bunun erken örnekleri, vatandaş ordusunun üyelerinin siyasal hakları paylaştığı eski Yunan kent devletlerinde bulunmuştur. Yine Orta Çağ Avrupa'sında, kendi kendine silahlanmış ve yerel olarak kendi kendini yöneten bu şehirler, kuzey İtalya, Almanya, Hollanda ve diğer yerlerde türemiştir. Weber'e göre bunlar, burjuvanın ticari çıkarlarına uygun bir hukuk ve siyaset sisteminin kurulmasına katkıda bulunarak, kapitalizmin daha sonraki gelişimi için önemli bir zemin hazırlamışlardır. Modern Batı devleti, merkezileşen kralların bürokrasisinden ve kendi kendini yöneten kentlerde tesis edilen vatandaşlık haklarından oluşan bir birleşimdir.

Fakat Hint kentleri, hiçbir zaman ne bağımsızlığa kavuşmuşlardır, ne de (kuruluş aşamalarının başından beri) kendi-

lerini askeri olarak savunan ve kendi yasalarını yapan bir vatandaşlar koalisyonu ya da cumhuriyeti olabilmişlerdir. Hint kentleri yalnızca, hükümdarlar için idari mevkiler ve pazarların bulunduğu yerler olmuşlardır. Weber Hint ve Batı kentleri arasındaki önemli farklılığa parmak basar. Ortaçağ Avrupa kentleri, loncalar koalisyonu olmuşlardır, çünkü loncalar ritüel olarak birbirlerini hariç tutmamışlardır. Bütün loncaların temsilcilerinin katıldığı dini bayramlar düzenleyerek, düzenli olarak bir araya gelmişler ve bu dinsel örgütlenme temelinde kendilerini savunma ve yönetme adına, yeminle bağlı siyasi örgütlenmeler oluşturmuşlardır. Ortaçağ Avrupa'sındaki kentsel örgütlenme adına, Hristiyanlık bu kolaylaştırıcı role sahip olmuştur. Daha önce, Yunan kent kültürleri, benzer bir şekilde antik şehri oluşturan bir aileler koalisyonu meydana getirmiştir.

Fakat Hindistan kentlerinin ekonomik yaşamını kontrol eden loncalar, onları birbirine bağlayan herhangi bir örgütlenme kurmamıştır. Hindu dini ve onun kast sistemi, etkili olmaya devam ettiği sürece farklı alt kastlar arasındaki ritüel duvarları güçlendirmiştir. Dolayısıyla zengin tüccarlar bile, kaynaklarını siyasi güce dönüştürememişlerdir; çünkü dini olarak meşrulaştırılmış alt bölünmeler, onları kolektif bir örgüt meydana getirmelerinden alıkoymuştur. Geriye sadece bir ihtimal kalır. Hinduizm karşıtı dinler olan, Budizm ve Jainizm neden bunu onların yerine yapmamıştır? Her ikisi de, toplumun her kademesinden insanı kendi dinlerinin saflarına katarak kast duvarlarını yıkmıştır. Sorun şu ki bu dinler, dünyanın sıradan faaliyetleriyle alakalı olmayı reddetmekte aşırıya kaçmışlardır. Budizm ve Jainizm, tüm mülklerinden vazgeçip meditasyonla meşgul olmak için inzivaya çekilen keşişlerin dini olmuştur. Açıkçası, ne Budist ne de Jaina kilisesi vardı;

ruhban sınıfından olmayan mütedeyyinler, dilenen keşişlere sadaka vererek biraz sevap kazanabilir ancak mesleklerini bırakıp kendileri de keşiş olmadıkça asla Nirvana'da kurtuluşu ulaşamayacaklardı. Buna karşın, Hıristiyanlığın toplumsal önemi; takipçilerini, kilisenin ve ritüellerinin seküler toplumsal örgütlenme biçimleri (örneğin, Avrupa kentlerindeki dini kardeşlikler) yaratılabildiği yer olan dünyada bırakmasıydı.

Budizm ve Jainizm'in de başka bir siyasi sorumluluğa sahip olmuşlardır. Her ikisi de can almaya karşı güçlü dini tabulara sahip olan aşırı pasifist dinler olmuşlardır. Jainizm bu konuda o kadar aşırı olmuştur ki; Jaina keşişleri, nefes alırken kaza eseri bir böceğe zarar vermemek için ağızlarının üzerine tül den maskeler takmış ve bir canlının üzerine basmasınlar diye yollarını süpürmek için bir süpürge taşımışlardır. Weber bu pasifizmin, tarımda çok fazla hayvan helak olduğundan, Jaina takipçilerini yalnızca kentsel meslekler için uygun kıldığına işaret etmiştir; dolayısıyla Jainalar kentsel alanlarda yaşama, ticarete atılma ve hatta zengin olma eğilimine sahip olmuşlardır. Ama ne onlar ne de Budistler, bağımsız Avrupa kentlerinin ya da antik Yunan kent devletlerinin temelini oluşturan kendi kendilerine silahlanmış bir kentsel orta sınıf koalisyon örgütlenme yeterliliğine sahip olmamışlardır. Bu karşılaştırma Hıristiyanlığın, Batı'nın kendine özgü gelişimi için ne kadar önemli olduğunu Weber'in tam olarak göstermesini sağlar. Hıristiyanlık, "eş yaşama karşı ritüel engelleri paramparça etmiş" ve böylece "vatandaş kült topluluğu"nun yolunu açmıştır (Weber, 1916-1917/ 1958c: 37, 36). Hint dini bunu imkansız kılmış ve dolayısıyla "Hindistan'ın toplumsal yapısını-görünüşe göre bir dönem, Avrupa'nın kentsel gelişme eşiğinin yakınında duran-bu tür bir gelişmenin tüm olasılıklarından

çok uzağına saptıracak şekilde yöneltmiştir" (Weber, 1916-1917/ 1958c: 39)

Kast sistemi, dini fikirler alanında önemli bir yansımaya sahip olmuştur. Weber'in görüşüne göre Hinduizm'in merkezi inancı, reenkarnasyon inancı olan *karma* doktrini olmuştur: herkes, hem geçmişte hem de gelecekte sayısız hayat yaşar. Kişinin şu anda yaşadığı hayatta; üst ya da alt kastta olması, insan ya da hayvan olması, geçmiş yaşamlarında yaptıklarına bağlıdır. İyi davranış, bir sonraki hayatta daha iyi bir yeniden doğuş getirirken, kötü davranış daha alt bir düzeye indirir. Weber bunu, sıradan yaşamın acılarının, işlerin gelecekte nasıl telafi edileceğine dair beraberinde dini bir vaadi olan neredeyse mükemmel bir açıklaması olarak görmüştür. Herhangi bir sosyal adaletsizlik, sadece kişinin geçmiş günahlarının bir layığıdır, zengin ve güçlünün ayrıcalıkları, geçmişlerindeki iyi karma birikimlerine karşılık verilen ödüllerdir. Bu yalnızca toplumsal düzeni meşrulaştırmakla kalmaz, aynı zamanda gelecek hayatta daha iyi bir konum için çalışabileceği vadede bulunur. Dahası bu doktrin, kast sistemini pekiştirir ve sürekli kılar; çünkü iyi veya kötü karma biriktirmeyi belirleyen en önemli vecibeler, kişinin kendi kastına ait olan vecibelerdir. Tabuları layığıyla yerine getiren, yüksek kastlarla arasına uygun bir mesafe koyan ve onlara saygı duyan düşük kastın bir üyesine, daha yüksek bir kastta yeniden doğarak ödüllendirileceği söylenir. Kendi kastları içinde daha düşük bir kademedede sayılan kadınlar, bu yaşamlarındaki tabi konumlarını uygun bir şekilde kabul ederlerse bir erkek olarak yeniden doğmayı umut edebilirler. Öte yandan, yüksek kastların üyeleri olan Brahmanlar ve Ksatriyalar, ritüel saflığı korumakta başarısız olursa ve alt kastlar tarafından kirletilmelelerine izin verilerse, gelecekteki yaşamlarında yüksek kademe-

lerinden düşeceklerdir. Reenkarnasyon doktrini böylece, herkesin tüm kast tabularını ve kast sistemini oluşturan katı ayırmıcılığı ve törensel hürmeti sürdürmeye devam etmelerine hizmet eder.

Weber reenkarnasyon doktrininin, gerçek dünyadaki kastın toplumsal gerçekliğini oluşturan iktidar, itibar ve zenginliğin açık tabakalaşmasının üstünü örten ve onu meşrulaştıran, Marksist anlamda bir ideoloji olduğunu söylemeye çok yaklaşıyor. Fakat karşılaştırmacı bir sosyolog olarak, sistemin hakiki entelektüel tutarlılığına karşı bir hayranlık duyar. Gelecekte bir hayatın olup olmadığının hiçbir şekilde sorgulanmamasını sağlayan reenkarnasyon doktrini; hem dünyada neden kötülüğün bulunduğunu açıklayan hem de bundan çıkış yolunu veren mükemmel bir teodise sunar. Bu doktrin esnektir, her durumu kapsayacak şekilde genişletilebilir, yeni alt kastlar ekleyebilir ve sosyal koşullardaki herhangi bir değişmeyi meşrulaştırabilir. Yüksek bir kast, iktidarını yitirirse (örneğin siyasal ya da dinsel bir devrim tarafından), bu, geçmiş yaşamlardaki günahların bir sonucu olarak açıklanabilir: kim gerçekten bunun aksini ispat edebilir ki? Budizm, ritüele bağlı günahlar işlemelerinden dolayı Hinduların başına getirilen bir ceza olarak görülebilir ve Buda, yalnızca Hindu tanrısı Vişnu'nun, daha düşük tecessümlerinden biri olarak görülmeye başlar. Reenkarnasyonun sonsuz çarklarında bir yere dahil ederek her şeyi meşrulaştıran bir doktrindir. Yoga doktrini dahi, bütün reenkarnasyonlardan doğrudan kaçmanın bir tür "kestirme" tekniği olmasına rağmen Hinduizm'e girebilmiştir. Yoga aracılığıyla, bir anda Nirvana'nın, ya da tanrıyla ilgili versiyonlarında en yüksek tanrıya kavuşmanın, en üst dini aşamalarına ulaşılabilir. Geleneksel doktrinde yoga pratiği, en yüksek kastın üyelerine mahsustur; ancak birçok yaşam boyunca

daha düşük seviyelerdeki kastın vecibelerinin yerine getirilmesi sonrasında, gerçekten kutsal bir yogi olunabilecek toplumsal konumda yeniden doğulabilir.

Weber, bu kadar çok dini problemi bu kadar düzgün bir şekilde çözen bir doktrinin, entelektüellerin bir ürünü olması gerektiğini savunmuştur. Oldukça tutarlı bir dünya görüşü sağladığından, Weber bu doktrinden bir rasyonelleşme biçimi olarak bahseder. (4. Bölümde bunun, Weber'in kullanımında "rasyonalite"nin temel anlamı olduğunu gördüğümüzü hatırlayın.) Karma doktrini; Marksist anlamda, sadece doğrudan belirli bir sınıfın ekonomik çıkarlarından kaynaklanan ekonomik koşulların bir ürünü değildir. Bunun yerine, bu doktrin rasyonel ahlaki düşünceyle ilgilenen entelektüel uzmanlar, bu örnekteyse Brahmanlar, tarafından üretilmiş olmalıdır (Weber, 1916-1917/ 1958c 121, 11) . Bu rezervi koymasına rağmen Weber, genel olarak Hint dinini, seküler toplumun çıkarlarıyla son derece uyumlu olarak tasvir etmeye devam eder. Brahmanlar bu dini ahlakın taşıyıcıları olmuşlardır ve bu onların sosyal durumlarına tam oturmuştur. Bu durum onların statü onurunu en üst konuma yükseltmiş ve saldırılara karşı korumuştur. Hükümdarlar da, kendi siyasi konumlarını meşrulaştırdıkları sürece Hindu dininin yapısını kabul etmişlerdir. Bunda bazı değişimler de gerçekleşmiştir; Weber, hükümdarların en güçlü oldukları ve merkezi bürokratik devlet kurabilecekleri duruma geldikleri zaman Hinduizmi reddetme ve Budistleri veya Jainaları destekleme eğilimine girdiklerine dikkat çeker. Bunun nedeni Brahmanların, mutlakiyetçi bir hükümdar için her zaman başlıca tehdit olan mevcut üst sınıflara bağlı olmuş olmalarıdır. Dolayısıyla, alternatif bir meşruiyet biçimi edinmek için faydalı olmuştur. Budizm bu rolünü (bariz pasifizmi göz önüne alındığında ironik olarak,) hem

zaman zaman Hindistan'da gelişen büyük fetih devletlerinde hem de özellikle Seylan, Tibet, Orta ve Güneydoğu Asya ve Japonya'da ortaya çıkan krallıklara yayılarak yerine getirmiştir. Fakat Hindistan siyasi tarihi bilakis, çoğunlukla ademi-merkeziyetçi olmuştur ve iktidar, çok sayıda küçük devlet arasında parçalara ayrılmıştır. Çoğu zaman, Brahmanların daha geleneksel dini meşruiyetini tercih eden ademi-merkeziyetçi bir aristokrasi hakim olmuştur.

Kast sistemi, Brahman Hinduizmi'nin dini doktrini ve Hindistan'ın siyasi yapısı böylece, karşılıklı olarak birbirini güçlendiren bir yapıda iç içe geçmişlerdir. Weber'in modern kapitalizmin üretilmesi için çok fazla potansiyele sahip olduğunu düşündüğü Hindistan ortaçağ kentlerindeki ekonomik gelişmeler bir kenara bırakılmıştır. Hindistan bunun yerine, geleneğin ve temelde sarsılmaz bir toplumsal düzenin ülkesi haline gelmiştir. Siyasi çalkantılar ve dışarıdan gelen yeni toplumlarla karşılaşmalar, kast sistemine yeni düzenlemeler eklemekten fazlasını yapamamıştır.

ÇİN DİNİ

Tarihsel olarak Çin, Avrupa'dakine benzer çok sayıda toplumsal koşula sahip olmuştur. Bunların bazıları modern kapitalizmin gelişimine elverişliyken, bazıları engel olmuştur. Henüz Han hanedanlığından bu yana (takriben M.Ö. 200-M.S. 200) Çin, kentler ülkesi olmuştur. Büyüyen bir uzun mesafe ticaretine sahip olmuşlardır. Kentler, özerk ve kendi kendini düzenleyen tüccar ve zanaatkar loncalarına sahip olmuşlardır. Bu koşullar genelde kapitalizm için elverişli bir görünüm göstermiştir. Aynı zamanda, çok çeşitli para birimlerinden oluşan para sistemi kaotik bir yapıya sahip olmuştur (ve uzun dö-

nemler boyunca hiçbir şekilde madeni veya kağıt para kullanılmamış, bunun yerine ipek topları takas standardı olarak kullanılmıştır). Çin, güçlü hanedanlar dönemlerinde bürokratik bir devlet yapısına sahip olmuştur, ancak bu sadece kısmi bir bürokratikleşme olduğundan kapitalist piyasalar için gerekli olan düzenliliği sağlamamıştır. Weber bundan, kişiler üstü bürokratik devlet daireleriyle kişisel ve ailesel politikaların bir birleşimi olan, patrimonyal bir bürokrasi örneği olarak söz etmiştir. Bu birleşimden, Batılılara, doğulu hükümetlerin sanki karakteristikleri gibi görünen, "yozlaşmış" memurlar, rüşvetler, şahsi zenginleşme ve kapı arkasında yapılan iş ilişkileri eğilimleri çıkmıştır. Bu şartlar altında devletin rasyonel bir ekonomi politikası olamamıştır.

Bununla beraber Weber, bu olumsuz özelliklerin çoğunun ortaçağda ve erken modern Avrupa'sında da var olduğuna dikkat çekmiştir. Bunların Batı'da aşıldığı düşünüldüğünde, rasyonel kapitalizmin yükselişinin önünde aşılmaz bir engel teşkil etmek zorunda olmamışlardır. Weber Çin'in en azından uzun süreler boyunca, tüm bölgenin güvenliğini sağlayan ve Avrupa'da yaygın olarak görülen feodal savaşın yağmacı ilişkilerini ve yıkıcılığını önleyen, güçlü bir devletin var olması avantajına sahip olduğu yorumunda bulunmuştur.

Weber'e göre, kapitalizme yönelik başlıca üç yapısal engel vardı: (1) Çin kenti, hükümet için idari bir merkez ve pazarlar için bir yerdi. Ama Batılı anlamda, bir vatandaş birliği tarafından yönetilen bir kent değildi. Kendi kendini yöneten ve kural koyan meclisler Çin'de mevcut değildi. Hint kenti gibi Çin kenti de, kentsel bir koalisyon kurmak için kendi aralarındaki duvarları aşamayan küçük gruplara ayrılmış durumdaydı (burada kastlardan çok aile klanları arasında); dola-

yısıyla burjuva çıkarları ve bunların kanunda temsil edilmesi için gereken bağımsız iktidar eksikti.

(2) Çin akrabalık sistemi, içsel ve dışsal grup ahlakları arasında keskin bir ayırım yapma noktasının ötesine hiçbir zaman geçmedi. Çin köyleri tipik olarak, ataya tapmanın bir arada tuttuğu tek bir klanın (Weber'in "akraba grubu" terimiyle adlandırdığı) etrafında örgütlenirdi. Aynı klan yapısı kentlerde de yaygındı; farklı klanlar, farklı semtlerde yaşardı ve bazen bu semtler duvarlarla ayrılırdı; bu durum, Çin kentlerini, birbirlerinin yanı sıra duran bir köyler toplamı haline getirdi. Bu klanların güçlü içsel bağları vardı. Aile tapınağı aynı zamanda bir okul, bir banka, bir rehin dükkânı, hatta bir ambar hizmeti görürdü. Klanın büyükleri, vergilerden ve yerel yolların bakımı ve diğer kamu işlerinden sorumluydu. Klan, sermayeyi bir araya getirir ve kendi üyelerine borç para verebilirdi. Ancak ekonomik işlevleri, içerdekiler ve dışarıdakiler arasındaki ayırım tarafından keskin bir şekilde sınırlandırılırdı. Klan üyelerinin, kâr için değil, aile dayanışmasından dolayı birbirlerini gözetmesi gerekirdi; dolayısıyla krediler ve diğer ekonomik yatırımlar, grubun idame ettirilmesi için faizsiz bir şekilde yapılırdı. Öte yandan, dışarıdakilerle gerçekleştirilen ekonomik ilişkiler, hiçbir ahlaki yükümlülük altında değildi. Ahlaki kuralların, sadece aile üyeleri arasında iyi davranışlar emrettiği düşünülürse, iyi bir vicdana sahip bir kişi, kârları en üst düzeye çıkarabilir, kazık atabilir ve hileli ilişkiler içine girebilirdi.

Bu durum, Weber'in en keskin biçiminin Püritenler tarafından temsil edildiğine inandığı, Hristiyan Avrupa'daki durumun tam tersiydi. Hristiyanlığın can alıcı mesajı; ahlaki yükümlülükler açısından aile üyelerinin diğer herhangi bir insandan daha önemli olmamasını sağlamak adına, ailenin

yerini düşürmekti. Böylece, insanlığın evrensel kardeşliği üzerine olan Hristiyan doktrini, ticari kâr arayışında akrabaların ayrıcalıklı konumunu ortadan kaldırırken ahlakın, dışarıdakilerle kurulan ticari iş ilişkilerine kadar genişlemesine izin verdi. Hakim Çin dini, bunun tersini yaptı. Konfüçyüsçülük, ahlaki yükümlülükleri dört ilişkide topladı: baba ve oğul, abi ve küçük kardeş, karı ve koca, yöneten ve yönetilen arasındaki ilişkiler. Bütün bu ilişkiler hiyerarşıkti. Düşük kademedeki bir kişi yüksek kademedeki bir kişiye hürmet ve itaat borçluydu; aynı zamanda, yüksek kademedeki bir kişi de, tabiiyeti altındakileri gözeterek, bu sadakate karşılık verme yükümlülüğüne sahipti (kasıtlı olarak eril zamir¹ kullanılmıştır; Konfüçyüsçülük açık bir şekilde cinsiyetçidir ve kadınların resmi olarak erkeklerden daha üstün olabileceğini ve hatta erkeklerle eşit olabileceğini tasavvur etmemektedir.).

Hükmeden ve hükmedilen arasındaki ilişki haricinde, bu ilişkilerin hepsinin ailenin içinde olduğuna dikkat etmek gerekir. Bu durum, Çin toplumunun yapısının somut örneğidir. Büyük klan biçimindeki aile, toplumun temeliydi. Bu klanların üstünde, devleti biçimlendiren bürokratik yetkililerden oluşan ince bir tabaka vardı. Hiyerarşik ilişkiler (en azından teoride) her yerde hakim konumdaydı. Meslekler, kendi kendini yöneten meclisler veya piyasanın yasaları gibi yatay ilişkilere yer yoktu.

(3) Üçüncü engel, bağımsız, rasyonel bir hukuk sisteminin olmamasıydı. Weber bununla, profesyonel bir hukukçular tabakası tarafından düzenli bir şekilde idare edilen kodlanmış

¹ Ç.N. Bu cümlede eril zamir, “tabiiyeti altındakiler” kelimesinin önündedir. Yani, toplumsal gruplar arasında üstün olan taraf eril zamirle ifade edilmiştir.

bir hukuku kastediyordu. Elbette Çin hanedanlarının da yasaları vardı. Ama entelektüel olarak tutarlı bir biçimde kodlanmamış ve geliştirilmemişti. Özellikle, modern kapitalizmin gelişimi için gerekli olan mülkiyet ve ekonomik işlemlere ilişkin kurallar ve düzenlemeler eksikti. Var olan yasalar, o dönemde yürürlükte olan politika ne ise onu yansıtan, hükümetin idari açıklamalarıydı. Daha uzun soluklu felsefi bir temel olarak Konfüçyüsçülük vardı. Fakat Konfüçyüsçülük, temel aile ilişkilerinin idame ettirilmesiyle ve ritüele uygun davranışla, iyi düzenin korunduğunu vurgulardı. Doğru olarak gördüğü ahlaki politikaları, belirli ekonomik ve hukuki meselelerin kendi koşullarına göre rasyonel bir şekilde analiz edilmelerinin üzerinde tuttu.

Weber'in *Çin Dini* çalışmasının temel amacı, kendine özgü dini bakış açısının Çin'i nasıl kapitalizmi geliştirmekten alıkoyduğunu göstermek olmuştur. Din, yukarıda sıralanmış üç engelle de dahildir; çünkü bunların üçü de doğrudan veya dolaylı olarak Konfüçyüsçülük ve aile kültürüne bağlıdır. İlginçtir ki, Weber zaman zaman, dini fikirlerin ekonomik gelişme üzerindeki bağımsız etkisini vurgulamış olsa da, dini fikirlerin kendilerinin ürettiği koşulların kapsamlı bir sosyolojik analizini de yapmıştır.

Örneğin, Çin toplumunun temel yapısı, coğrafi koşullardan ciddi ölçüde etkilenmiştir. Çin, bir nehir vadisi uygarlığıdır. Tarihinin çok erken dönemlerinden beri, toplumsal örgütlenmesi sulama, kanallar, sel kontrolü ve diğer su işleri etrafında şekillenmiştir. Bu durum, merkezi bir bürokratik devlet kurma saiki kazandırmıştır. Bu bakımdan Çin, Mısır'ın toplumsal yapısıyla benzerlik göstermiştir. Weber bundan ilginç bir dini sonuç çıkartır. Oldukça erken merkezileşen sadece devlet değildir; bağımsız iktidar geleneği, gerek siyasi gerekse

ekonomik alanda ortaya çıkmadan önce, İmparatorun kendisi, Weber'in ilkel toplumların doğa-büyülerinden kaynaklandığını savunduğu, dinsel bir karizmayla yönetmiştir. Tıpkı ilkel büyücülerin kehanetleri okuyabildiklerine, doğurganlığı garantiye alan ritüelleri yerine getirebildiklerine ve doğal felaketleri savuşturabildiklerine inanıldığı gibi, erken nehir-vadisi krallığının imparatoru da, iyi hasadı garanti altına alan ritüelleri yerine getirmiş, sellere karşı önlem almış ve hem doğayı hem de toplumu düzen içinde tutmuştur.

Doğayı kontrol eden ritüellerin sahip olduğu büyülü karizmanın rutinleştirilmesi, Çin dini geleneğinin temelini oluşturmuştur. İmparatora tanrı olarak değil, cennetin güçleriyle kurulan bir insan bağlantısı olarak tapılmıştır. İmparator uygun ritüelleri hayata geçirdiği ve doğru davranışı yerine getirdiği sürece ülke müreffeh olacaktır. Alt kademedeki yetkililer, İmparatorun bu doğa büyüsünün bir kısmı onlara aktarıldığı için meşruiyetlerini elde etmişlerdir. Onların da, salt seküler yöneticiler olmaktan ziyade doğru davranış timsalleri olması gerekmiştir. Yönetici sınıfların merkezi görevi olarak görülen, Çin'in adaba uygunluk geleneği buradan gelmiştir.

Konfüçyüsçülük, bu yönetim sistemini, merkezi bürokratik bir devlet içerisindeki doğa-büyüsüyle rasyonalize etmiştir. Han hanedanı zamanında (ve rakip felsefe gruplarıyla yaşadıkları gelecek çatışmalarda), Konfüçyüsçüler kendilerini, devlet bürokrasisinin esas idarecileri olarak yerleştirmişlerdir. Konfüçyüsçülük hükümetin resmi dini ya da ideolojisi haline gelmiştir.

Konfüçyüsçülük, orijinal doğa-büyüsüne şu ahlaki bileşeni eklemiştir: dünya düzenini idame ettiren şey, doğru toplumsal ilişkiler sürdürmenin yanı sıra uygun ritüelleri yerine getirmektir. İmparatorun, yalnızca doğru davranışı sürdürdü-

ğü ve halkın refahını gözetdiği sürece, cennetin vekilliğine sahip olduğunu söyleyen Konfüçyüsçülüğün radikal bir cephesi bile gelişmiştir. Bu görüşe göre imparatorun başarısız olması, onun cennetin vekilliğini kaybettiği anlamına gelir; bu durumda isyan etmek ve yeni bir imparator tesis etmek uygundur.

Weber, Konfüçyüsçüleri, Hristiyanlıktaki Püritenlerle karşılaştırmıştır. Her ikisinin de, aşkın bir aleme doğru mistik bir şekilde geri çekilmektense, dünyaya yönelmiş olduklarına dikkat çekmiştir. İnsanlar, sıkı özdenetimi koruyarak ve doğru davranışları sergileyerek, kurtuluşlarını bu dünyada, yani aşağıda gerçekleştirmektedir. Sarhoşluğa, şehvet düşkünlüğüne ve diğer "irrasyonel" haz arayışlarına karşı olan her iki din de asketik olmuşlardır. Fakat iki durum için, bu dünyevi görevin yönü kökten farklı olmuştur. Püritenler, dünyayı Tanrı'nın takdiriyle uyumlu hale getirmek için kendilerini bastırmıştır; onlarınki, dini enerjilerini modern kapitalizmi yaratan bir kuvvete koşan eyleme dayanan bir asketizm olmuştur. Ancak Konfüçyüsçülük, dünyayı değiştirecek bu tip bir dayanak noktası sağlamamıştır. Onun amacı geleneksel düzeni değiştirmek değil, korumak olmuştur. Püritenlik her zaman radikal ve ütöpik bir bileşene sahipken, bakışını geçmişteki ideal bir topluma doğru yönelten Konfüçyüsçülük muhafazakar olmuştur. Konfüçyüsçülüğün en büyük amacı toplumun aile yapısını korumak iken, Püritenliğin amacı, tüm dünyayı yeniden bir din kardeşliğine çevirmek olmuştur.

Konfüçyüsçülük ayrıca, Çin'in rasyonelleştirilmiş bir hukuk sistemi geliştirme başarısızlığından da yapısal olarak sorumlu olmuştur. Konfüçyüsçüler, rahip değil memur olmuşlardır. Konfüçyüsçülüğün bağımsız bir kilisesi olmamıştır (sonunda Konfüçyüs tapınakları kurulmuş olsa da). Weber

bunun önemli olduğunu düşünmüştür; çünkü, Batı'da bağımsız bir meslek olarak hukukçuluk, kiliseyle devlet arasındaki çatışmanın sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ortaçağ Avrupa'sında üniversiteler, papalık ve seküler hükümdarlar arasındaki iktidar mücadelesinin bir parçası olarak gelişmiştir ve hukuk bilimi gelenekleri burada gelişmiştir. Aynı zamanda, diğer "klasik" meslekler ortaya çıkmıştır: her birinin kendi kodlanmış entelektüel sistemi, kurumsal örgütlenmesi ve kendine özgü statüsü olan tıp, teoloji, öğretmenlik. Entelektüel tabaka devlete katıldığından, buna benzer bir şey Çin'de gerçekleşmemiştir. Hukuk, yönetimin bir kolu olarak kalmıştır. Weber, Çin'in doğa bilimlerinde de entelektüel bir gelenek geliştirmedigine inanmıştır. Ne insani ilişkileri yöneten bağımsız yasalar düşüncesi ne de kozmosu yöneten bilimsel yasalar fikri, Konfüçyüsçü dünya görüşünden sıyrılamamıştır. Temel düşüncesi her zaman entelektüel soruları, Çin devletinin meşruiyetinin temelindeki orijinal doğa-büyüsünün bir dalı olan doğru ritüel uyum meselesine indirgemiştir.

Elbette, Çin tarihindeki tek din Konfüçyüsçülük olmamıştır. Weber, erken rakip mezheplerin çoğunu (Han hanedanı döneminden önceki) göz ardı ederek, Taoculuk ve Budizmi incelemiştir. Taoizm, temel Konfüçyüsçü dünya görüşüne bir karşı çıkış olmamıştır. O da bir tür doğa-büyüsü olmuştur; ancak bu durumda, entelektüeller tarafından mistisizm ve estetizme doğru rasyonelleştirilmiştir. Bu biçimiyle, Konfüçyüsçü memurların Taoizmi, kendi resmi inançlarıyla uyumlu hale getirmesi gayet kolay olmuştur. Bir memur hükümete hizmet ederken, uygun ritüelleri koruyarak ve toplumsal düzeni idame ettirerek uygun bir Konfüçyüsçü olarak hareket etmiştir. Emeklilik veya bir pozisyonu elde edememesi üzerine (hizipler arası değişimle birlikte siyasi olarak göz-

den düşmesi üzerine) bir kişi özel hayatında kır evine çekilebilmiş ve mistik tefekkürle, şiir yazarak ve estetik bir biçimde doğayı seyre dalarak Taoizm'i uygulayabilmiştir. Aynı zamanda, alt sınıflar tarafından himaye edilen rahiplerin ve tapınakların olduğu popüler bir Taoizm daha olmuştur. Ancak Weber, bu dini biçimin, Hıristiyanlığa benzer şekilde dünyayı değiştirmek için hiç bir dini dayanak sağlamadığını savunmuştur. Popüler Taoizm, hiç de ahlaki bir din olmamıştır; kehanetler ve muskalar satan, büyümlü bir şekilde hasatlıkları iyileştiren ve uzun bir hayat ve hatta fantastik haplar ve iksirlerle bedensel ölümsüzlük vaat eden bir büyü biçimi olmuştur. Weber'e göre, Budizm Çin yaşamında da benzer bir rol oynamıştır. (Weber'in Budizme görece az ilgi gösterdiği ve özellikle ekonomik büyüme için daha güçlü bir kuvvet olduğu, ortaçağ Çin'inde oynadığı rol hakkında çok iyi bilgi sahibi olmadığı doğrudur. Bu Weber'in analizinin bir zayıflığıdır; bkz. Collins, 1986: bölüm 3.)

Weber, genel olarak Çin toplumunu yarı rasyonelleşmiş bir toplum olarak tarif eder. Tarihinin oldukça erken bir döneminde rasyonelleşmenin bazı önemli unsurlarına ulaşmıştır. Büyük toprakların güvenliğini sağlayarak ve kentsel gelişmeyi ve büyük ölçekli ticareti teşvik ederek, bürokratik devlet için en kapsamlı atılımı gerçekleştirmiştir. Egemen dini de, dini entelektüeller olan Konfüçyüsçüler tarafından tutarlı bir şekilde geliştirilmiş olması ve hakim olan odak noktasının mistik bir kaçıştan ziyade dünyevi faaliyetler olması bakımından oldukça rasyonelleşmiş bir dünya görüşü getirmiştir. Fakat aynı yapı, eski aile sistemi ve doğa büyümlü ile uzlaşmıştır. Çin bürokrasisi ve Konfüçyüsçülük, bu eski formları bünyesinde toplamış ve onları idame ettirmeye çalıştığı değişmeyen düzenin temel yapıtaşları yapmıştır. Weber şunu söyler gibi gö-

zükmetedir: Çin toplumundaki "modern" unsurların paradoksal etkisi, "modern öncesi" biçimlerin kalıcı olmasını sağlaması ve bu sebeple onları, modern kapitalizmin tam gelişiminin önündeki engeller olarak pekiştirmiş olmasıdır.

7

Weber'in Sosyoloji Ansiklopedisi

EKONOMİ VE TOPLUM

Weber'in *Ekonomi ve Toplum*'u (1922/1968) neredeyse 1500 sayfalık muazzam bir eserdir. Bu eserin İngilizce konuşulan dünyada, uzun zamandır yalnızca kırıntıları biliniyordu. Bu kitaptan, her biri kısmen farklı bir vurguya sahip beş farklı kitap çıktı. Bu tercüme, hangi Weber yorumunun üstün geleceği üzerine olan mücadelenin bir parçasıydı: Neo-idealist rasyonelleşme sosyoloğu olduğuna dair olan yorum mu, yoksa materyalist çatışma teorisiye dair olan yorum mu üstün gelecekti. (1930'da *Protestan Ahlakı*'nı tercüme ederek savaşı tetikleyen) Talcott Parsons, birlikte çalıştığı arkadaşlarıyla birlikte Weber'in başlangıç niteliğindeki tanımlarını *Toplumsal ve Ekonomik Örgütlenme Kuramı* (1947) olarak tercüme etti; Edward Shils ve Max Rheinstein, *Ekonomi ve Toplumda Hukuk Üzerine Max Weber* (1954) başlıklı bir cilt hazırladılar ve Ephrayim Fischhoff *Din Sosyolojisi*'ni (1963) hazırladı. Diğer kamp, aynı zamanda Weber'in din sosyolojisinde Çin, Hindistan ve antik Yahudilik ciltlerinin tercümesinden sorumlu olan

Hans Gerth öncülüğündeydi. Parsons ve diğerleri en soyut tanımlara ve daha ideal kurumlar olan, din ve hukuk kurumlarına yoğunlaşmışken; Gerth ve C. Wright Mills ise, *Max Weber: Sosyoloji Yazıları* (1946) adlı ünlü derleme kitabı hazırlarken, ciddi ölçüde, Weber'in tabakalaşma ve siyaset sosyolojisinden parçalar seçti. Bu kitap, sırasıyla örgütlenme ve tabakalaşma üzerine hemen hemen tüm sosyoloji derslerinin temeli olan, Weber'in bürokrasi ve sınıf-statü-parti üzerine ünlü yazılarını içeriyordu. Gerth'in birlikte çalıştığı Don Martindale ayrıca, *Ekonomi ve Toplum*'un siyasetle ilgilenen ikinci kısmından *Şehir* (1958) kitabını tercüme etti.

1968 yılında, *Ekonomi ve Toplum*'un tüm metni sonunda Guenther Roth ve Claus Wittich tarafından İngilizce olarak piyasaya sürüldüğünde, "çeviri savaşları" sona erdi. O zamandan beri, Weber'in eserlerini bir bütün olarak bir araya getirme konusunda biraz ilerleme kaydetsek de bu konu hakkında söylenebilecek tek şey bu değildir. Almanlar, elbette başından beri tercüme aracılığı olmadan da Weber'in çalışmalarına ulaşabiliyorlardı; ancak uzun süre boyunca Weber, Almanya'da görmezden gelindi ya da öncelikli olarak bir idealist/rasyonalist olarak görüldü (ki hala orada hâkim olan yorum budur). Birçok Amerikalı akademisyen de, Weber'i her zaman Almanca orijinaliyle okuyabiliyordu, ancak mesele bir seçimden daha fazlasıydı. Weber'in yazıları oldukça verimliydiler ve *Ekonomi ve Toplum* gibi tek bir çalışma bile, bazı ilkelelerin seçimini ve anlamını kavrayabilmek için yol gösteren bir temanın tercihinin gerektirirdi. Weber'in çalışmasının farklı yönlerini seçen tercümanlar böyle bir tercih yapıyorlardı. Weber'in, birbirine tamamen oturması gerekmeyen, ancak her

ikisinin de hakkının verilmesi gereken iki tarafı olduğunu kısa bir süre önce görmeye başladık.

Bu kitabın daha önceki bölümlerinde (Bölüm 2, 3 ve 4'te) Weber'in idealist/rasyonalist tarafını incelemiştim. Buradaysa, bir materyalist çatışma teorisine nasıl katkıda bulunduğu yönünden *Ekonomi ve Toplum* gözden geçirilecektir. Aslında bu katkı çok büyük olmasına rağmen, tamamlanmış olsaydı muhtemelen daha da büyük bir katkıya sahip olacaktı. Weber 1910'da bu eseri yazmaya başladı ve daha sonra, şu anda *Ekonomi ve Toplum*'un 2. kısmı (asıl bölüm) olan bölümün taslağını bitirdikten sonra, 1914 yılında savaşın çıkmasıyla birlikte bu çalışma yarıda kaldı. 1919-1920'de, yayınlanan 1. kısmı oluşturan, sosyolojik analiz kategorilerinin uzun tanımlar dizisini yazdı. Fakat her iki kısım da, Weber öldüğünde tamamlanmamış durumdaydı.

Bu şekliyle dahi bir ansiklopedi gibi görünen *Ekonomi ve Toplum*; doğruyu söylemek gerekirse, gerçekten de bir ansiklopedi olan daha büyük bir serinin parçası olarak tasarlandı. 1909 yılında Weber, ekonominin her alanını kapsayan bir akademik derleme olan, *Siyasal Ekonominin El Kitabı*'nın yeni basısını düzenlemeyi kabul etti. Bunun Weber'in uzmanlık alanı olduğunu ve aynı şekilde Alman ekonomi biliminin, modern Amerikan meslektaşlarına göre çok daha kapsamlı olduğunu ve yalnızca arz, talep, fiyat, üretim, istihdam vb.nin teknik analizini değil, aynı zamanda hem ekonomiyle bağlantılı tüm tarihsel ve kurumsal yapıyı hem de bunun sonucu olarak ortaya çıkan siyasi ve yasamaya ilişkin meseleleri de içerdiğini hatırlayalım. Sıraya giren (Joseph Schumpeter, Werner Sombart ve Emil Lederer gibi adyınların de dahil olduğu) diğer yazarlara ilave olarak Weber, ekonomi ve toplum ara-

sındaki ilişki üzerine olan cildin bir bölümünü yazma işini kendine üzerine aldı.

Weber'in hiç bitirememiş olduğu bu çalışma, onun için kapsamlı bir sosyoloji çalışması geliştirme fırsatıydı. Her şey ekonomiyle ilgili olabileceği için, sosyolojideki her konu ele alınmalıydı. Weber'in belirli konulara verdiği dikkatin salt boyutuna bakarak, şeylerin genel düzeni içerisinde bu konunun ne kadar önemli olduğunu düşündüğü ölçülebilir. Aslında planladığı içindekiler tablosuna sahibiz, bu da çalışmayı bitirebilseydi ne yapacağını bize gösteriyor. Kabaca elimizdeki, *Ekonomi ve Toplum* gibidir, ancak vurgusunda dikkate değer belli farklılıklar bulunmaktadır. Bir kere, çalışmanın adı *Ekonomi ve Toplum* değil, *Ekonomi ve Toplumsal Düzenler ve Güçler* olacaktı (Die Wirtschaft und die gesellschaftlichen Ordnungen und Mächte). Kuşkusuz bu daha kullanışsız bir başlıktır ve el yazmasının ilk Alman editörleri muhtemelen daha kısa ve daha zarif bir başlık seçmekte haklıydılar. Ancak Weber'in kendi başlığının ne vurguladığına dikkat edelim: Toplum, "toplumsal düzenler" ve "güçler" olmak üzere iki geniş alan olarak ele alınacaktı. Amerikalı tercümanlar Roth ve Wittich, bu başlığı *Ekonomi ve Toplum*'un 2.kısımının başlığı olarak bıraktı ve İngilizce'ye "Ekonomi: Normatif ve De Facto Güçlerin Arenası" olarak çevirdiler. Bu çeviri, Weber'in bahsettiği şeyin bir bölümünü yakalar: "De facto güçler", kesinlikle meşru olmayan güçlerdir, ancak bu şekilde davranıp yanına kar kalmasını sağlayacak güce sahip olanları anlatan, tam olarak Amerikan argosundaki "bunun yolu budur"u anlatan durumdur. Weber'in bunu başlığa koyacak olması, onun sosyolojide gerçekçi, hatta kinik bir çatışma teorisinin üzerinde durma isteğinin boyutunu gösterir. Bu nedenle Weber'in vur-

gusu, ana başlığı daha yavan bir başlık olan *Ekonomi ve Toplum* olarak değiştirilerek epeyce sansürlendi. Elbette Weber, ikinci bir arena olan toplumsal düzene de işaret etmiştir. Bunula beraber, Weber'in başlığının diğer parçasının, Roth ve Wittich'in yaptığı gibi, "normatif güçlerin...arenası" olarak tercüme edilmesi, aslında Weber'in tercihinde olmayan, normatif tarafa vurgu yapmaktır. "Ordnung", "düzen" anlamına gelir ve Almanca 'da, çok tanımlayıcı ve aynı zamanda muğlak bir anlam taşımaktadır. "Alles in Ordnung!", "Her şey yolunda" anlamına gelir ve bir talim çavuşunun askerlerini teftişe sunarken kullanabileceği bir ifadedir. Buna ek olarak, bu kelime emir çağrışımına sahip olmakla birlikte, daha soyut anlamdaki düzen anlamına da gelir ve sadece toplumun örgütlenme biçimine işaret etmesi de söz konusudur.

Weber'in ekonomi ansiklopedisinin tanıtım yazısında bilfiil yayınladığı içindekiler tablosuna bakarsak, bunun kabaca başlığındaki iki bölüme karşılık geldiğini görebiliriz. Yazdıkları birebir olarak şöyledir: (Weber 1922/1968: lxvi; büyük harfli başlıkların bana ait olduğuna dikkat edin; bunu, kitabın ne şekilde bölümlere ayrıldığını düşündüğümü göstermek için yaptım):

TANIMLAR VE GENEL DEĞERLENDİRME

(1) Toplumsal Düzenin Çeşitli Formlarının Kategorileri (*Gesellschaftlicher Ordnung*).

Ekonomi ve Toplum Arasındaki En Genel İlişkiler
Örgütlü Grupların Ekonomik İlişkileri

TOPLUMSAL GRUPLAR

(2) Hane, Oikos ve İşletme

- (3) Komşuluk, Akraba Grubu ve Yerel Topluluk
- (4) Etnik Grup İlişkileri
- (5) Dini Gruplar
 - Dinlerin Sınıfsal Temelleri; Karmaşık Dinler ve Ekonomik Yönelim

EKONOMİ

- (6) Piyasa

SİYASET

- (7) Siyasi Birlik
 - Hukuksal Gelişmenin Toplumsal Belirleyenleri
 - Statü Grupları, Sınıflar, Partiler
 - Ulus
- (8) Tahakküm
 - (a) Meşru Tahakkümün Üç Türü
 - (b) Siyasi ve Dini Yönetimsel Tahakküm
 - (c) Meşru Olmayan Tahakküm; Kentlerin Tipolojisi
 - (d) Modern Devletin Gelişimi
 - (e) Modern Siyasi Partiler

Bu taslakta; iki büyük bölüm -sosyal gruplar ve siyaset- artı bir giriş bölümü ve bunlar arasında kalan piyasa üzerine bir tartışmanın yer aldığını görebiliriz. Bu, Weber'in başlığında bahsettiği iki alan olan "sosyal düzen" ve "güçler"e karşılık gelir. Her şey kategorilerin ele alınışıyla başlatılır; bu bölüm, 300'den fazla sayfaya çıkan ve Talcott Parsons'ın ayrı bir şekilde yayınladığı, tanımlarla ilgili olan bölümdür. Sonrasında, bir dizi farklı toplumsal grup vardır: hane, komşuluk, akrabalık, etnik gruplar ve dini gruplar. Ardından, piyasa üzerine kısa bir ara fasıl gelir – yani, kalan her şeyin bağlanacağı eko-

nomik alan. (Bu bölüme sadece küçücük bir parça kaldığı için Weber'in gerçekten ekonomik piyasanın neye benzediği hakkındaki düşüncelerini başka bir yerden yeniden oluşturmamız gerekiyor.) Son olarak, siyaset üzerine bir dizi çok uzun bölüm vardır.

Bu taslaktaki vurgu ve Weber'in her bir kısma gerçekte verdiği dikkatin boyutu, onun sosyolojide "eylem" in nerede olduğunu düşündüğünü belirgin bir şekilde gösterir. Bunun, siyaset olduğu yeterince açıktır. Dini grupların kitap boyunca ele alınmış olması(235 sayfa) hariç tutulduğunda, toplumsal gruplar üzerine olan 2'den 5'e kadarki bölümler (fiilen *Ekonomi ve Toplum*'un II. Kısımında 2'den 6'ya kadarki bölümler olarak yayınlanmıştır) nispeten mütevazıdır ve yalnızca 60 sayfadan oluşur. Ancak siyasetin yer aldığı bölümler, Amerikan baskısında 735 sayfanın üzerine kadar çıkar. Weber, hukuk sosyolojisinde, devlet, bürokrasi ve diğer örgütlenme biçimlerine ve bunların yanı sıra siyasal iktidar için mücadele eden aktörler olan diğer toplumsal gruplara (sınıf, statü grubu, parti) burada yer verir. Üstelik çalışmanın bu kısmı bitmekten oldukça uzaktır. Weber ayrıca modern devletin ve modern siyasi partilerin gelişimine dair yazmak üzereydi; Rus Devrimine ve Almanya'da Weber'in ölümünden hemen önce Kayzer'in tahttan indirilmesine dair bir incelemeyle birlikte devrimleri ele alacaktı.

Weber'in çalışmalarının bu bölümüne sahip olmamamız gerçekten talihsizliktir. Kesinlikle sadece, modern zamanların sosyolojik bir analizi olarak son derece aydınlatıcı olmakla kalmayacak, kuşkusuz Weber'i bir siyaset ve çatışma sosyoloğu olarak da gösterecekti. Benim düşünceme göre, en az Weber'in mevcut katkıları kadar (metodolojik beyanlarına karşın), dünyadaki fiziksel olmayan ideaların etkisi yerine,

toplumdaki grupların fiili yapısı ve mücadelelerine ağırlık verecekti. İçindekiler tablosu açık bir şekilde oldukça gerçekçi bir duruş sergiler. Dinlere atıfta bulunarak, alt başlığını dinlerin *sınıfsal temeli* yapar; hukuka dair kısmın adı "hukuksal gelişmenin *toplumsal belirleyenleri*"dir. Geniş ölçüde "meşru olmayan tahakküm"den bahsettiğine de dikkat etmek gerekir. Aslında bu onun kenti ele alma biçimidir: toplumsal gruplar tarafından kendi kendini yönetme. Bu ifade; demokrasinin bir mücadele olduğunu ve bu nedenle, otoriter devletlerde geçerli olan türde meşrulaştırıcı ideallerin olağan ilkeleri tarafından belirlenmediğini söylemek gibidir. Siyasi partiler ve devrim hakkında söyledikleri, sanırım bunun doğruluğunu kanıtlar niteliktedir.

SİSTEMATİK BİR TEORİ OLARAK WEBER'İN KARŞILAŞTIRMALI SOSYOLOJİSİ

Ekonomi ve Toplum, bir tür sistematik gezinti içerisinde sosyolojik konuları peşi sıra araştırır. Ayrıca, Weber dünya tarihi hakkında geniş bir bilgiye sahip olduğundan, her meseleyi, bildiği tüm toplumlardan yola çıkarak yapılabilecek genellemeler açısından değerlendirir. Diyelim ki konu, siyasal örgütlenme meselesi: Weber, Çinli ve Mısırlıların ortak noktalarını, modern Avrupa'nın bürokratik devletleriyle nasıl benzerlikler gösterdiklerini, eski Roma'dan ve Ortaçağ Hindistan'ından ne denli farklı olduklarını ve benzeri şeyleri göstermekle işe başlar. *Ekonomi ve Toplum*'u okumanın, çoğu insan için akıllara durgunluk veren bir deneyim olmasının sebeplerinden biri budur. Cümlelerde (hatta cümlelerin öğelerinde) özetlenen saf tarih bilgisi genellikle entelektüel olarak ezicidir. Profesyonel tarihçiler bile irkilme eğilimi gösterirler; çünkü mesleki eğitimleri onları oldukça dar bir mekan ve zaman dilimine yo-

ğunlaştırdığı için, genellikle Weberci karşılaştırma tarzıyla uğraşma hissinin baş döndürücü olduğunu bildirirler.

Bununla birlikte, bu durumun Weber'in gücü ve bizim zayıflığımız olduğunu itiraf etmeliyiz, tersini değil. Karşılaştırmalar her bilimin temelidir ve sosyoloji, yalnızca olayların meydana geldiği koşulları görerek en güçlü genellemelerini tesis edebilir. Genellikle sosyolojinin ilgilendiği şeyler, büyük ölçekli varlıklar ve süreçlerdir: devlet, demokrasi, devrim, din, tabakalaşma ve benzeri şeylerin biçimleriyle ilgilenir; aralarındaki esas değişimleri -ve dolayısıyla nedenleri-onları bir bütün olarak karşılaştıramadan, yani tüm toplumları karşılaştırmadan göremeyiz. Geniş kapsamlı tarihsel karşılaştırmalar yapmadığımız sürece, toplumumuzdaki küçük ölçekli bir kurum olarak kanıksadığımız aile bile, neden başka bir biçimin değil de bu belirli aile biçiminin günümüzde mevcut olduğu bakımından anlaşılamaz. Weber'in önemli bir sosyolojik teorisyenimiz olmasının nedeni de budur. Bunun sebebi sadece kategoriler ve metodolojiler hakkında kafa yorması değildir. Temel olarak karşılaştırmalı tarzda bir ampiristti. Bununla birlikte, disiplinin anti karşılaştırmacıları (ve anti-pozitivistleri) tarafından alınan metodolojik beyanları da dahil olmak üzere Weber'in tüm açıklamaları, bilinen insan toplumları üzerinden karşılaştırma yapma temel girişimine dayanmaktadır.

Karşılaştırmasının sonucu olarak Weber, toplumsal örgütlenmenin bazı temel boyutlarını belirledi. Yani, bakmamız gereken en verimli yapıların neler olduğunu bize söyledi. Birazdan bunlardan bazılarını biraz daha ayrıntılı bir şekilde inceleyeceğiz: örgütlenme modelleri, üç boyutlu tabakalaşma yaklaşımı, toplumsal düzenin geri kalanını destekleyen bir mücadele olarak siyaset görüşü. Bunlara odaklanmak neden

"verimli"dir? Çünkü bunlar, tarihsel gerçeklikte birbirine bağlanan komplekslerdir. Bunlar, deyim yerindeyse, toplumsal manzaradaki "doğal ayırım çizgileri"dir. Fakat bunu kabul etmek, en azından, belli nedensel komplekslerin, yani başka şeylerin etraflarında belirli bir model oluşturmalarına neden olan belli temel faktörlerin bulunduğunu dolaylı olarak kabul etmektir. Weber, bu tür temel faktörlere ve toplumsal düzenin bunlara ilişkin komplekslerine dair yaptığı incelemesini, "ideal tipler" olarak adlandırma eğilimindeydi. Görmüş olduğumuz gibi, bu terminolojiyi, sonsuz bir tikeller dizisi olan saf tarihsel anlatım ile ampirik değişimleri göz ardı eden nedensel modeller türleri arasında bir zemin oluşturmak için kariyerinin oldukça erken dönemlerinde yarattı. Metodolojik beyanlarında Weber daima, tarihin ortaya çıkış şekliyle her zaman benzersiz olduğunu ve tarih hakkında genelleme yapılamayacağını, tarihin yalnızca yorumlanabileceğini ilan eden bir tarihselciydi. Bununla birlikte, Weber'in başlıca karşılaştırmalı eserleri ve en önemlisi *Ekonomi ve Toplum*, bundan çok daha fazlasını yapar. Bunlar aslında, örgütlenme, tabakalaşma, siyaset ve diğerleri hakkında bir takım teoriler, nedensel modeller sunar. Birçok tarihsel topluma özgü kalıpların bir karşılaştırmasıyla kurulmuş olan ideal tipler bu teorileri içerir. Her ne kadar Weber bilinçli olarak tasarlamış olsa da, bunların dayandığı karşılaştırmalı yöntem bilimi mümkün kılar.

Weber bu nedenle en büyük sosyoloğumuzdur ve *Ekonomi ve Toplum* onun en büyük kitabıdır. Çünkü eğer Weber, kendisinin beyan ettiği gibi, tarihin sayısız tikel yollarının bir tercümanından daha fazlası olmasaydı, sosyoloji disiplininde bir ilham kaynağı ve bir rehber olması zordu. Tarihsel sosyolojinin geçtiğimiz birkaç on yılda belli bir popülerliğe sahip olduğu doğrudur, ancak sosyologların çoğunluğu modern

toplumun kurumlarıyla ilgilendi ve bunların görece az bir kısmı (özellikle 1965 civarından önce) tarihle çok fazla ilgilendi. Çalışması genelleştirici bir çağrıya sahip olmasa, Weber daha çok ezoterik bir uzman olurdu. Gerçekten de, her birinde benzersiz olanın ne olduğunu anlamaktan başka bir karşılığı olmasa, neden İslam toplumu, Çin, Pers, Ortaçağ Avrupa'sı ve diğerleri hakkındaki karmaşık referanslarını arasında zorla ilerleyecektik ki? Aslında bunun, çok önemli bir çeşit karşılığı vardır. Weber, örgütlenme, tabakalaşma ve siyaset sosyolojisinin temelini oluşturdu. Diğer tüm toplumsal kurumlar, bunlar üzerinden incelenebileceğinden, geri kalan sosyolojinin büyük kısmı, Weber'in çalışmasından ortaya çıkan teorik perspektiften belli bir ölçüde örnek alır. Modern Amerikan (ya da İngiliz, Fransız ya da başka herhangi bir toplum) toplumu hakkındaki ampirik araştırmalar, bu nedenle anahatları temelde Weberci olan bir bilgi birikimi inşa etti.

WEBER'İN TABAKALAŞMA TEORİSİ

Weber, tabakalaşma teorisinin ana tartışmasını, siyaset sosyolojisinde ortaya koyar. Bu durum, onun anlaşılması hususunda bazı sorunlara neden oldu. Bu model, "Sınıf, Statü Grubu ve Parti" başlığı altında ünlüdür: üç boyutlu tabakalaşma görüşü. Sınıflar, ekonomik gruplaşmalardır- Weber bazı düzeltmeler eklemiş olsa da, kabaca Marx ve Engels'in zihninde olan şeydir. Bunlar, bir ekonomi piyasasında benzer konuma sahip kişiler grubudur. Buna bağlı olarak sınıflar, yalnızca istatistiksel kategorilerdir. Birbirlerine bağlı olduklarını hisseden, fiilen bir araya gelen ve kolektif bir isme-bir sosyal kimliğe- sahip olan insanlar anlamında gerçek gruplar değildir. Bu ikinci grup türü, Weber'in "statü grubu" olarak adlandırdığı gruptur.

Son olarak, siyasi partiler vardır. Kesin bir biçimde tabakalaşmayla ilgilendiğimizi düşünürsek, modelin bu kısmı, resmi biraz bulandırır; çünkü Weber, burada siyaseti tartıştığı için partiler eklenmiş durumdadır. Tam olarak söylemek gerekirse, Weber iktidar mücadelesi veren gruplar olan, siyaset içerisindeki aktörlerin kim olduklarını tartışıyordu. Buna cevap olarak üç çeşit grup saydı: ekonomik sınıflar ve onların ekonomik çıkarları, statü grupları (örneğin etnik gruplar) ve son olarak partiler. Weber, partiler "iktidarın evinde yaşar" derken söylemek istediği, onların aslında siyasal eylem için örgütlenmiş olduklarıdır. Sınıf, statü grubu ve parti arasındaki ayrım, somut olmaktan ziyade analitiktir. Bunlar ayrışık değildir; aynı kişi -ya da bu hususta aynı grup- aynı anda üçüne de üye olabilir. Şöyle ifade edelim: bir sınıf kendisini, bir statü grubunda oluşturabilir ve hem bir sınıf hem de bir statü grubu, sonradan bir siyasi parti olarak örgütlenebilir. Ayrıca, bu üçlünden her biri ayrı ayrı da oluşabilir. Statü grupları olmayan sınıflar (örneğin etnik gruplar), sınıflarla çakışmayan ve partileri oluşturmayan statü grupları ve özerk olan partiler vardır. Örneğin, bir hükümetin yapısında, iktidar mücadelesinde "partiler" olarak hareket eden birçok farklı örgütsel grup olabilir.

Weber'in yaklaşımı özellikle, tabakalaşmanın üst üste binen gruplar tarafından karmaşık bir hale getirildiği ve diğer yandan siyasi iktidar mücadelesinin de hizipleştiği çoğulcu durumların anlaşılması için yararlıdır. Örneğin statü grupları olarak Katoliklerin Protestanlarla, onların da Yahudilerle karşı karşıya olması, toplumsal sınıfları çapraz kesebilir; bu takdirle, Siyahlar beyaz Avrupalı Amerikalılarla, onlar Meksika kökenlilerle, onlar da Şarkılarla karşı karşıya da olabilir. Siyasi partiler, içinde bulundukları toplumda çevrelerinde bulunan

belli bir grubun, ne sınıfın ne de statünün, çıkarlarına indirgenemeyen kendi çıkarlarını (kendi siyasetçilerini iktidarda tutmak) gözetmek için kendilerine ait bir örgütlenmeye sahip olabilirler. Bundan dolayı, Weber'in teorisine, esas olarak bu türden çoğulculuğa sahip durumlar için tasarlanmış bir teori olarak yaklaşma ve hatta Marksist sınıf çatışması anlayışını, çoğulcu yüzeyselliğin keşmekeşine çevirme girişimi olarak görme eğilimi vardır. Ancak bu, Weber'in yanlış bir okumasıdır. Çoğulcu bir durum, Weber'in modelinin uygulanabileceği yolların yalnızca bir tanesidir. Bunun analitik bir model olduğunu hatırlayın: Weber üç tür grup ortaya koyar, ancak sınıf, statü grubu ve parti arasındaki ilişkilerin mutlaka ne şekilde gerçekleşmesi gerektiğini söylemez. Ne zaman çoğulcu biçimde en fazla çapraz keseceklerini ve ne zaman farklı şekilde düzenleneceklerini öngörmek için ona bir teori eklemeliyiz.

İlk olarak, Bu grupların hepsi toplumsal sınıflar etrafında örgütlenebilirler. Weber'in sınıfları yalnızca istatistiksel kategorilerdir: piyasada aynı pozisyona sahip olduğu için, ekonomik durumla aynı ilişkiye sahip insanlar. Emeklerini satanların (işçi sınıfı) karşısında emeklerini satın alanların (iş veren ya da kapitalist sınıf) olduğu durum, bu türden başlıca bölünmelerden biridir. Weber'in, Marksistlere daha az aşına olan iki sınıf bölünmesi daha vardır: borç verenler ve borçlular arasındaki bölünme ve satıcılar ile tüketiciler arasındaki bölünme. Weber, sadece Marx'ın odaklandığı işveren/işçi çatışmasının değil, bu boyutlarda gerçekleşen sınıf çatışmasının da, dünya tarihinde önemli olduğuna dikkat çeker. Basitleştirmek adına, burada bu diğer türleri bırakacağım ve işçilerle kapitalistlerin karşı karşıya olduğu çatışma üzerine yoğunlaşacağım.

Ekonomik sınıflar, benzer bir şekilde eyleyen insanlardan oluşur- örneğin, aynı ekonomik çıkarlar lehine oy verenler, aynı tutumları sergileyenler vesaire. Ancak gerçek bir grup veya bir cemaat oluşturmaları gerekmez. Burada Weber, Marx ve Engels'i büyük oranda ilgilendiren bir sorunu ele alır: sınıf bilincinin yaratılması. Weber'in ürettiği çözüm şöyledir: Bir sınıf, statü grubuna dönüştüğünde sınıf bilinci sahibi olur. Yukarıda, statü gruplarını temsil etmek için etnik ve dini gruplar örneğini (Katolikler, Protestanlar, Yahudiler, Meksika kökenli Amerikanlar) kullandım. Fakat statü grubunun daha da yaygın bir şekilde görülen bir biçimi, aslında toplumsal sınıf temeline dayanır. Örneğin, "yüksek sosyete" (bazen, gazetedeki "Magazin sayfaları" ¹ anlamında sadece "Sosyete" olarak adlandırılır) derken neyi kastederiz? Bu zengin meclisleri, servetlerini bir grup kültürüne, bir kolektif kimlik hissine dönüştürme sürecini temsil etmektedir. Statü grupları (en azından üst tabakadakiler) tipik olarak ekonomik sınıfları idealize eder; servetlerinden bir yaşam biçimi ve bir cemaat örgütlenmesi tesis ederler. Bunu, "zengin olduğumuz için değil - ne kadar amiyane bir ifade!- hayır yemeklerine ve sanat müzesi açılışlarına katıldığımız için, çok incelikli yemekli davetler düzenlediğimiz için ve kızlarımızı yalnızca en hoş gençlerle tanışacakları ve bizim seçkin hayatımıza sahip olmayan "önemsiz biriyle" yapılacak bir evlilikle sonuçlanmayan balo-

¹ Ç.N. Burada "high society" kavramı yüksek sosyete olarak, "society" sosyete olarak çevrilmiştir. Dilimizde "sosyete"ye ilişkin haberlerin yer aldığı sayfalar magazin sayfaları olarak adlandırıldığından, Collins'in parantez içerisinde yaptığı vurgu çok net olarak anlaşılmıyor. Collins'in yaptığı vurgu, ülkemizde geçmişte kullanıldığı şekliyle "cemiyet haberleri" olarak anlaşılırsa, biraz daha anlamlı gelebilir.

larda sosyeteye takdim ettiğimiz için seçkin insanlarız “dercesine toplumsal itibarlarına yönelik iddiaları için de kullanırlar.

Weber bu durumu, meşrulaştırma süreci olarak, kişinin kendini bir yaşam tarzının saygınlığına dayanan iddialarla gizlemesi olarak adlandıırırdı. Burada, Weber’in toplumsal sınıfların statü gruplarına dönüşmesi görüşüyle, Marx ve Engels’in sınıf bilincinin doğuşu teorisi arasındaki bir farklılığı görüyoruz. Marx ve Engels için asıl mesele, tabi sınıfın, özellikle de kapitalist çağdaki işçi sınıfının, devrimci bir kuvvet olarak kendi bilincini kazanması için kendini nasıl bir araya getirebileceğiydi. Diğer yandan Weber, sıkı bir biçimde örgütlenen statü grupları kurma olasılığının üst sınıflar için daha muhtemel olduğunu vurgular. Toplumsal tahakküm için verilen sınıf mücadelesindeki ana avantajlarından biri de budur. Üst sınıflar daha iyi örgütlenir ve kendilerini meşrulaştırmaya daha fazla yatırım yaparlar. Marksistlerin işçilerin tarafında “yanlış bilinç” olarak adlandırdıkları şey esasen, işçilerin üst sınıfın tuzakları tarafından büyülenmeleri ve onları devrilmesi gereken düşmanlar yerine gönülsüzce de olsa hayran olunacak bir tür üstün varlık olarak kabul etme biçimidir. Bu, sadece üst sınıfların statü grupları olarak örgütlendiğini söylemek anlamına gelmez. Üst sınıfın, sınıflarının tamamıyla örtüşen ve az çok hepsini bir yapı içerisinde harekete geçiren bir statü grubu yapısı elde etme ihtimali daha yüksek olsa da, her sınıfın bunu gerçekleştirmesi mümkündür. Orta sınıf ve aynı şekilde alt sınıfı oluşturan işçi sınıfı ve en aşağıdaki paryalar da kendi cemaatlerini kurma eğilimi gösterirler. Fakat bu tabakadaki alt gruplar, yalnızca yerel bir bilince sahip olan ve sınırları çevrelerindeki dünyaya, hatta belli bir mesafede yaşayan kendi ekonomik sınıflarının üyelerine bile kapalı olan küçük

komşu ve akraba grupları ve yerel cemaatler oluşturma eğilimindedirler.

Bu bakımdan Weber, modern teoriye ve toplumsal sınıf araştırmasına girişir. Daha fazla bilgi için, okuyucu *Çatışma Sosyolojisi* (Collins, 1975: 2. bölüm) kitabıma başvurabilir. Burada Weber'in tabakalaşma analizine yaptığı katkılarından sadece bir tanesini daha açıklamaya yerim kaldı. *Ekonomi ve Toplum*'un dinsel gruplara ayrılan kısmında Weber, dünya tarihindeki farklı toplumlarının dinlerinin büyük çapta bir karşılaştırmasını özetler ve çeşitli toplumsal sınıfların temel dini eğilimlerinin bir resmini ortaya atar. Weber'in din ve toplumsal sınıf hakkındaki genellemeleri, benim iddiama göre, bize sınıfsal tabakalaşma kültürlerindeki farklılıkları anlamamız için bir anahtar verir. Aslında, dinler bunu yapmaya son derecede elverişlidir. Çünkü dinler, cemaatleri kuşatan örgütlenmelerdir; dini cemaatleri ve ibadet, meditasyon veya ritüel gruplarını bir araya getirir. Dinler bu gruplara, ortak bir bakış açısı ve hayatlarını nasıl yaşayacaklarına dair dolaylı veya doğrudan bir dizi ahlaki ilke veya tutum sağlar. Dolayısıyla dinler hem toplumsal cemaatleri hem de onların kültürel bakış açılarını oluşturur. Weber'in görüşleri doğrultusunda, bunlar grup ve bu grubun izlediği yaşam tarzı için meşruiyet yaratırlar; bu nedenle statü gruplarının yanı sıra, grupların birbirleri üzerinde hakimiyet kurmasını sağlayan statü sıralamasının sürdürülmesi adına çok önemli bir temel oluşturur.

Bu açıdan bakıldığında, Weber'in farklı toplumsal sınıfların dini yatkınlıklarına ilişkin ne söylediği son derece açıklayıcıdır. İlk olarak üst sınıflar tartışılacaktır. Weber (1922/1968: 472-477), askeri soyluluğun tarih boyunca her zaman dini anlamda ifade edilen bir çeşit ahlak kurallarına sahip olduğuna işaret eder. Tanrı'nın takdirinin, onlara şövalye olmalarını,

Hristiyanlığın Tanrı'sı ya da İslam'ın Allah'ı için din savaşına katılmalarını ya da sırf (Hindu dininde) kastlarının vecibelerinin, onlara savaşmayı ve hükmetmeyi buyurduğuna inanmışlardır. Bu tip sınıflar için din temelde, tahakkümlerinin meşrulaştırılmasının bir aracı anlamına gelir. Yöneten sınıfların hepsi asker değildir; bazıları, Çin hanedanlarındaki mandarinler, geç Roma imparatorluğundaki memurlar, geç ortaçağ Avrupa'sındaki devlet-aristokrasisi gibi bürokratik seçkinler oldular. Weber, onların da dine, bir kamu politikası meselesi olarak yaklaştıklarına işaret eder. Din, sağlıklı bir toplumsal düzeni temsil ettiğinden, devletler için dini teşvik etmek iyi bir şeydi. Bu konuda Konfüçyüsçülerin tutumu tipik bir örnekti: Uygun ritüelleri yerine getirmenin toplumu idame ettirmeye esas teşkil ettiğini düşünürlerdi, ancak kendileri, hiçbir aşkın gerçekliğe inanmazdı. Bu tavır, din konusunda tam bir "Resmi Kilise" tavrıdır; buna göre din, görgü kuralları meselesidir ve toplum için yararlı bir şeydir, ancak kişinin öznel bir şekilde ve çok fazla kişisel şevkle girişeceği bir şey değildir- bu kötü bir izlenim verir ve daha çok alt sınıflara ait bir harekettir (aşağıya bakınız)! Tartışmayı, Weber'in spesifik olarak din konusunda ne söylediğinin ötesine genişletirsek, onun modelinin bize genel olarak üst sınıf kültürünün genel ana hatlarını verdiğini görebiliriz. Bizimki gibi seküler bir toplumda artık dinsel olmasalar da, ritüeller ve uygun formalitelerle ilgilenir- bizim toplumda daha çok hayır yemekleri, balolar ve resmi partiler vardır. Din, bunları kendilerini meşrulaştırmak, kendi cemaatlerini bir araya getirmek ve diğerlerine üstünlüklerini göstermek için kullanır. Fakat şuna dikkat etmek gerekir: onlar ritüeller tarafından alıkonmazlar; onlar için çok fazla dinsel şevk (veya herhangi bir diğer şevk), kişinin kontrolünü kay-

betmesi demektir ve bu durum hakim konumdaki sınıfın değil, diğer toplumsal sınıfların teslim olabileceği bir durumdur.

Analizin yönü, şimdi orta sınıfa çevrilir. Weber (1922/1968: 481, 484) çoğunlukla kanıtlarını modern öncesi toplumlardan toplarlar, bu nedenle bu bakış açısını, tarım imparatorluklarının kentlerindeki küçük esnaf ve zanaatkarlar arasında bulur. Hıristiyanlık tam da, Roma İmparatorluğu'ndaki bu gruplar arasında gelişti. Aslında bu, orta sınıfın, "küçük burjuvazi"nin dini bakış açısının somut örneğidir: asketik, ahlakçı, toplum odaklı, saygıdeğer ve çalışkandır. Hazlara, özellikle de insanın kontrolünü kaybettiği hazlara (seks, kumar, sarhoşluk) kuşkuyla yaklaşır. Bireyin üzerinde katı bir denetim idame ettirir ve bunu içselleştirerek, yani psikolojik bir yoldan yapmaya çalışır. Burada din, alt-orta-sınıf yaşam tarzının bu kurallarını ahlakileştirerek ve onları kurtuluş yolu haline getirerek önemli bir rol oynamaktadır. Seküler düzeyde kurtuluş, aslında bu sınıf konumunun çetin ekonomik gerçeklerinden kurtuluştur. Küçük iş insanları, ekonomik açıdan kırılgan bir güvenilirlik sürdürmektedirler ve her an sermayelerini yok edebilecek ve onları işçi sınıfının derinliklerine (aslında burası, çoğunun henüz yükseldiği yerdir) sokabilecek piyasa güçlerine tabidirler. Dolayısıyla ahlakçı din çoğunlukla, kendi çabalarıyla sınıf çizgisinden kendilerini yukarı çekmeye gayret eden işçi sınıfı tarafından ileriye yönelik olarak benimsenmektedir. Modern dünyada, bu alt-orta sınıf grubunun boyutu, alt büro işçilerini, kendi iş yerlerine ve benzeri konumlara sahip nitelikli işçileri (sıhhi tesisatçılar, elektrikçiler vb.) de kapsayacak şekilde büyüdü. Weber'in ilgisinin nedeni, sadece bu grup içerisinde püriten ve ahlakçı bir dine karşı aynı eğilimin devam ediyor olması değil, aynı zamanda bu grupların, dindar olmasalar bile yine de seküler biçimde aynı tip tutumlara sa-

hip olmalarıdır. "Çok çalışma öğretisine" inanır, çevrelerindeki toplumun ahlaksızlığından ve sefahatinden, bir yandan üst sınıfların aylaklığından (özellikle varlıklı gençlerin hedonizminden) diğer yandan alt sınıfların şeytani kötülüklerinden (bunun modern biçimi, genellikle sosyal yardım sızdıranlar ve azınlık ırklara ait sokak çeteleri olarak algılanır) yakınırlar. Erken Hıristiyanlar ya da kentli İslam ya da Hindistan'ın bazı bölümlerinde ve başka yerlerde bulunan benzer gruplar gibi, günümüz alt-orta sınıf üyeleri de, geri kalan herkesin cehen-neme gideceği bir dünyada, kendilerini bir hakkaniyet adası olarak görürler.

Weber(1922/1968: 468-472, 484-486)'c göre işçi sınıfı kültürü, modern beden emekçilerinin ve fabrika işçilerinin dini yatkınlıklarında olduğu gibi, köylülerin ve tarım işçilerinin tarihsel açıdan önceki kültüründe de bulunur. Bunların hepsi toplumsal yapının dibine yakın bir yerde bulunurlar ancak en dipte değildirler (Aşağıda tartışılacak olan alt sınıf budur). Genellikle bulundukları toplumların çoğunluğunu oluştururlar ve diğer herkes için maddi koşulları sağlayan çalışmaları yaparlar. Weber, bu sınıfların dini tutumlarının esas itibariyle dünyevi olduğuna dikkat çeker. Ahlakçı ve asketik dinler bu gruplarda hiçbir zaman güçlü olmadı. Onların dinleri sürekli olmaktan ziyade epizodiktir; alt orta sınıfa özgü, güvenilirliği sürdürmenin aralıksız arayışına sahip istikrarlı psikolojik baskılara nazaran, işçi sınıfı için din daha kesintilidir. Yerel bir grubu, düşün veya cenaze merasimi (baştaki kederliliğe rağmen, çoğu kez bir içki alemine dönüşebilir) için bir araya getiren, periyodik şölensel olaylardan oluşur. Din; uğur, sağlık, hastalıkların iyileştirilmesi veya geleceği görme gibi duygusal gevşeme ve dünyevi amaçlar için kullanılır. İşçi sınıfı dini, genellikle büyüyle ve bugünün magazin basınında gösterilen

türden “mucizeler”le bağlantılıdır. Weber, bunların hepsinin tarihsel emsallerinin, mevsimsel festivaller ve doğurganlık törenlerine sahip kırsal pagan dinlerinde bulunduğunu gösterir. Bunlara, modern seküler toplumumuzda, özellikle işçi sınıfındaki insanlar için, seyirci sporlarıyla bağlantılı kolektif kimliklerde bu kadar çok dikkat çeken bir dizi ritüel hazırlamamız eklenebilir.

Son olarak, en dipteki grup olan toplumun paryaları vardır. Bugün bu, geçici işçilerin, kronik işsizlerin, dilencilerin, alkoliklerin ve uyuşturucu bağımlılarının ve toplumsal düzenle herhangi bir düzenli bağlantısı bulunmayan diğerlerinin alanını oluşturur. Weber (1922/1968: 486), antik toplumların savaşlarına sürüklenen mülksüzleştirilmiş bir grup olan kölelerin dini yatkınlıkları üzerine olan tartışmasında, kültürlerine dair tarihsel bir analogi sunar. Onları, bugünkü alt sınıfın, hemen hemen tamamen izole edilmesine ve modern kültürün başlıca meşrulaştırıcı temalarının dışında kalmalarına paralel olarak, herhangi bir dini inanca ve katılıma karşı olan gönülsüzlükle tanımlar. Ancak, böyle bir grup, ancak toplumsal düzen çok ciddi bir şekilde sarsıldığında bir panik ya da umut dalgası oluştuğunda dini olarak harekete geçirilir ve bunun gerçekleştirilmesi için çok şiddetli bir duygu gerekir. Tarihsel olarak bu durum, dünyanın yok oluşunun veya ilahi müdahalenin zuhur edişinin yakın olduğuna dair fantastik inanışa sahip binyılcı hareketler içerisinde açığa çıktı. Bu tip duygusal hareketlerin modern seküler emsalleri de vardır. Kentsel alt sınıf, genellikle siyasi olarak hareketsiz olsa da, yine de, bazı büyük devrimlerin yanı sıra son birkaç yüzyılın ve hatta günümüzün isyan ve ihtilalleri sırasında gerçekleşen olayların kaynayan kazanına atıldılar.

WEBER'İN SOSYOLOJİYE KATKISI

Ekonomi ve Toplum'dan ve aslında Weber'in tüm eserlerinden geliştirilebilecek çok daha fazla şey vardır. Onun bürokrasi analizi, modern örgütlenme teorisinin temelini oluşturur. Bunu düzgün bir şekilde çok yönlü olarak incelediğimizde, ihtiyacımız olan tüm ana bileşenleri; yalnızca resmi yapıyı -bürokratik tarafı- değil, aynı zamanda Weber'in onunla birlikte hareket eden ideal tip olarak gördüğü gayri resmi yapıyı da tasvir ettiğini görürüz. Örgüt içinde her zaman, gayri resmi bir grup yapısı, soyut kural ve düzenlemeler yerine kişilere bağlı bir yapı vardır; Weber bu durumu, iki ideal tipin -bürokrasinin ve patrimonyalizmin- fiili olarak somut bir örgütü oluşturacak şekilde çeşitli durumlarda içi çe geçmeleri şeklinde açıklar. Weber'in örgütlere yönelik görüşü, kontrol için kullanılan çeşitli yöntemlerin olduğu ve örgütün farklı kesimleri arasında verilen bir iktidar mücadelesinin sonucunda oluştuğudur. Onun bürokrasi teorisi, farklı türde örgütsel yapılar yaratan maddi kaynaklar, iletişim ve meşruiyet alanındaki bazı koşulları sergiler. İlgilenen okuyucu, değerlendirme için *Çatışma Sosyolojisi* (Collins, 1975: 6. bölüm) kitabıma başvurabilir.

Bu kitabın bölümlerinde ele aldığımız tüm materyallere dönüp baktığımızda, Weber'in dünya tarihi üzerine bir vizyona sahip olduğunu görürüz. Çalışmasının bu bölümünü hiçbir zaman tamamlamadı; büyük dünya dinleri (İslam, erken Hristiyanlık, Ortaçağ Hristiyanlığı) hakkında yazılmayı bekleyen ve onun nasıl bir fikir ortaya atacağından ve hatta muhtemelen fikrini nerede değiştirdiğinden asla emin olamayacağımız en az üç çalışması daha vardı. İslam hakkındaki argümanlarını yeniden inşa etmek için bir çaba harcadı (Turner, 1974) ve ben de Ortaçağ Avrupa'sı hakkında ne söylemiş ola-

bileceğini anlamaya çalıştım (Collins, 1986, 3.Bölüm). Benim burada ileri sürdüğüm şey, Weber'in yazılarında düzeltme yapmak zorunda kalacağıydı. Zira, özellikle *Genel Ekonomi Tarihi*'nde geliştirdiği kapitalizmin tam kurumsal modeli o döneme uygulandığında, gerçek dönüşümün Reform sırasında değil Yüksek Orta Çağ'da (takriben M.S. 1000-1300) ve Protestanlığın gelişiyile değil Katolik kilisesinin kurumlarında gerçekleştiği sonucu doğar. (Bundan dolayı ben bunu "Yüksek Ortaçağ'ın Weberci Devrimi" olarak adlandırdım). Aynı argümanı Çin için kullanarak (Collins, 1986: 3. bölüm) Weber'in yarı-kapitalist bir ekonomik sıçramanın üretildiği Orta Çağ Çin'inde (takriben M.S. 400-900), Budizm'e yeterince dikkat etmediğini belirttim. Bu argümanlar doğruysa olayların fiilen ortaya çıkışı için kullanılmasında değişiklik yaparlar, ancak bu durum Weber'in genel dünya tarihi teorisini geçersiz kılmaz. Ne de olsa, burada kullandığım yine Weber'in teorisidir. Ancak, bir teorisinin ilerici olması, daha da geliştirilebilecek çıkarımlar içermesi ve kendisinin ötesine götürmesi, onun iyi bir teori olduğunun işaretidir.

Bu kriterler, Weber'i gerçekten de çok büyük bir teorisyen kılar. Kendi sosyolojimizi en yüksek kapsamlılık düzeyine çıkarmak için onun teorilerini bütünüyle kullanmaktan çok uzaktayız. Bu süreç halen devam ediyor. Weber'in eserleri; örneğin, bir devletin dış dünyadaki konumunun (askeri ve sosyal prestij) siyasi olaylar dinamiğinin anahtarı olduğu bir meşruiyet mücadelesi olarak ele alan bir siyaset teorisini içerir. (*Weberci Sosyolojik Teori* kitabımda ben bunu ayrıntılı bir şekilde açıklamaya ve ayrıca teoriyi daha da geliştirmeye çalıştım; Collins, 1986: 5-7 bölümlerinde). Weber'in ayrıca, bu kurumun analizinde hem siyasi hem de ekonomik faktörleri olmaları gereken yere oturtan, karşılaştırmalı kanıtlara dayanan bir aile

sosyolojisi vardır. Bu çalışma dünya tarihi boyunca aile hakkında, bu konu üzerine hararetli bir şekilde yapılan güncel araştırmalara iyi bir şekilde uyan çok aydınlatıcı bir perspektif verir; ayrıca doğrudan günümüzde hem önemli bir entelektüel konu hem de toplumsal bir ihtilaf olan kadın ve erkek konularını içeren cinsel tabakalaşma konusunu ele aldığı için şu sıralar özel ilgi alanımıza girmektedir. (Collins, 1986: 11-12. bölümlerinde bu konu, değerlendirilmektedir.) Başka yerlerde olduğu gibi, burada da Weber'in teorik geçerliliği çağdaş olmaya devam etmektedir.

Yapılması gereken çok daha fazla şey var. Weber'in henüz yeterince daha genel bir teorik biçime sokulmamış katkılarının bazılarını çeşitli noktalarda değindim. Örneğin (Bölüm 4'te), rasyonelleşme tartışmasında Weber'in müzik sosyolojisini inceledim. Bu çalışma, birçok yönden, halen teorik bilgimiz için ön planındadır, çünkü Weber'in yaptığı karşılaştırmaları yapmak ve onlardan teorik bir yapı çıkarmak akademisyenler için nadir görülen bir durumdur. Weber'in başardığı şeyi devralmak ve onun bıraktığı yerden, gerçekten de karşılaştırmaya dayanan bir müzik sosyolojisi üretmek zamanımızın bir sosyoloğuna kalmaktadır. Weber'in *Antik Uygarlıkların Tarımı Sosyolojisi* üzerine yaptığı çalışması, benzer şekilde modern bir bilim insanının teorik ilişkisini ortaya çıkarmasını bekleyen işlenmemiş bir altın madenidir. Weber'in statü gruplarının oluşturulmasıyla ilgili genel teorisinin ışığı altında bakıldığında, etnik grup tartışması da, halen eksik bir şekilde teorileştirilmiş olarak durmaktadır ve bu alanda gerçek bir sosyolojik teori kurma adına önde gelen adaylardan biri olmayı sürdürmektedir. Günümüzde toplumumuzdaki etnik gruplara (ırksal gruplar da dahil) neler olduğunu ayrıntılarıyla tarif etmekle çok fazla ilgiliyiz, bunun ancak karşılaştırmalı bir görüşten

gelen türden bir teoriyle iyi bir şekilde anlaşılabilceğini görmekteyiz. Burada Weber yine, bize tamamen sahip çıkılması gereken bir miras bıraktı.

Şu anda geçmiş düşünürleri pohpohlama eğilimimiz var. Onlara bir kahramanlık çağının figürleri gibi yaklaşıyoruz ve onlarla kıyaslanabilecek değerde yapabileceğimiz hiçbir şey yokmuş gibi davranıyoruz. Kendimizi, klasikler üzerine yorumlar ve onların tarihini yazan bir pozisyona sokarız ve onları kendi zamanımızın değil onların zamanının bağlamına yerleştirdik. Bu bilimin meşru bir biçimidir. Ancak Weber'e bu şekilde yaklaşmak, onun çalışmasındaki en önemli noktayı kaçırmaktır. Onun dönemi ne kadar büyüleyici olsa da, bazı açılardan tıpkı bizim zamanımız gibidir. Bilim insanlarının, uzmanlıkların peşinden gittiği ve o döneme ilişkin teoriler geliştirmeye çalışmak yerine, geçmiş fikirlerin tarihini yazdığı bir dünyada yaşadı. Weber metodolojik yazılarında, tarihin yorumlanmasını pohpohlama ve teorik genellemeleri alçaltma eğilimindeydi. Bununla birlikte, Weber'in kendisi, metodolojisinden daha büyük olduğu ve kullanımımıza zengin bir teori sunduğu için şanslıyız. Bizim tutumumuz, Weber'i ilham kaynağı olarak almak ve sürdürmeye çalışmamız gereken bir tür çalışma modeli olarak kullanmak olmalıdır.

Kaynakça

- ALEXANDER, JEFFREY C. (1983) Theoretical Logic in Sociology, Vol. 3: The Classical Attempt at Theoretical Synthesis: Max Weber. Berkeley: University of California Press.
- ANDERSON, PERRY (1974) Passages from Antiquity to Feudalism. London: New Left Books.
- BENDIX, REINHARD and GUENTHER ROTH (1971) Scholarship and Partisanship: Essays on Max Weber. Berkeley: University of California Press.
- COLLINS, RANDALL (1975) Conflict Sociology. New York: Academic Press.
- (1986) Weberian Sociological Theory. New York: Cambridge University Press.
- GREEN, MARTIN (1974) The Von Richthofen Sisters. New York: Basic Books.
- KALBERG, STEPHEN (1979) "The search for thematic orientations in a fragmented oeuvre: the discussion of Max Weber in recent German sociological literature." Sociology 13: 127-139.
- (1980) "Max Weber's types of rationality." American Journal of Sociology 85: 1145-1179.

- MILLS, C. WRIGHT (1956) *The Power Elite*. New York: Oxford University Press.
- MITZMAN, ARTHUR (1970) *The Iron Cage*. New York: Knopf.
- MOMMSEN, WOLFGANG (1985) *Max Weber and German Politics, 1890-1920* (1959). Chicago: University of Chicago Press.
- PARSONS, TALCOTT (1937) *The Structure of Social Action*. New York: McGraw-Hill.
- (1947) "Introduction," in M. Weber, *The Theory of Social and Economic Organization*. (A. M. Henderson and T. Parsons, trans.). New York: Oxford University Press.
- (1963) "Introduction," in Max Weber, *The Sociology of Religion* (E. Fischoff, trans.). Boston: Beacon.
- SAMUELSSON, KURT (1961) *Religion and Economic Action*. New York: Basic Books.
- SCHLUCHTER, W. (1981) *The Rise of Western Rationalism*. Berkeley: University of California Press.
- SCHUMPETER, JOSEPH A. (1954) *History of Economic Analysis*. New York: Oxford University Press.
- STONE, LAWRENCE (1967) *The Crisis of the Aristocracy, 1558-1641*. New York: Oxford University Press.
- TAWNEY, R. H. (1938) *Religion and the Rise of Capitalism*. Baltimore: Penguin.
- TENBRUCK, F. H. (1975) "Das Werk Max Webers." *Koelner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie* 27: 663-702.
- TURNER, BRIAN S. (1974) *Weber and Islam*. London: Routledge & Kegan Paul.

- WEBER, MARIANNE(1975) Max Weber: A Biography (1926). New York: John Wiley. (Translation of Max Weber: Ein Lebensbild)
- WEBER, MAX (1930) The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism (T. Parsons, trans.) (1904-1905). New York: Scribner's.
- (1946) From Max Weber: Essays in Sociology (H. H. Gerth and C. W. Mills, eds. and trans.). New York: Oxford University Press.
- (1947) The Theory of Social and Economic Organization (A. M. Henderson and T. Parsons, trans.) (1922). New York: Oxford University Press.
- (1949) The Methodology of the Social Sciences (E. A. Shils and H. A. Finch, trans.) (1904, 1906, 1917-1919). New York: Free Press.
- (1951) The Religion of China (H. H. Gerth, trans.) (1916). New York: Free Press. (Originally published in Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialforschung).
- (1952) Ancient Judaism. (H. H. Gerth and D. Martindale, trans.) (1917-1919). New York: Free Press. (Originally published in Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialforschung)
- (1954) Max Weber on Law in Economy and Society (E. Shils and M. Rheinstein, trans.) (1922). Cambridge, MA: Harvard University Press.
- (1958a) The Rational and Social Foundations of Music (D. Martindale et al., trans.) (1911). Carbondale: Southern Illinois University Press.
- (1958b) The City (D. Martindale and G. Neuwirth, trans.) (1922). New York: Free Press.

- (1958c) *The Religion of India* (H. H. Gerth and D. Martindale, trans.) (1916-1917). New York: Free Press. (Originally published in *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialforschung*)
- (1961) *General Economic History* (F. H. Knight, trans.) (1923). New York: Collier-Macmillan. (Originally from 1919-1920 lectures)
- (1963) *The Sociology of Religion* (E. Fischhoff, trans.) (1922). Boston: Beacon.
- (1968) *Economy and Society* (G. Roth and K. Wittich, eds.) (1922). New York: Bedminster.
- (1975) *Roscher and Knies: The Logical Problems of Historical Economics (1903-1906)*. New York: Free Press. (Originally published in *Schmoller's Jahrbuch*)
- (1976) *The Agrarian Sociology of Ancient Civilizations* (1909) London: New Left Books.
- WILEY, NORBERT F. (1967) "America's unique class politics: the interplay of the labor, credit, and commodity markets." *American Sociological Review* 32: 529-540.
- (1983) "On the congruence of Weber and Keynes," Randall Collins (ed.) *Sociological Theory*. San Francisco: Jossey-Bass.

MAX WEBER

BİR KILAVUZ

Bu kitaptaki tüm bölümler, Weber'in en önemli fikirlerinin kısa bir betimlemesini ve bilimsel bir analizini sunmaktadır.

"Kılavuz" kelimesinin en temel anlamı, yol gösterme kapasitesidir ve bu kitap, Collins'in kılavuzluğunu kullanarak, Weberci sosyolojideki tarihsel detay yığınının altında saklı "gizli hazineler"e ulaşma yolunu açmaktadır.

Bu kitabın, Weber'in çalışmasını çok boyutlu ve çoğu zaman çelişkili olarak ele alması büyük bir katkıdır. Weber'in sosyolojisi uzlaşmaz boyutlarla doludur. Bunların en önemlisi, idealara yapılan vurgu ve maddi koşullara olan ilgidir. Collins'in analizi, diğer Weber analizlerin hepsinden daha çok, Weber'in sosyolojisindeki çok boyutluluğu vurgulamakta ve tarihsel süreçlerin idealist ve materyalist yorumları üzerine Weber'in yaşadığı entelektüel ve kişisel çatışmayı gözler önüne sermektedir.

Collins, Weber'in sadece iyi bilinen çalışmalarını değil, aynı zamanda sosyolojisinin birçok hususta teorik açıdan daha önemli olan ve daha az bilinen çalışmalarını görmeleri için okuyuculara yol göstermiştir.

www.siyasalkitap.com

www.phoenixyayinevi.com

